

TDK 2013
BME ÉPÍTÉSZMÉRNÖKI KAR
ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI SEKCIÓ

PARASZTHÁZ-SORSOK HAJÓSON 1945-TŐL NAPJAINKIG

Szerző: Juhász Nóra
Konzulens: Dr. Halmos Balázs

Budapest, 2013

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	2
Hajós.....	3
Településtörténet 1945-ig.....	4
Településtörténet 1945 után	7
Hagyományos népi építészet Hajóson	12
A vizsgált parasztporták.....	13
Építéskori állapotok és változások 1945-ig	15
Változások 1945-ig	22
1950-es évek – A zsúfoltság közvetlen és közvetett hatásai.....	23
Szerkezeti megerősítések – alapozás	27
1956 – árvízi károk.....	28
1960-as évek – térnyerés	30
Az első divatok, az első fejlesztések	32
Tetők és fedések változásai	36
Szerkezeti meghibásodások - oromfalak.....	38
Közösség és család – széthúzás és összetartás	39
A '70-es évek küszöbén – az egyszerű átépítésektől a teljes átalakulásig.....	41
Saját szobák.....	49
A háztartási eszközök megjelenése	51
Vezetékes víz és fürdőszoba	53
A helyiségek mai megjelenésének kialakulása	58
A kemencétől a konvektorig	60
Vezetékes gáz	63
Az utolsó fejlesztések.....	64
A megüresedett parasztház.....	66
Ma és holnap	70
Összegzés	72

BEVEZETÉS

A mai magyarországi falvakban már igazi kurióznak számít egy eredeti állapotában megmaradt hagyományos parasztház. A tájházakon, skanzeneken kívül ilyen szinte már nem is látni, ezek pedig muzeális jellegükből adódóan jó pár évtizeddel visszahelyezik az épületeket az időben. Azonban árnyaltabban közelítve a témához észrevehetjük, hogy igen sok ma is használt ház egy kis történelem a II. világháború előtti időkből. A kerítések mögé lesve sokszor észrevehetők a régi ház, a régi élet nyomai. Van, ahol szinte eredeti állapotában mutatkozik a hagyományos lakóház, és van, ahol már csak az emlékezet és néhány falszakasz tanúsítja jelenlétét.

Ezek az épületek átvészelték egy rendkívül viharos XX. századot, így mára egyfajta történelmi lenyomattá váltak, mesélve az elmúlt évtizedek eseményeiről. A vidék két nagy fordulataként értelmezhető a szocialista rendszer világháború utáni kiépülése és 1989-es összeomlása, melyek az előzőekhez képest merőben más fejezetet nyitottak a paraszti kultúra világában. A paraszti társadalom és vele együtt a hagyományos lakóház, mint az állandóság egyfajta jelképe a II. világháború után belépett egy rohamosan változó korba, mely a gazdaság, a társadalom és a hétköznapi élet gyökeres átalakulásához vezetett. A rendszerváltással pedig kitágultak a határok az emberek számára, a vidék háttérbe szorult és megindult a falvak elöregedése. A modernizáció fokozatosan teret nyert a falvakban, majd az egyes otthonokban is, megváltoztatva az életminőséget. Ezen folyamatok napjainkra sem tetőztek be, a vidék fogyása még ma is tart, annak ellenére, hogy a digitális technológiák épp most érik el falvainkat.

„... egy nemzetre társadalmi magatartásformái, vallásos meggyőződése és kultúrája gyakorolják a legfontosabb hatást abban a tekintetben, hogy mennyire fogékonyak a változásokra.”¹ A 20. század gyökeresen változtatta meg az emberek életét és értékrendjét és mikor ezek az alapok ennyire meginognak, az emberek félig önmaguktól, félig a kényszer hatására, de elindulnak a változás útján. Ezáltal alakul át az élet fő színtere, a lakóház is.

Ezek az egykor ugyanazon hagyományok és technika szerint épült és ugyanazon életkörülmények között használt parasztházak mára számos formát öltöttek. A legkritikább esetben maradtak meg olyannak, amilyenek épültek. Milyenek lettek mára ezek az épületek? Milyen általános és egyedi tényezők hatottak a fejlődésükre? Milyen új igények, technológiák és divatok mozgatták ezeket a változásokat?

¹ Idézet Paul Kennedy: A XXI. század küszöbén c. művéből.

Kutatásomban a fenti kérdésekre kerestem a választ. Igyekeztem feltárni a parasztházakra közvetlenül és közvetetten ható társadalmi, gazdasági jelenségeket. Megvizsgáltam a lakóházra és a gazdasági udvarra vonatkozó új igényeket és a belőlük fakadó épületszerkezeti és funkcionális újításokat, a modernizáció térnyerését és a háztartási technológiák megjelenésének lakás-átalakító tulajdonságait. Kutattam továbbá a hagyományos épületszerkezetek és technológiák, valamint a hagyományos lakáshasználati szempontok és funkciók időtállóságát.

A kutatás helyszínéül személyes kötődésből egy dél-alföldi települést, Hajóst választottam. A településen belül megvizsgáltam a hagyományos, illetve a hagyományos építésű, de már átalakított lakóházak arányát.² Ezek közül választottam ki hat épületet, ahol felméréseket és interjúkat készítettem a ház és a gazdasági udvar történetéről, a benne eltöltött évek körülményeiről és a lakók személyes benyomásairól az épülettel kapcsolatban. A vizsgált épületek és az interjúk alapján igyekszem felvázolni egy hagyományos parasztház lehetséges fejlődési modelljeit 1945-től napjainkig. Megvizsgálható, hogy mik azok a közös vonások és eltérések, amik alapján különbséget tehetünk többféle fejlődési irány között.

A kutatás során fontos volt az épületek jelenlegi állapotának felmérése, a mai problémák és az épülettel kapcsolatos jövőbeli tervek feltérképezése. Mára már általános jelenség, hogy a régi parasztházak igen rossz állapotban vannak, sok közülük már megüresedett és a tulajdonosok, illetve a helyi önkormányzat rendszerint nem tud mit kezdeni velük. A tanulmányban szeretném feltárni a hanyatlás és leromlottság okait, hogy a jövő szempontjából hasznos tanulságok levonása segíthessen ezen épületek megőrzésében és további használhatóságában.

HAJÓS

Hajós Bács-Kiskun megyében fekszik, Budapesttől 140 km-re, a Kalocsai Kistérségben. A legközelebbi nagyobb városok közül Kalocsa 20, Baja 35 km-re található. (1. kép) A település a Duna-Tisza közí hátság és a Duna-menti síkság találkozásánál fekszik, ennek köszönhetően a külterületek egy része, a löszös Kecel-Bajai magaspart, kiválóan alkalmas szőlőgazdálkodásra, míg a többi területen gabonaféléket és kukoricát termesztnek.³ A település legnagyobb nevezetessége a magaspartra épített, több, mint 1300 prэшázat számláló Pincefalu, mely a maga nemében a legnagyobb Európában. (2. kép) A 2008-tól városi ranggal

² Becsléssel a hagyományos lakóházak aránya kb. 7-8%, ha az átalakítottakat is beleszámítom, több mint 20%.

³ HAJÓS 2008

rendelkező település lakossága a legfrissebb adatok szerint 3351 fő. A 2011-es népszámlálás alapján nemzetiségi megoszlás tekintetében az ott élők 84%-a magyarnak, 47%-a német nemzetiségűnek vallja magát, vagyis az emberek közel harmada mindkét nemzetiséget magáénak érzik. A településen közel 2% a cigány és 0,1% a román lakosság aránya.⁴

Hajós történelme jól reprezentálja egy tipikus magyarországi falu fejlődését és hányadtatásait az 1700-as évektől napjainkig, sváb nemzetiségi hovatartozása és borkultúrája miatt azonban sajátos vonásokkal is rendelkezik, így jó terepet nyújt általános és egyedi jelenségek feltérképezéséhez.

Az 1945 utáni változások megértéséhez szükséges a város történelmének átfogó ismerete. A tanulmányban a település és épületei 1945-ös állapotát egyfajta alapállapotként kezelem, de fontos megérteni, hogy ez az alapállapot miből született. A kutatás tárgyát viszont az 1945-től napjainkig tartó időszak képezi, így a lakóházak változásának elemzésénél a szorosan hozzájuk kapcsolódó történelmi és településtörténeti háttérrel igyekszem nagyobb részletességgel bemutatni.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET 1945-IG

A mai település helyén feltételezhetően már a honfoglalás idején is létezett valamilyen megtelepedés és szőlőkultúra. A település első okleveles említése 1366-ból való,⁵ az akkor már Hayós néven emlegetett kis falu az 1600-as évekre virágzó mezővárossá nőtte ki magát. A török uralom végén azonban a hátráló csapatok és a harcok hatalmas pusztítást okoztak országszerte, aminek az alföldi vármegyék fokozottan áldozatul estek. Az egykori falvak helyét csak az esetlegesen megmaradó templomtornyok jelezték, a lakosság vagy a pusztában húzta meg magát és tanyasi életformába kezdett, vagy a közeli városokban keresett menedéket.

A mai Hajós története ezzel kezdődött. Az országban kialakult népesség-egyenlőtlenség orvoslására Mária Terézia nagy számban telepített be lakosokat az elhagyatott vidékekre, elsősorban német területekről, mivel ott éppen túlnépesedés volt. Az első sváb telepések magánföldesúri telepítés keretében érkeztek az 1720-as években, ami azt jelentette, hogy maguknak kellett felépíteniük a házakat és a házhoz kapcsolódó építményeket. A svábok három falut alapoztak meg a térségben: Hajóst, Császártöltést és Nemesnádudvart, melyek

⁴ KSH 2011

⁵ GRUBER 2005

ezután ún. népességekibocsájtó falvakként működtek, segítettek a lakosságszám normalizálásában és a török alatt elvadult táj kultúrtájjá alakításában is.⁶

Hajósra 1722 és '26 között 133 család érkezett és beépült a település mai központja.⁷ A terület akkoriban még nagyban bővelkedett lápokban, mocsarakban és patakokban. Az első telepesek a Malom-patak két oldalán kerestek helyet házaiknak, ahol a víz kiküszöbölésére igyekeztek a magasabb pontokra építeni, a templomot pedig a két patak közötti szigeten építették 1728-ban. Az első katonai felmérés térképén érzékelhető a patak melletti szabálytalan településszerkezeti struktúra. (3. kép) A telepítések következő hullámaival érkező lakosok már a kamarai telepítés rendszerén belül előre felparcellázott telkeket kaptak. Ekkor alakult ki a falu észak-nyugati, majd a dél-keleti szabályos beépítést mutató része, mely az 1800-as évek közepéig be is épült.

1768-ban a települést elérte a dunai árvíz, ami komoly károkat okozott.⁸ Feltételezhetően sok ház dőlhetett össze és az újbóli nagyobb építkezési hullám némiképp átformálta a településképet. Az első két katonai felmérés térképein kitűnik a két telepítési forma okozta településszerkezeti különbség, illetve az árvíz utáni építkezések következtében kialakult szabályosabb beépítési kép, mely megalapozta Hajós mai képét. (4. kép)

A földesurak a betelepült svábokkal szerződéseket kötöttek, amelyek arra kötelezték őket, hogy földműveléssel és borászattal foglalkozzanak, cserébe a területet pár évig szabadon használhatták és mentesültek a közterhek alól, valamint megkapták a munkához és az élethez szükséges alapvető eszközöket. A német földről hozott magas gazdálkodási kultúra itt is eredményesnek bizonyult, a környéken beindult a mezőgazdaság és ekkor épültek meg a településtől 3 km-re fekvő Pincefalu első pincéi és prэшázai. Ami a hajósi lakóházakat illeti, a svábok egy-két generáció alatt elhagyták az otthonról hozott építési hagyományait és alkalmazkodtak a terület adottságaihoz és kultúrájához.

1739-ben gróf Patachich Gábor kalocsai érsek Hajóson építtette meg barokk stílusú vadászkastélyát, ami kedvenc tartózkodási helye volt. (5. kép) Az érsek több magas rangú állami és egyházi személyt látott itt vendégül, ami kiemelte Hajóst a többi település közül, minek következtében 1756-ban vásártartási és mezővárosi jogot kapott.⁹

A XX. századig nem igen bolygatta meg semmi az itteniek életét. A mezőgazdaság virágzott, a helyiek búzát, árpat, rozsot és kukoricát termesztettek, de az elsődleges ágazat ekkor már a szőlőművelés volt. A filoxéra a XIX. század második felében komoly károkat

⁶ BÁRTH 1996

⁷ GRUBER 2005

⁸ GRUBER 2005

⁹ HAJÓS 2008

okozott a hazai borvidékeken, azonban az itteni homokba ültetett szőlő ellenállt a betegségnek, így a század végére Hajós meghatározó borászati központ lett a környéken. A ma egyedülálló Pincefalu a század közepén már majdnem 400 prэшázat számlált, számuk folyamatosan emelkedett. A lakosok emellett a lakóudvarban is aktívan foglalkoztak növénytermesztéssel és állattartással. A térség egyetlen komolyabb ipari létesítménye, a hajósi téglagyár is a XIX. század második felében kezdte meg működését, amivel egyrészt munkahelyet, másrészt korszerű, tartós építőanyagot biztosított a térségnek.

A településszerkezet a XIX. század végére lényegében elnyerte mai formáját, de a mai lakóterületek egy jó része ekkor még beépítetlen volt, az utcák beépítés tekintetében még eléggé szabálytalanok voltak, a peremterületeket pedig továbbra is mocsarak borították, illetve a falun belül is voltak nagyobb kiterjedésű vizes területek. (6. kép) A faluközpont elemei a kastély, a templom és a piactér voltak, de itt kapott helyet a gyógyszertár, a posta, majd 1890-ben az elemi iskola is. A kastély 1907-től árvaházként működött, befogadva a környező települések árváit is. A századfordulón a lakosságszám hosszú folyamatos növekedés után már majdnem elérte a 4000 főt.

Az első világháború azonban ezt a térséget is érintette, a falu férőlakosságának egy része elesett vagy megsérült a harcokban, az egész országban megroggyant a gazdaság, melyet itt is megéreztek és nehezen tudták újra talpra állítani. A Duna-völgyi főcsatorna építése miatt elkezdték lecsapolni a külterület mocsarait, hogy még több terület művelhetővé váljon. A világháború utáni időkben fokozottan kiéleződött az a társadalmi különbség, melynek gyökerei még az 1768-as árvíz utáni időre nyúltak vissza. A pusztítás után a lakosság egy része valószínűleg újrakezdésre kényszerült, ami vagyoni differenciálódáshoz vezetett.¹⁰ A falu először benépesített észak-nyugati részén az emberek szegényebb körülmények között éltek, mely konfliktusok alapjául is szolgált. A település két része nem igen érintkezett egymással, így a szegényebb családok sem tudtak felzárkózni. Gyakori volt, hogy a gyerekeket már egészen fiatal korban elküldték más házakhoz (nem egyszer más faluba) szolgálonak, a férfiak és asszonyok pedig napszámosként próbáltak egyik napról a másikra élni.

Hajós lakossága a két világháború között jelentősen megnőtt, '41-re már elérte a 4800 főt. A második világháborút megelőző náci propaganda az itteni német származású lakosokat is megcélolta, ami ellenérzéseket váltott ki a lakosságból. Az emberek nagy része nem tudott azonosulni a náci eszmékkel, minek hatására az 1941-es népszámláláskor német anyanyelvét

¹⁰ GRUBER 2005

80%, német nemzetiségét csak 60% vállalta fel,¹¹ holott a település akkor még 100%-ban német ajkú volt, magyar szót szinte nem is lehetett itt hallani. 1942-ben aztán a magyarországi német kisebbséget besorozták az SS-be, minek következtében férfiak százait vezényelték ki innen is a harcmezőkre. Sokan hadifogságba estek és a Szovjetunióban veszítették életüket, a szerencsésebbek is csak évekkel később térhettek vissza, mikor már nem is volt otthonuk.

1945-ben ugyanis a kollektív bűnösség elvét alkalmazva minden német származású embert elítéltek és megkezdődött a német nemzetiségű lakosok kitelepítése. Az SS-ben szolgálók Németországba települtek, de sokakat vittek el a Szovjetunióba kényszermunkára, Málenkij-robotra. A szerencsésebbek még időben el tudtak menekülni otthonukból és a környező falvakban vagy biztonságos hajósi házakban, más családoknál húzták meg magukat, amíg elült a veszély, viszont mindenki ott volt a szándék a visszaköltözésre. A kitelepítések végleg csak 1948-ban álltak le.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET 1945 UTÁN

A kitelepítések után a vezetés az elhagyott házakba Felvidékről telepített be lakosokat, az üresen álló házakat pedig a környékről idevándorló alföldi nincstelenek foglalták el, minek következtében a lakosság nemzetiségi összetétele és anyanyelve jelentősen megváltozott. Az 1945-ös földosztást követően a földeket is az újonnan érkezett lakosok kapták, akik nem ismerték az itteni mezőgazdasági kultúrát, így a termelés ezekben az években jelentősen visszaesett, a földek egy része tönkrement a nem megfelelő kezelés következtében.¹²

Mivel a telepesek nem találták helyüket a faluban, szép lassan elszivárogtak innen. Az alföldi betelepülőket nem fogadta be a közösség, a felvidékiek pedig nem érezték magukénak ezt a tőlük teljesen idegen alföldi kultúrát. Amint egy telepes család kiköltözött, még aznap visszaköltözött egy sváb. Ez a folyamatos lakosságcsere csak a '60-as évekre fejeződött be. A világháború következtében a gazdaság és az életszínvonal jelentősen visszaesett és ezt a nagy népességvándorlási hullám csak fokozni tudta. Az '50-es évek Hajós történelmében egy kifejezetten szegény időszaknak mondható, amit azonban komoly fellendülés követett.

Az '50-es évek végén országszerte megkezdődött a földek államosítása, megalakultak a TSZ-ek és állami gazdaságok. A térségben eleinte négy gazdaság kezdte meg működését, a terület korábbi profiljának megfelelően szőlő- és gabonatermesztéssel foglalkoztak. A legnagyobb a Hosszúhegyi Állami Gazdaság volt, ami a legtöbb hajósi és térségbeli embernek

¹¹ GRUBER 2005

¹² GRUBER 2005

munkát tudott adni. A '60-as években, ahogy a TSZ-ek és állami gazdaságok leküzdötték a kezdeti ellenállást és egyéb nehézségeket, a vidék gazdasága újra emelkedő pályára állt. A faluban a mezőgazdaság mellett megjelent a 2. és a 3. szektor is több új üzemmel,¹³ amelyek elsősorban a nőknek biztosítottak munkalehetőséget. A gazdasági fellendülés jelentős életszínvonalbeli növekedést jelentett még a szegényebb családok számára is. Az emberek önerőből tudtak javítani az életminőségükön, képesek voltak félretenni és a jövőjükbe fektetni.

A '70-es évektől széles körben elterjedtek a különböző mezőgazdasági gépek, ez azonban ekkor még nem csökkentette a szektor élőmunka igényét, ugyanis a termelés-orientált politika következtében a gazdaságok mindenkinek tudtak munkát biztosítani, aki a mezőgazdaságban szeretett volna maradni.

Az árvíz a XX. században kétszer, 1941-ben és 1956-ban sújtotta a települést, ebből az '56-os nagyon komoly károkat okozott.

A '60-as évek közepéig nemhogy több generáció élt egy fedél alatt, de nagyon sok esetben több különböző család is egy telken lakott együtt. Ezt Hajóson egy rendelettel próbálták szabályozni és az '50-es években elkezdték kiutalni a lakásokat azok között, akik túl sokan éltek egy telken, illetve maguknak az önálló, szűkebb családoknak is egyre inkább igényük volt a saját otthonra. A XX. század első felében a falvak környékén a tanyák megszorodtak, ami ellentmondásban állt az új vezetés központosított termeléspolitikájával. A rendszer tanyaellenes intézkedéseinek (pl. a tanyák nem kaphattak villanyt)¹⁴ köszönhetően a tanyákról újabb lakosok költöztek be a legközelebbi településekre.

Ezek a hatások együttesen jelentős változást indítottak el a falvakban. A '60-as évek végétől nagy építkezési hullám kezdődött országszerte, ami Hajóst sem kerülte el. Ezekben az ún. prosperáló falvakban¹⁵ folyamatosan újabb területeket parcelláztak fel sakktáblaszerűen, így a belterület is jelentősen megnövekedett. Hajóson először az egykori érseki kastélyhoz tartozó Fácános kertet, majd a Sallai utcát, a Toldi utcát és a Dózsa György utca külső szakaszát építették be Kalocsa felé.¹⁶ (7. kép) Az utcákról elkezdtek eltűnni a hagyományos parasztházak és az aktuális típusterveknek megfelelő kockaházak, majd a '70-es évek végétől már inkább az egyedi igényekre szabott magastetős, tetőtér-beépítéses házak váltak uralkodóvá, véglegesen átformálva a faluképet. Aki csak tehetett, építkezett.

¹³ ipar és szolgáltatás szektor üzemei, például varroda

¹⁴ BÁRTH 1996

¹⁵ BÁRTH 1996

¹⁶ Hajós Város Önkormányzata, az Építési Hivatalvezető beszámolója alapján.

Az otthonokba bekerültek a folyamatosan fejlődő modernizációs és kényelmi berendezések, az emberek egyre több tárgyat és anyagi javat kezdtek felhalmozni, az egyszerű rádiótól egészen az autóig. A központban megnyitottak a különféle vendéglátó egységek és üzletek, így az emberek idővel a háztartási újdonságokat már helyben beszerezhették.

Az infrastruktúra is folyamatosan fejlődött. A villany már a '40-es évek elején megérkezett a településre, ekkor a házak jó részébe be is kötötték. Az '50-es évek végén leaszfaltozták a település főutcáját és megindult a távolsági buszközlekedés, amit lehetővé tette a környező városokban – elsősorban Kalocsán – történő munkavállalást és a fiatalságnak a gimnáziumi vagy szakiskolai továbbtanulást. Az ingázók száma folyamatosan nőtt, a munkavállalók közül többen Kalocsán telepedtek le végül. A '60-as évek végére már szinte minden utcában megoldották a közvilágítást, fokozatosan kiépült a járda és az aszfaltburkolat is. 1972-ben megkezdte működését a Hajósi Községi Vízmű,¹⁷ majd kiépült a település vízvezeték-hálózata és megkezdődhetett a vezetékes víz lakásokba való bekötése is. 1983-tól pedig a hálózati gáz is megérkezett Hajósra, a falu teljes ellátását nagy gázünnepély követte.¹⁸

Ezek a modernizációs és kulturális újdonságok, a társadalmi struktúra átalakulása és a gazdasági fellendülés komoly életminőségi és gondolkodásmódbeli változást hozott az emberek mindennapi életébe, ami alapjában változtatta meg a paraszti kultúrát. Innentől már nem beszélhetünk hagyományos paraszti társadalomról, csak polgárosult, modernizálódott falusi lakosságról.

A '60-as évek közepén közigazgatásilag Hajóshoz csatolták Hildet és Érsekalmát, ami tovább erősítette a település pozícióját a térségben.¹⁹ A két település '88-ban, a rendszerváltás előtt vált ismét önállóvá.

A '60-as évekig a lakosságszám részben az érvényben lévő abortusztilalom következtében tovább emelkedett. Ez egyrészt az '50-es években késleltette a családok megélhetési stabilizálódását, másrészt '40-es és '50-es években születettek gyerekei körülbelül a '90-es évekre kerültek munkavállalási vagy továbbtanulási korba és a hirtelen elérhetővé vált új lehetőségek, valamint a helyben megszűnt munkalehetőségek elvándorlásra készítették a fiatalokat.

Az 1989-es rendszerváltás egyrészt felerősített bizonyos már korábban elindult folyamatokat, másrészt teljesen megnyitotta az addigi határokat a vidéki emberek számára. A '80-as évek második felére a szocialista vezetés gyengülése az általa kiépített gazdasági

¹⁷ HAJÓS 2008

¹⁸ A Greksa-házban készült interjú alapján.

¹⁹ Hajós Város Önkormányzata, az Építési Hivatalvezető beszámolója alapján.

rendszer hanyatlását is jelentette: a TSZ-ek és állami gazdaságok fokozatosan elkezdtek széthullani, a részlegeket eladták, a dolgozókat minimális kárpótlással elküldték. Ez a folyamat a '90-es évek elején látványosan felgyorsult és csak a 2000-es évek elején állt le teljesen. A mezőgazdasági foglalkoztatottság visszaesése mellett az ipari vállalatok is sorra zárták be vidéki telephelyeiket.²⁰ A hirtelen munkanélkülivé vált emberek jó része idős vagy szakképzetlen volt, aki már nem tudott máshol elhelyezkedni, így utódaikat komoly esélyhátrányban hagyták.²¹ Sajnos a fiatalok és a képzett munkaerő sem talált állást, ami viszont csak fokozta a korábban kezdődött elvándorlási kedvet.

Ez Hajóson sem történt másképp, megszűnt a Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombinát, bezártak az üzemek és napjainkban is rendkívül komoly problémát jelent a foglalkoztatottság. Helyben jóformán alig lehet munkát találni, így tovább nőtt az ingázók száma, ami plusz anyagi terhet jelent a munkavállalóknak, akik így nehezebben tudnak kitörni a mai szegénységből. Nem véletlen, hogy sokan a közeli városokban – Kalocsán, Baján, esetleg Kecskeméten – telepednek le végleg. Ma a nők körében népszerű a németországi munkavállalás, elsősorban az ottani idősekről való gondoskodás, ami lényegesen magasabb kereseti lehetőséget jelent.

A mezőgazdaságban dolgozók aránya ugyan már a szocialista időkben is csökkent, a rendszerváltás után viszont drasztikusan és hirtelen esett még jobban vissza.²² A lecsökkent termelés mellett a gépesítés soha nem látott méreteket öltött, a drágább élőmunkára már nem volt szükség. A vidéknek ez hihetetlen nagy csapás volt, miután évszázadokon keresztül a mezőgazdaság jelentette számukra a megélhetést. Nem csak gazdaságok és munkahelyek szűntek meg, a házi gazdálkodásban is teljesen felhagytak az állattartással, házikertet is egyre kevesebben művelnek. A gazdasági udvar fogalma lassan ismeretlenné válik már a falusi ember számára is. Ennek egyik oka, hogy nincs már ott a fiatalság, aki segítséget nyújtana a gazdálkodással járó munkákban, emellett az emberek viszonylag könnyen hozzájuthatnak a kész termékekhez, Hajóson is több üzlet működik, de Kalocsára is sokan járnak bevásárolni.

Mára egy olyan generáció nőtt fel, akik már nem voltak részesei a mezőgazdaságon alapuló életnek, a fejlődésnek és a település virágzásának. Ők már csak a munkanélküliséget, a szegénységet és a térség elmaradottságát látták a nagyobb városokhoz képest. Hajós egy szinten azonban mégis meg tudja tartani lakosságát. Van egy bizonyos mértékű természetes fogyás, ami nem nagyobb az országos átlagnál és sajnos az elvándorlás jelensége sem szűnt

²⁰ DORGAI 2010

²¹ DORGAI 2010

²² DORGAI 2010

meg teljesen, a lakosság mégse fogy olyan drasztikusan. Ennek magyarázata egyrészt a település nagyobb méretében és adottságaiban (borkultúra) lehet, de emellett több helyi fiatal beszámolója igazolja, hogy a hajósiak nem szívesen hagyják el otthonukat, ami a lakóhelyhez való ragaszkodáson túl a sváb nemzetiségi identitáshoz is köthető. Csekély számban ugyan, de az is előfordul, hogy a háború utáni évtizedekben elkerült hajósiak nyugdíjas korukban visszatérnek a településre, és bizonyos esetekben pont az ilyen régi hagyományos házakba költöznek be szívesen.

Hajóson szerencsére megmaradt egy mezőgazdasági ágazat, aminek még van helyben tartó ereje, ez pedig a borászat. Ugyan a borászattal foglalkozó lakosok nagy része csak kisebb, 2-4 hektár szőlőfölddel rendelkezik és leginkább csak otthoni fogyasztásra termel²³, a település gazdasági színvonalát ez mégis képes kicsit emelni a térségben. Ezenkívül a borászatra épülő turisztikai fejlesztések – ha nem is sokat – de biztos bevételt jelentenek a településnek. Ilyen például az Orbán-napi Borünnep, ami ma Hajós legnagyobb kulturális rendezvénye, nemcsak a térségből, de a fővárosból, sőt külföldről is vonzza a vendégeket.

Az infrastrukturális fejlettség szerencsére pozitívabb képet mutat. A település úthálózata (a megyei tulajdonú 5312-es főutat leszámítva) kifejezetten jó állapotban van az elmúlt évtized felújításainak köszönhetően. A helyi közlekedés is jó, naponta több buszjárat köti össze Hajóst a megye és a déli országrész nagyobb városaival, Budapest egy átszállással elérhető. A kommunális szemétszállítás a '90-es évek elején indult be a településen, a legújabb terv pedig egy zöldhulladék-feldolgozó üzembe állítása.²⁴ Szintén a '90-es évek elején kezdték kiépíteni a telefonhálózatot a faluban. Előtte a postán működött telefonközpont és többen már a '80-as években vettek készüléket. Mára szinte minden lakásban van telefon, illetve 2007-től a helyi kábel TV, az elmúlt években pedig az internet szolgáltatás is elérhetővé vált mindenki számára.²⁵

Hajós 2008-ban városi rangot kapott, ami a településfejlesztés szempontjából egy fontos előrelépést jelent. (8. kép) Az Önkormányzat így több forrásból gazdálkodhat, illetve a városi cím már önmagában kiemeli Hajóst ebből a kifejezetten falusias térségből. Ezen kívül a 2000-es évektől több, az Európai Unióhoz köthető mezőgazdasági fejlesztési program indult, melyek Hajóst is érintették, ezek azonban a probléma méretéhez képest minimális javulást hoztak és a támogatások elnyerése további vagyoni differenciálódáshoz vezetett. Pozitív hatásai azonban mindenképpen voltak, bizonyos mértékben nőtt a foglalkoztatottság,

²³ Hajós Város Önkormányzata, az Építési Hivatalvezető beszámolója alapján.

²⁴ Hajós Város Önkormányzata, az Építési Hivatalvezető beszámolója alapján.

²⁵ HAJÓS 2008

viSSzaesett az elvándorlás és a környezetterhelés, valamint kiépült egy viszonylag színvonalas intézményrendszer.²⁶

HAGYOMÁNYOS NÉPI ÉPÍTÉSZET HAJÓSON

A betelepülő svábok az 1720-as években magukkal hozták saját építési szokásaikat is, a lakóházak a fachwerk rendszernek megfelelően épültek. Feltételezhető, hogy a jó minőségű faanyag hiánya miatt kénytelenek voltak elhagyni saját hagyományaikat, így 1-2 generáció után áttértek a terület adottságainak jobban megfelelő föld anyagú építésre. Ezt a folyamatot valószínűleg az időközben a kamarai telepítésekkel érkező újabb családok is serkentették. Az 1768-as első dunai árvízben a falu házainak egy jó része összedőlhetett, így a lakosság áttért a cölöpház-építésre.²⁷ Az oszlopok közeit a helyi adottságoknak megfelelően vesszőkkel befont, sárral tapasztott falazattal töltötték ki, a fedés a mocsaras területből adódóan nád volt.

Az 1800-as évekre az Alföld nagy részén elterjedt a hagyományos közép-magyar háztípus, így Hajóson is az vált meghatározóvá. Hajós nem esik egyértelműen a Duna árterébe (az árvíz csak 1768-ban, 1838-ban, 1876-ban, 1941-ben és 1956-ban érte el a települést²⁸), illetve a belterület növekedésének és a lakosság munkájának köszönhetően a vizes területek aránya is egyre inkább csökkent a faluban, ennek köszönhetően a közép-magyar háztípusra való áttérés nem okozott nehézséget.

A helyi építési szokások alapján nem tértek el az egész Alföldre jellemző módszerektől, de természetesen itt is voltak helyi sajátosságok, melyeket rendszerint külön kifejezéssel illetetett a sváb népi kultúra. A közép-magyar háztípus általános megoldásait és hajósi jelenségeit itt külön nem tárgyalom, hanem majd a vizsgált házak bemutatásánál fogom részletezni. Ez a háztípus egyébként a II. világháborúig meghatározó volt a térségben. Ennek oka, hogy ugyan a lakóház folyamatosan fejlődött a korával, az I. világháború után ez a fejlődés megtorpant és az építkezés szerkezeti megoldásai a 20-50 évvel korábbi időszak szintjére ugrottak vissza. A második világháború is hasonló gondokat okozott, az alföldi falvakban nem volt ritka, hogy a szegényebb rétegek még ezután is hagyományosan építkeztek néhány évig, miközben ezzel párhuzamosan megjelentek a '60-as évek szocialista kockaházai is a településeken. Hajósra ez azonban nem volt jellemző, aminek magyarázata a

²⁶ DORGAI 2010

²⁷ GRUBER 2005

²⁸ GRUBER 2005

kitelepítésekben rejlik.²⁹ Itt 1945 után lényegében már nem épült hagyományos építésű parasztház.

A VIZSGÁLT PARASZTPORTÁK

A kutatásom személyes kötődésből egy 1895-ben épült hagyományos parasztházból indult ki, mely 1950-ben nagyapám tulajdonába került. Az épület ma a Rózsa utca 32. szám alatti telken áll, a település periferiáján, az elmúlt években a tulajdonosok kézzől kézre adták, majd 2013 elejére teljesen lakatlanná vált. Az épület ma rossz állapotban van, tömegformája és legtöbb szerkezete az eredeti, a tornác egy részét azóta már befalzták.

A kutatáshoz kiválasztottam további 5 épületet a település ezen részéről, melyek mind 1945 előtt épültek, lényegében egyazon rendszer és igények szerint, a hagyományos építési szokásoknak megfelelően. Ezek az épületek mára kívül-belül eltérő formát öltöttek a vizsgált időszak változásainak megfelelően. A kiválasztásnál szempont volt, hogy az épületek a településnek azonos felén helyezkedjenek el, ami Hajósnek a szegényebb részét jelentette, így biztosan állíthatom, hogy a családok és az épületek fejlődését ugyanazon hatások mozgatták. Továbbá fontos volt még, hogy az épület mai formája még eleget őrizzen az építéskori állapotból, hogy vizsgálható legyen az eredeti ház továbbélése; valamint az, hogy a mára kialakult állapotok ne mutassák ugyanazt a képet. (9. kép)

Tanulmányomban elsősorban a Rózsa utca 32. szám alatt álló épület fejlődéstörténetét mutatom be 1945-től napjainkig, melyre a továbbiakban *Mayer-házként* fogok utalni. (10. kép) A többi épület példájával igyekszem igazolni a fejlődés tipikus és különböző elemeit, ezeknek okait és következményeit.

A településközpont felé, a Rózsa utca 3. szám alatt álló épület – továbbiakban *Greksa-ház* – építési ideje ismeretlen, de feltételezhetően a századforduló környékén épülhetett. (11. kép) Tömegformája, végig nyitott tornáca ma is utal az épület eredeti állapotára, azóta azonban részesült a modernizáció vívmányaiból és az elmúlt években teljes körű szerkezeti megerősítésen is átesett, így ma kifejezetten jó állapotban van. Tulajdonosa 2000-ben örökölte meg a házat testvérétől, 2007-ben költözött be, korábban azonban gyerekként is itt élt, 1947-től 1955-ig.

A Kalocsa felé vezető út irányába található Hajós egyik legszegényebb területe, a Rózsa utca vége. Ehhez nagyon közel, a Rózsa utca 56. szám alatt található a *Bohner-ház*. A mai tulajdonos az építető fia, az épület ugyanis az egyik utolsó hagyományos építésű parasztház a

²⁹ ld. pp. 22

településen, építése 1940-ben kezdődött, majd a háború miatt nem is fejeződött be teljesen a kitelepítésig. Sok szempontból érdekes példa, hiszen egyrésztől fejlettebb, másrésztől pedig hátrányosabb épületnek számított a kitelepítések után, mint a többi hagyományos lakóház. 1968-ban jelentős átalakítás történt az épületen, a meglévő hosszú házat elől kéttraktusossá alakították, emellett a tornác egy részét is „becsukták”. Az utcáról nézve nem igazán tűnik fel, hogy egykor hagyományos parasztháznak épült, azonban a belső elrendezés és a lényegében teljesen megmaradt eredeti épület igazolja ezt. A tulajdonos feleségével és idősebb fiával lakik ma itt. (12. kép)

A település központja felé, a temető mellett található a *Huber-ház*, a Temető utca 21. számban. Az utcáról nézve a *Bohner-ház*hoz hasonlóan már nem mutatja az eredeti hagyományos állapotot, ugyanis '73-ban ezt is hasonló módon bővítették, itt azonban elől az új és a régi épületrész alkotta négyzetes alaprajz belső kiosztása a kockaházak típusú mintájára történt. Sok szempontból korszerű épület, jó állapotban van. A jelenlegi lakók 1968-ban kerültek ide, öröklés útján, ma a tulajdonoson kívül itt él még a lánya és az ő élettársa. (13. kép)

Az utolsó két példa esete némiképp különbözik a többi épületétől. A hosszú ház ebben a két esetben nem egy család számára épült, hanem több lakást is magába foglalt, így a tulajdonosok osztottak a telken, a házon és a ház problémáin is. Alapvetően nem ez, hanem a hagyományos egyalakásos parasztház típus volt az elterjedt a településen, azonban szegényebb sorsú családoknál vagy nagyon sok családtag esetén – főleg a falunak ezen a szegényebb részén – előfordulhattak ilyen példák is. Ezek szerkezethasználat és kialakítás terén nem sokban különböztek a többitől, így tárgyalásuk belefér a tanulmány kereteibe.

A *Greksa-ház* szomszédságában, a Rózsa utca 5-ben áll az *Ignéczi-ház*. Feltehetően a többi épületnél kicsit korábban, az 1800-as évek közepén épült, pontos adatokat azonban nem kaptam az építésről. Az eredeti hosszú épület 3 egymás mögötti lakást foglalt magába, ebből ma a hátsó két lakás áll, melyeket már korábban összenyitottak. Tulajdonosa születésétől kezdve él ezen a telken, 1956-ig az első lakásban lakott, utána költözött hátra családjával, ma egyedül lakik itt. A ház mai megjelenését tekintve megtartotta hosszú tömegformáját, a tornác azonban teljesen be lett falazva, csak a falpillérek jelzik a tornácoszlopok helyét. A legtöbb szerkezet még építéskori. Az épület sajnos elég rossz állapotban van, a karbantartása nehézséget okoz a tulajdonosnak. (14. kép)

A Rózsa utcát a település fő utcájával összekötő kis utcában, az Arany János utca 3-ban épült a *Szeitz-ház*. Építési ideje ismeretlen, de szintén az 1800-as évek végére tehető. Tulajdonosa itt született és azóta is itt él, ma idősebb fiával és nagymamájával. Az épület az

*Ignéczi-ház*hoz hasonlóan eredetileg három lakást tartalmazott, melyből ma már csak a középső áll. A tornác végig be lett csukva különböző szerkezeti megoldások alkalmazásával, az épület aránylag rossz állapotban van. (15. kép)

ÉPÍTÉSKORI ÁLLAPOTOK ÉS VÁLTOZÁSOK 1945-IG

A *Mayer-ház* építtetőjével kapcsolatban kevés információval szolgáltak a beszámolók. Annyit azonban biztosan lehet tudni, hogy az illető egy igen gazdag asszony volt, kinek hajósi családi gyökerei egészen a betelepítésekig nyúlnak vissza. Feltételezhetően nagyparaszti család leszármazottja volt, mivel a két világháború közötti időkben is nagyobb földdel rendelkezett, ahol a faluból többen dolgoztak napszámosként, részmunkásként. Egyetlen fia idő előtt hunyt el, így a ház az akkori szokások alapján nem rendelkezett biztos örökssel. Idősebb korára unokahúga gondozására szorult, majd halála előtt rá hagyta a telket, illetve a Pincefaluban álló présházát. A világháború éveiben hunyt el, ekkor azonban az örökösök a kitelepítések miatt már nem tudták használatba venni a portát. 1945-ben egy felvidéki telepesé lett a ház, aki 1950-ben költözött el a faluból. Az örökség részeként kapott régi stílusú és jómódra valló bútorokat vagy eltűzelte vagy magával vitte. A Mayer-család üresen és leharcoltan kapta vissza házát 1950 augusztusában.

Az épületet valószínűleg 1895-ben építették, de az interjúk során az 1890-es és az 1900-as év is felmerült, mint lehetséges építési év. Mivel a tulajdonos jómódú volt, így a telek és a ház mérete is elütött az akkor átlagostól. Az utcában, de még a faluban is 1-2 kivétellel csak ennél kisebb és egyszerűbb házak épültek, formájukat és belső beosztásukat tekintve azonban hasonlóak voltak. A *Mayer-ház* helyiségbeosztása az utca felől első szoba, konyha, hátsó szoba, 2 kamra és egy füstölő volt, ami már a hátsó udvar részét képezte, az udvari oldalon végigfutó hosszú tornác, helyi megnevezéssel *gang*³⁰ épült. A helyiségek fölött tapasztott padlás volt, aminek feljárója a hátsó kamrából indult. (16. kép)

Az összes vizsgált ház helyiségbeosztását tekintve megfigyelhetők tipikus és egyedi helyiségek és helyiségkapcsolatok. A közép-magyar háztípus hagyományainak megfelelően az első helyiség minden esetben szoba, a második pedig konyha. Hátrébb leginkább a ház mérete befolyásolta a további beosztást, illetve az *Ignéczi-* és *Szeitz-ház* esetében a többlakásos telekkialakítás is közrejátszott. A *Greksa-ház* az összes közül a legkisebb, a legalapvetőbb szoba-konyha/kamra kialakítású épület. (17. kép) Itt az árnyékszék is az épület szerves részét képezte, a tornác végében volt kialakítva téglafalazattal. A *Huber-* és a

³⁰ Gang: a tornác sváb megnevezése.

Bohner-házak az építésük között eltelt szinte fél évszázad ellenére nagyon hasonló kialakításúak voltak eredetileg. Szoba-konyha-szoba/kamra/istálló³¹ beosztással épültek, azzal a különbséggel, hogy a *Bohner-házban* egyrészt két istálló volt (ló és tehén), másrészt a kamra kettéosztásával egy konyhából nyíló spájzot is kialakítottak, ami már egy újabb fajta igénynek számított és később más házaknál is kialakításra került. (18., 19. és 20. kép)

Az *Ignéczi-* és *Szeitz-házak*nál a lakások mérete korlátozott volt. Az *Ignéczi-ház* esetén az első ház szoba-konyha-szoba, a hátsó kettő pedig szoba-konyha beosztású volt, így itt egyedi esetként egyetlen kamra sem tartozott az épülethez. (21. kép) A *Szeitz-házban* ennél kedvezőbb volt a helyzet, itt a három lakás beosztása azonosan szoba-konyha-szoba/kamra volt, emellett a három család az udvart is felosztotta, így használata mindenki számára egyértelműen biztosított volt. (22. kép) Az *Ignéczi-ház* esetén az épület vélhetően egy ütemben készülhetett el, ugyanis a lakások között sose volt tűzfal. A *Szeitz-ház*nál a három lakást a nádtető fölé nyúló oromfal választotta el, ami egyrészt utalhat egymást követő építésre, de tűzvédelmi megfontoltságra is.

A padlásfeljárók legtöbb esetben praktikusán a kamrában kaptak helyet, ettől két eset képez kivételt. A *Greksa-ház*nál a padláslépcső a tornácon ment fel, a bejárat mellett a fallal párhuzamosan. Az *Ignéczi-ház*nál pedig kamra és tornác híján az oromfalakon lehetett a padlásra feljutni. Az oromfalak elől-hátul téglából voltak felfalazva középen egy-egy lelakatolható deszkaajtóval, a feljutáshoz egyszerűen létrát használtak.

A *Mayer-ház* esetében az épület saroktelekre épült, az egész falura jellemző oldalhatáron álló, előkert nélküli beépítéssel, az udvar területét pedig még egy telekkel megtoldották, így volt bőven hely a porta kialakítására. A házhoz tartozó udvar elrendezése megfelelt a kor hagyományainak. Az utca felől palánkkerítés határolta le a telket, aminek egy gyalogos kapuja volt a ház mellett és egy szekérbejárata középen, az épület melletti közel 1 méteres szakaszon pedig vályogból készült magas kerítésfal állt. (23. kép) A palánkkerítés mögött a lakóházzal szemben állt a gémeskút, mögötte kicsivel pedig a baromfiólak. Ezek az alacsony ólak is vert falazattal készültek, egyszerű nádfedésük és deszka ajtajuk volt. Az ólak mögött helyezkedett el az árnyékszék. A hátsó kamra és a nyári kamra vonalától kezdődött a „hátsó udvar”, amit drótkerítés is jelölt, ez kifejezetten az állatok számára volt fenntartva. Itt is voltak ólak, a házzal egy vonalban, előírás szerint attól 1 méterre, utánuk pedig egy kis deszkaajtó volt a ház mögötti utca, a „*vinkli*” felé. A telek végében akkoriban még egy kanális folyt, ezért a föld hátrébb eléggé sáros, vizenyős volt, így nem igen lehetett művelni,

³¹ Az ajtóval összekapcsolt helyiségek között a ' - ' jelet, a tömör fallal elválasztottaknál a ' / ' jelet használok.

ezért a házikert előrébb helyezkedett el. A ház előtt végigfutó virágoskert volt az udvar dísze. (24. és 25. kép)

A Mayer-háznál az udvar utcák felőli sarkába agyagos földet hordtak, majd ledöngölték, így az épület mesterséges halomra épülhetett, ami egyfajta alapként szolgált, azonban nem védett maradéktalanul a vizesedés ellen. A házak akkoriban még nem kaptak tényleges alapozást, ez a XX. század második harmadától kezdett elterjedni a falvakban. A hajósi téglagyár azonban már működött, így aki tehette, pár sor égetett téglával kezdte a falak felhúzását, hogy némiképp csökkentse a vályogfalak vízterhelését. A vizsgált házak közül a Greksa-háznál készült ilyen téglá „alapozás” ebben a korban, 1940-ben pedig a Bohner-ház építésekor már rendes, 1 méter mélyre leásott téglá alapok készültek, de akkor már lényegében általános volt ez az eljárás.

A Mayer-ház falazata a ház nagy részén vert fal, a hátsó helyiségek fala azonban vályogtéglából készült. Arra, hogy a lakórész miért épült vert fallal és a kamrák fala miért vályogtégla, többféle magyarázat is lehetséges, de biztosan egyik sem állítható. A vályogtégla később korszerűbb és elterjedtebb volt, mint a vert fal, azonban ebben az időszakban a vert falnak még erősebb hagyománya volt erre, ezért elképzelhető, hogy a nagyobb biztonságot igénylő lakórész a jól bevált vert falazattal készült és a kamrák falát pedig az akkor még újszerű vályogtéglák adták. Egy másik lehetséges ok, hogy a kamrák építése egy-két időnnel később történt, és az akkor könnyebben hozzáférhető építőanyag már a vályogtégla volt. A külső falak 58-60 cm-es, a belső keresztfalak 52 cm-es vastagsággal készültek.

A faluban a századforduló környékén kezdett terjedni a vályogtégla falak építése, amit az is bizonyít, hogy a vizsgált hat épületből három³² ezzel a falazattal épült, melyekből az első kettő a századforduló előttről való. A vályogtéglákat a vert falakhoz hasonló méretben vetették, 50-60 cm vastagságban készítették őket még a '40-es években is.³³ A Mayer-ház jó példája a két faltípus közötti átmenetnek, ami közel erre az időszakra tehető, hiszen a XX. században vert falú épület már nem igen készült.

A ház homlokzatait és a helyiségek falát egyszerűen fehérre meszelték, akkori jellemző épületdíszítésről nincs említés, ez az egész faluban tipikusnak mondható. A '40-es években a fehér mellett elterjedt volt a halványsárga meszelés is, ezt alkalmazták a Bohner-házon is. A házak díszítése nem is jött divatba a század első felében, az egyetlen előfordulása a szobák padlóján volt megfigyelhető: a földre a fal vonalában egy okkersárga csíkot festettek a helyiség meszelése után, ami szintén az egész falura jellemző tendencia volt.

³² a Greksa-ház, az Ignéczi-ház és a Bohner-ház

³³ A tájház gondnokával készített interjú alapján.

A *Mayer-ház* udvar felőli oldalán nyitott tornác futott végig, a pillérek égetett téglából készültek és a ház falával azonosan fehér meszelést kaptak. A *gang* padlója elől a kamrákig hatszögletű égetett téglával, utána egyszerű kisméretű téglával volt kirakva, ami akkoriban a jómódról árulkodott, hiszen a többi ház tornáca mind földes volt. (26. kép) A tornác végében alacsony, fából tákolt kiskapu, ún. „*kettile*” nyílt a hátsó udvarra. A faluban egyébként minden ház ilyen hosszú oldaltornáccal épült ekkoriban, azonban a vizsgált házak közül az *Ignéczi-háznál* eredetileg egyáltalán nem készült oszlopos tornác. Az Alföldön a közép-magyar háztípus korábbi példáinál valóban nem építettek ilyet,³⁴ így feltételezhető, hogy az *Ignéczi-ház* tényleg korábban épült, illetve, hogy az építéskor valamiért tovább őrizte ezt az akkor már valószínűleg egyre kevésbé érvényben lévő építési hagyományt. Egy másik lehetséges magyarázat lehet, hogy az építetők anyagi helyzete nem engedte meg az oszlopos tornác építését, hanem csak egy egyszerű ereszalja készült az udvari oldalon.

A *Mayer-házon* a telek bejárata az épület homlokzati falán helyezkedett el, boltíves nyílásban egy egyszerű, de szépen kimunkált tömörfa ajtó, ami a tornácra nyílt. Ez szinte minden házon épült, helyi megnevezése a sváb nyelvből adódóan „*gangtir*”. (27. és 28. kép) Előtte két-három lépcsőfok volt a szintkülönbség áthidalására. Egy másik esetben, a *Greksa-házban* valamiért ezeket a lépcsőfokokat elhagyták vagy az építés óta megszüntették, így itt a *gangtir* a '40-es években inkább az épület jellegzetes díszje volt, mint funkcionális eleme. A beszámolók alapján erre az időszakra vonatkozóan ez igaz lehet, mivel többen állították, hogy a *gangtirt* nem használták igazán bejáratként, inkább a közvetlenül mellette lévő deszkaajtón jártak be a telekre. A *Bohner-ház* utcai homlokzatán az építéskor kihagyták a *gangtir* helyét, azonban mivel a háború rendkívül hosszú ideig nyújtotta az építkezést, a család 1947-es kitelepítéséig maga az ajtó nem került elhelyezésre. A telepesek idején feltehetően kerülhetett oda valami nyílászáró, azonban a későbbi átépítés ennek nyomainak már eltüntette. (29. kép)

A tetőforma hagyományosan a Nyugat-Alföldön az első-hátsó oromfalas hosszú nyeregtető volt,³⁵ így Hajóson is ezt a formát építették. Az utcai oromfal rendszerint igényesebb megjelenésű volt, az ablakok díszesebbek, az oromfal kiképzése gondosabb, ezek a *Mayer-házra* is igazak voltak. Az oromfal tetején évszám jelezte az építés időpontját, ami szintén minden házra jellemző volt, de bizonyos esetekben, mint a *Bohner-háznál*, az építetőt is feltüntették rajta: „*B.J. és Cs.T., épült: 1941*”. Egyes módosabb házaknál barokkos, íves oromzat épült, de ez leginkább a falu gazdagabb felére volt jellemző, a vizsgált házak egyikénél se fordult elő.

³⁴ GYÖRFFY pp. 6

³⁵ GYÖRFFY pp. 6

A vert falnál az ajtók helyét kiszalaszták, az ablakokat pedig utólag vágták ki a falból, így a nyílásképzés a vályogtéglánál lényegesen egyszerűbb volt. A nyílászárók méret és kialakítás szempontjából is teljesen tipikusnak mondhatók a *Mayer-ház*ban. A ház bejárata a konyhába nyílt, ahol pallótokos ajtót építettek be, aminek a külső része tömör, kazettás, a belső része pedig felül üvegezett, alul kazettás volt. (30. kép) A két szoba ajtaja a konyhából nyílt egymással szemben, ezek gerébtokos szerkezettel épültek, az ajtószárnyak kialakítása viszont a belső bejárati ajtóval megegyező volt. A szobák pallótokos ablakokat kaptak, kívül is és belül is alul-felül külön nyitható ablakszárnyakkal. Az utcára néző ablakok jellemzően díszesebbek voltak, Hajóson a legelterjedtebb hullám-motívum díszítés ezen a házon is megtalálható volt. (31. és 32. kép) A nyílászárók külső oldalát általában egyféle színnel (ekkoriban főleg sárgásbarnára) festették be az utcán és a tornácon is, belül azonban mindegyik csak fehér mázolózt kapott. A belső oldalra fehérre mázolt, kazettás, fa spalettákat szereltek fel, amiket telente a hideg ellen zártak. Ez egy nagyon elterjedt szerkezeti megoldás volt Hajóson, feltehetően a polgári építészetből lett átemelve az itteni népi hagyományba. (33. kép)

A többi épület nyílászáró szerkezetei a *Mayer-ház*hoz nagyon hasonlóak voltak, egyedül az *Ignéczi-háznál* építettek be egyszerűbb és kisebb ablakokat, de ezeket is csak a hátsó két lakásnál. Emellett csak itt nem fordult elő a fa spaletta, helyette kívülről felszerelt, feketére mázolt vas spaletták készültek, ami szintén a régibb és/vagy a szegényebb kialakításra utal.

Az *Mayer-ház* tetőszerkezete szarufás-torokgerendás fedélszék. Ez a típus a Duna-Tisza közén hagyományosan nem volt egy elterjedt megoldás, a XIX. századra azonban általánossá vált. Ennek oka a kamarai telepítésekben rejlik, ugyanis a telepéseknek készített ajánlott terveken ez a megoldás szerepelt és a kamarai telepítésekkel érkezők vélhetően ezt a módszert terjeszthették el a faluban. A faszervezet szépen megmunkált fenyő fűrészáruból készült, hagyományos ácskötések és vasszögek alkalmazásával. Erre szintén fűrészelt anyagú lécezés és cserépfedés került. Ez a fedélszék kifejezetten jó minőségű és tartós szerkezet volt, amit az is bizonyít, hogy a mai napig áll. (34. kép) A ház hátsó végében az alárendelt helyiségek felett már nem törekedtek a tetőszerkezet ilyen magas fokú minőségére, egyszerűbb, bárdolatlan dorongfákat és gyengébb kötések alkalmaztak, cserép helyett pedig ritkább lécezésre fektetett nádfedés volt.

Az, hogy egy parasztház cserépfedést kapjon, még nem igazán volt jellemző ebben a korban, az elbeszélések alapján az utcában a házak jó része még a világháború előtt is nádfedésű volt. Mivel a nádfedés élettartama kb. 40 év, ezért arra következtethetünk, hogy a

századforduló környékén még kifejezetten ez volt a gyakoribb fedéstípus. A többi vizsgált háznál, melyek a századforduló környékén épültek, az *Ignéczi-háznál* és a *Szeitz-háznál* bizonyítható, hogy eredetileg nádfedéssel készült, a *Greksa-háznál* pedig, hogy cseréppel. A cserépfedést tehát – a vályogtéglával együtt – szintén ebben az időszakban kezdték alkalmazni, ami részben a XX. században életbe lépő tűzvédelmi rendelveknek volt köszönhető, részben pedig a helyi téglagyár nyújtotta széleskörű alkalmazási lehetőségeknek. Az *Mayer-ház* ennek az átmenetnek is jó példája.

A *Bohner-ház* a többinél jóval később, 1940-től épült, még a hagyományos technikák alkalmazásával. Ennek a háznak a tetőszerkezete, annak ellenére, hogy mennyivel fiatalabb, nem bizonyult olyan tartósnak, mint a századfordulón épült házaké. Ennek oka, hogy a két világháború közti időszakban sokkal nehezebb volt jó minőségű fához jutni, ami végső soron a Trianoni döntésre vezethető vissza.³⁶ Az egyszerű paraszti családok általában nem engedhették meg maguknak, hogy távolabbról hozassanak anyagot, így ez a család is kénytelen volt a helyi rosszabb minőségű fából dolgozni, aminek eredményeképp a tetőszerkezet 25 éven belül teljesen tönkrement, cserélni kellett.³⁷

A *Mayer-ház* egyszerű látszógerendás pórfödémrel készült, a *gang* fölé túlnyúló gerendákkal, efölött tapasztott padlás volt. Ez a födém ma is megtalálható a házban, de már némiképp át lett alakítva. A mestergerenda most is látszik a kamrában, de emellett bizonyíthatóan megvolt a konyhában is, mivel ott szabadkémény volt. Ez a födém típus kétségtől a legelterjedtebb volt a faluban, a vizsgált házak közül ötben megtalálható, azonban egy helyen, az *Ignéczi-ház* ma is álló szakaszán pólyásfödémeket készítettek. Mivel az épület építési ideje bizonytalan, feltételezhető, hogy régebbi építésű házról van szó, vagy csak alkalmi fahiány miatt épült ez a szerkezet. Akadt olyan épület is, a *Bohner-ház*, amelyben a beszámoló alapján a mestergerendát már eleve a padlásra építették be, a födémgerendákat pedig csavarozással erre függesztették fel. Ez alsó mestergerendás födémek későbbi átalakításánál egy bevett módszer volt,³⁸ de eleve így épülő szerkezettel csak ennél az egy háznál találkoztam. Ma már nem látszik nyoma ennek az eredeti megoldásnak, ami a későbbi tetőátépítések következménye lehet.

A *Mayer-ház* alapvetően a századforduló idejének technikáival és kialakításával épült, azonban több dologban egy kicsit fejlettebbnek bizonyult koránál. Az egyik lényeges eltérés a

³⁶ Az 1920-ban elcsatolt felvidéki területek jelentették az Alföldi falvak számára a faanyag forrást a dunai szállíthatóság miatt. Miután ezek a területek nem tartoztak már Magyarországhoz, nehezebben jutott el ide az ottani faanyag.

³⁷ ld. pp. 35

³⁸ ld. pp. 31

többi házzal szemben, hogy ehhez eredetileg pince is készült, közvetlenül a hosszú ház alatt. A lejárát az első kamrában volt, amit egy egyszerű deszka csapóajtó fedett, a pince maga igen alacsony belmagasságú, dongaboltozatos, az elején téglával volt kirakva. Egyéb ilyen – jómódra utaló – szerkezetek az épület padlói. Akkoriban a hajósi házak nagy részében egyszerű földes helyiségek voltak, itt azonban az első szoba és a konyha már az építéskor kapott burkolatot. A szobában széles deszkákból párnafára szegezett hajópadló készült, ami igényes megjelenést kölcsönzött a helyiségnek. A konyha burkolata pedig még ennél is jobban igazolta az építető gazdagságát, oda ugyanis vastag kőburkolat került, olyan kőből, amit a hajósi barokk templom padlóján is alkalmaztak. A burkolat feltehetően egyszerű homokagyazatra lett fektetve. A két padló a mai napig megőrizte eredeti állapotát, meghibásodás nélkül, ami igazolja ezen szerkezetek magas szintű kialakítását és tartósságát.

A többi tanulmányozott épületnél egyértelműen a földpadló dominált, csak a *Greksa-háznál* valószínűsíthető, hogy a szoba padlója már eleve hajópadló, a konyháé pedig kőburkolat volt, a '40-es évekről való visszaemlékezésekben legalábbis már szerepel ez a két burkolattípus. A *Bohner-háznál* külön érdekesség a padló kérdése. Az építéskor a helyiségek földpadlóval készültek, a hátsó konyha kivételével, ide azonban nem kő- vagy cementlap burkolat került, hanem egy régi hajópadló. Ez úgy történt, hogy az építkezés előtt a telekről elbontott régi épület hátsó szobája az új ház hátsó konyhájának helyén állt, így az építetők úgy döntöttek, hogy megpróbálják hasznosítani a volt helyiség padlóját. Pár éven belül azonban kiderült, hogy a hajópadló nem alkalmas konyhaburkolatnak, lecserélni azonban csak a kitelepítés után tudták.³⁹

A *Mayer-házhoz* eredetileg 3 kémény készült, ebből kettő zárt, egy pedig a konyha fölé boruló szabadkémény volt. (35. kép) A két szobában egy-egy búboskemence (*ófa*) kapott helyet a sarokban, az elsőt a konyhából, a hátsót a kamrából lehetett fűteni, mindkettő a zárt kéménybe torkollott. A búboskemencék jellemzően a faltól kicsit eltartva készültek, az így kialakult hely volt a *súfá*, ami egyrészt segített a meleg megőrzésében, másrészt tárolóként vagy melegedőként szolgált. A kemencék körül mindenhol készült egy padka, ún. *ófabánk*, ami a lakás egyik legkellemesebb pontjának számított. (36. kép)

A zárt kémények mellett a szabadkémény ekkor még gyakori jelenség volt a faluban, elsősorban talán a füstölés miatt. A vizsgált házaknál csak a *Bohner-házban* nem készült ilyen szerkezet, ez azonban egyértelműen a későbbi építésnek tudható be. A *Huber-háznál* sincs említés szabadkéményről, itt azonban nem igazolható, hogy eredetileg nem is volt. A többi

³⁹ ld. pp. 31

háznál mind épült, ebből az *Ignéczi-háznál* csak az első lakás konyhája fölé. A *Greksa-ház* kivételével a szabadkémény mellett mindenhol készült legalább egy téglából falazott zárt kémény is, melyeket a vályogfalban vagy közvetlenül a fal mellett vezettek. Mindegyik háznál épült *ófa* is, lakásonként azonban általában csak egy, az első szobában, csak a *Mayer-* és a *Huber-ház* épült két kemencével. A *Bohner-házban* pedig a kemence a hátsó konyhában kapott helyet közvetlenül a bejárati ajtó mellett. Mivel a konyha akkor is még a családi élet és a háznál töltött idő elsőszámú helyisége volt, ezért az építetők gondoskodni akartak a helyiség melegen tartásáról, aminek legkedveltebb módja még mindig a kemence volt. A többi házzal ellentétben itt szabadkémény sem készült, ami a huzat miatt indokolatlanná tette volna a kemence építését. Ez az *ófa* azonban a többinél egyszerűbb kialakítású sarokkemence volt.

A házakhoz nem minden esetben tartozott olyan külön füstölőhelyiség, mint a *Mayer-háznál*. A többi példában a *Huber-háznál* volt már korábban is egy kinti kemence a tornác végében, amit feltehetően használtak füstölésre is. A *Bohner-háznál* viszont biztosan volt egy kis nyári konyha-szerű helyiség, szintén a tornác végén, ami valószínűleg a füstölő funkcióját is betöltötte.

VÁLTOZÁSOK 1945-IG

Az II. világháborúig a vizsgált épületek és maga a hagyományos lakóház típus lényegileg nem változott semmit. A térstruktúra és a használat módja őrizte a hagyományokat, mind a lakóépület, mind a gazdasági udvar esetében. Egy-egy apróbb átalakítás történt csak, ezek is feltételezhetően csak a '30-as években, de leginkább csak a helyiségbelső megjelenését befolyásolták. Pár helyen már a háború előtt bestukatúrozták egy-egy helyiség földemét, illetve a régi padlóburkolatok pontos építési ideje sem tisztázott pár esetben, ezek is készülhettek a '30-as években, amikor a kőpadlók a köznép építészetében is megjelentek.⁴⁰

A háború előtti egyetlen jelentősebb és minden házat érintő fejlesztés a villany bevezetése volt. A falu egy jó részén, köztük a vizsgált területen is 1940 körül vezették be a világítást.⁴¹ A lakosok a villanyoszlopokat utcánként összefogva maguk állították fel és a vezetékek bekötése is házilag történt. Rendszerint az oromfalon vezették be a padlástérbe, ahonnan a földemen keresztül húzták le a vezetékeket az egyes helyiségekbe. Ha a falban is ment vezeték, arra pár rétegben rátapasztottak. Általában nem csak a lakóhelyiségekbe,

⁴⁰ MEDNYÁNSZKY 2005 pp. 141

⁴¹ GRUBER 2005

hanem az alárendeltebb helyekre is bevezették ekkor már az áramot, a *Mayer-ház*ban csak a nyári konyhában nem volt eleinte. Volt, ahova csak az '50-es években került villany, ilyen volt például a *Greksa-ház*, ahol a háború után pár évig még petróleumlámpával világítottak. Az *Ignéczi-ház* esetén az első házba pedig csak a '60 körül került, korábban az ott élők egyszerűen nem érezték szükségét ennek az újításnak. Mikor aztán a hátsó két házban már volt villany, onnan vezették azt előre az első házba.

1945-től a háború okozta nehézségek mellett a kitelepítések is a fejlődés útjában álltak. Az 1945 és '48 között beköltöző telepesek a korábbi tulajdonosok gondos munkájának, karbantartásának köszönhetően jó állapotú házakat kaptak, viszont ők nem kezelték őket ugyanilyen gonddal. A felvidékiek érthető módon nem érezték otthonuknak Hajóst, az alföldi nincstelenek pedig feltehetően csak pár évre szóló alkalmi szállást láttak ezekben az épületekben, így leginkább csak lelakták, leharcolták őket.

1950-ES ÉVEK – A ZSÚFOLTSÁG KÖZVETLEN ÉS KÖZVETETT HATÁSAI

A svábok visszatérése időben egy elég hosszú folyamat volt. Voltak családok, akik bujkálásra kényszerültek az üldöztetések alatt, ők hetekig rejtőzködtek padlásokon, pincékben, erdőkben, míg elült a baj. Közülük sokan pár hét után vissza tudtak térni és ha szerencséjük volt, saját otthonukban akkor még nem lakott idegen, így nem kellett máshol új életet kezdeniük. Akiknek a házáat addigra már elfoglalták, igyekezett Hajóson vagy a környéken meghúzódni, amíg adódott olyan megüresedő porta, ahova be tudott költözni családjával, még akkor is, ha az előtte nem az övék volt. Voltak azonban olyanok is, akik a bujkálás helyett az elköltözést választották. Ők gyakran csak évekkel később jöttek vissza, mikor már biztosak lehettek abban, hogy vége a meghurcoltatásoknak. Így rövid időn belül a hajósi házakban többszörös tulajdonosváltás zajlott le. A helyzetet még bonyolította, hogy a kitelepítések alatt a házakat államosították, így a tulajdonosoknak a visszaköltözéskor meg kellett vásárolni azokat. Ez gyakran évtizedekig húzódó törlesztést jelentett a családoknak. Az '50-es évek közepétől pedig elkezdtek kiutalni az akkor üresen álló lakásokat, amivel a túlzásfолtságot próbálták némileg enyhíteni.

A vizsgált esetben a Mayer család 1945-től 1950-ig volt kitelepítve Jánoshalmán. 1949-től sok másik hajósi családdal a Pincefaluban várták, hogy mikor nyílik lehetőség a visszaköltözésre. Amikor a házban lakó telepes szólta, hogy elköltözne, már indultak is be a faluba. „*Ahogy rakta föl a bútort, mi már ott álltunk a mienkkel.*”⁴² A család csak az első két

⁴² Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

helyiséget, egy szobát és a konyhát vette használatba, a ház hátsó részébe további lakókat vártak. A Szaute család szintén a kitelepítések miatt került el Hajósról, az ő házuk azonban nem szabadult fel később sem, így költöztek a *Mayer-ház*ba 1951-ben. Az épület belül nem volt túl jó állapotban, csak kemény munkával lehetett lakhatóvá tenni, a ház hátsó részével azonban különösen nehéz dolguk volt.

Az épület alapvetően egy család számára épült, de ez esetben elől a Mayer család használt egy szoba-konyhát, hátul a Szaute család egy szobát és egy ablaktalan kamrát, ami hosszútávon nem volt egy élhető lakásforma. A szoba-konyha, mint lakóegység egy bizonyos szintig teljesen működőképes lett volna, de ez esetben az egy szobán előbb hét, majd kilenc ember (a két szülő és a gyerekek) osztozott, a konyha pedig a nyitott kémény miatt hideg időben lakás céljára alkalmatlan volt. Egyszóval a háznak változnia kellett, hogy hosszabb távra is megfelelő életteret biztosítson lakóinak.

A faluban ekkor általános volt a túlzsúfoltság problémája. Ennek egyik oka a hirtelen megnövekedett lakosságszám volt, amit egyrészt a '45 és '48 között betelepülők, másrészt az '50-es években megnövekedett természetes népszaporulat okozott.⁴³ Pontos adatokkal sajnos nem lehet bemutatni, hogy a lakosságnövekedés milyen mértéket öltött, mivel 1949 és 1960 között nem készült erre vonatkozó felmérés. Az 1949-es népszámlálás azonban igazolja a ki- és betelepítések okozta népességnövekedést: az 1941. évi 4848 lakoshoz képest 1949-ben (a háború és a kitelepítés után!) már 5529-en éltek Hajóson.⁴⁴ Az 1945-től az '50-es évek közepéig a folyamatosan visszaáramló hajósi családok és a telepesek együtt éltek a faluban változatlan épületállomány mellett, minek eredményeként gyakran két-három sváb család osztozott egy telken, sokszor egy lakáson. Emellett tovább élt az egy családon belüli több generáció együttélésének hagyománya, a családon belüli összetartás a kitelepítések meghurcoltatásainak tükrében rendkívül szoros volt. A lakosságszám a '60-as évekre visszacsökkent a háború előtti szintre,⁴⁵ ami a telepesek távozásának tudható be.

A *Mayer-ház*on kívül még két házban volt hasonló helyhiány, illetve zsúfoltság. Ezek közül azonban a *Szeitz-ház* esete nem köthető kizárólag a fent említett okokhoz, ugyanis a telek már a háború előtt is több lakóegységet foglalt magában, melyek feltehetően időben egymás után épülhettek, amit a lakóegységek közötti tető fölé nyúló oromfalak igazoltak. A telek elrendezése is azt igazolja, hogy az itt élők már korábban berendezkedtek egy olyan életmódra, melyben osztozkodni kell más családokkal. Az udvarban így két gémeskút is volt,

⁴³ GRUBER 2005

⁴⁴ KSH 2011

⁴⁵ KSH 2011

– igaz, mindkettőnek rossz volt a vize, így jóformán egyiket se használták – valamint minden házrészhez külön házikert tartozott, melyeket drótkerítés választott el egymástól.

A másik példában, az *Ignéczi-háznál* is igaz volt, hogy már korábban több lakás tartozott a telekhez, itt azonban jelen volt az egy lakáson belüli túlsúfoltság is. Az *első házban* a világháború után három generáció, összesen hét lakó élt. Mind egy család tagjai voltak, de a szoba-konyha-szoba beosztású házrészben két külön háztartást vezettek, amiből az egyiket csak a hátsó szoba jelentette. Az első két helyiségben a *Mayer-házhoz* hasonló szituáció alakult ki: mivel a konyha szabadkéményes volt, így mind a négy lakó egyetlen szobába kényszerült. A helyhiányt fokozta, hogy egyik lakáshoz sem tartozott kamra, így a tárolást is a szobában vagy a konyhában kellett megoldani. '56-ban egy beházasodás, majd egy születés révén a lakók száma tovább emelkedett, majd a tanács '57-ben kiutalta a családnak a telek következő megüresedett lakását.

A *Mayer-házban* tehát megoldást kellett találni a korábban említett lakhatási nehézségekre. A Mayer család így a beköltözés után rögtön elbontotta az első szobában lévő búboskemencét, hogy abban az egy lakható helyiségben teret nyerjenek. A fűtést ezután egy ún. Jancsi-kályhával oldották meg, ami a vaskályhák egy akkor divatos, zománcozott fajtája volt. (37. kép) Pár évvel később, 1955-ben a Szauter család az első kamrát alakította konyhává, amit megelőzően a pincét földdel töltötték fel, hogy az újonnan kialakított konyha használatát ne korlátozza. Ezt egyrészt indokolhatja a saját konyha hiányának problematikája, másrészt viszont elterjedőben volt már a faluban egy másik, a hátsó szoba mögött lévő konyha megléte, innen nézve viszont inkább fejlesztésnek tekinthető ez az átalakítás.⁴⁶ A két helyiséget egy új ajtó beépítésével összenyitották, emellett a meglévő bejárati ajtó mellé egy kis szürkére mázolt, spalettás ablak került, hogy a konyha több fényt kapjon. A két lakórész közötti átjárást megszüntették, az első konyha és a hátsó szoba közötti ajtó eltorlaszolásával.

A Mayer család a szabadkéményes konyhát nem igazán szerette. Ebből adódott, hogy a ház végében eredetileg füstölőnek épült helyiséget nyári konyhaként kezdték használni, amikor csak lehetett, itt végezték a főzést. Ez egy egészen keskeny helyiség volt a hátsó udvarban a házzal egybe építve, szintén vályogtégla falazattal készült, nádfedésű félnyereg tető fedte. Ablaka nem volt, belül pedig hátul külön helyiségként tartalmazott egy kis füstölőkamrát. Ez nyári tartózkodásra és piszkosabb munkák végzésére teljesen alkalmas volt, azonban semmiképp sem helyettesített egy rendes konyhát, így a család végül 1955-ben az

⁴⁶ ld. pp. 29

első konyhában megszüntette a szabadkéményt. A *Greksa-ház*ban készített interjú pontosabb képet ad arról, milyen technikával történt egy ilyen nyitott kémény „becsukása”: a mestergerendát felhúzták a padlásra, a lyuk meg „be lett plafonozva”, nádpallókkal befedték és betapasztották, azaz „befröcskölték”, ebből adódóan itt a konyha belmagassága alacsonyabb lett. A padlásszinten lévő kéménykürtöt a *Mayer-ház*ban meghagyták füstölés céljára, ezt csak pár évvel később bontották el, mikor a hátsó udvarban egy jobb és könnyebben használható füstölőt építettek. (38. kép)

A két család – lévén rokoni kapcsolatban álltak – kifejezetten jó viszonyban élt együtt a zsúfoltság okozta kellemetlenségek ellenére. A hátsó kamrát és a kutat közösen használták, a házikert terményein osztoztak, az udvarban lévő építményeket is felosztották egymás között: a Mayer család használta a házzal szemközti, a Szauter család pedig a ház mögötti ólakat és árnyékszéket. A Szauter család végül 1960-ban költözött el, mikor saját házuk építése befejeződött.

A szabadkémény „becsukása” és a búboskemence lebontása az ’50-es évektől általános jelenségnek számított a faluban. A vizsgált házak mindegyikében elbontották mindkettőt legkésőbb a ’70-es évek közepéig. A *Szeitz-ház*ban a többen már kicsit korábban, a ’40-es években megszüntették őket, mikor a család a kitelepítések után visszatért otthonába, a sort pedig a *Mayer-ház* hátsó szobai kemencéje zárta, amit csak 1973-ban bontottak el. Hogy azt ilyen sokáig megőrizték, egyszerűen azért volt, mert szerették a kemence melegét, valamit kenyérsütésre is tudták még használni, végül ’73-ban a szoba átalakításával egy időben bontották el.⁴⁷ Két háznál a szabadkémény az egyetlen kémény volt, így ennek becsukásakor gondoskodni kellett a füst elvezetéséről. A *Greksa-ház*ban az elbontáskor zárt kéményt építettek, az *Ignéczi-ház*ban pedig a kéménykürtöt a *Mayer-ház*hoz hasonlóan meghagyták és a szobai tüzelők füstjét a falakban kialakított kürtővel ide felvezették. Az *Ignéczi-ház*ban ’57 és ’60 között a hátsó két szoba-konyhás lakást egy-egy négytagú család lakta. Ez a korábbi, illetve más házakban tapasztalható életkörülményekhez képest már egy jobb állapot volt, azonban az embereknek megvolt az igényük a nagyobb, kényelmesebb lakótérre. A szoba búboskemencéjének elbontása az *első ház* példájával szemben itt már valamilyen szinten a kényelem szempontjait szolgálta.

A kemencék helyére az akkori szokásnak megfelelően vaskályhák kerültek, ezeket eleinte fával, majd később már szénrel is fűtötték. A vaskályhák ezután olyan helyiségekben is teret nyertek, melyek korábban fűtetlenek voltak, mivel kis helyet foglaltak és a

⁴⁷ ld. pp. 56

kemencénél gyorsabb felfűtést tettek lehetővé, ami, ha napközben senki nem tartózkodott otthon, sokkal praktikusabb volt. A szabadkémény megszűnése pedig a *Mayer-ház*on kívül máshol is módosította a füstölés szokását. A *Greksa-háznál* az épület és a telek méretéből adódóan már nem készült újabb füstölő, az *Ignéczi-háznál* pedig a telek zsúfoltsága nem engedte ennek kialakítását, ezekben az esetekben az erre szánt húsokat a tulajdonosok más házakba hordták át füstölésre. A *Huber-háznál* pedig a tornác végében már eredetileg is meglévő kinti kemencét alakították át zárt füstölőhelyiséggé. (39. kép)

SZERKEZETI MEGERŐSÍTÉSEK – ALAPOZÁS

Az '50-es évektől az akkor már 60-80 éves parasztházaknál szükséges volt bizonyos szintű szerkezeti megerősítés. A *Mayer-háznál* (és jóformán minden vályogépületnél) elsősorban a vert falak jelentették a problémát, a vizenyős területen fokozottan átnedvesedtek, gyakori karbantartást igényeltek. Amint a tulajdonosok egy kis pénzhez jutottak, megkezdődött a vert falak utólagos szakaszos aláfalazása. (40. kép) A megerősítés ütemét az határozta meg, hogy éppen melyik falszakasz került súlyosan károsodott állapotba, azaz mindig ott falaztak, ahol úgy látták, hogy éppen megmozdult a fal. Így a teljes munka több évig is elhúzódott. Az aláfalazásnál kisméretű tömör téglából 1 méter mély alapokat készítettek, a talajszintre egy réteg kátránypapír szigetelést fektettek, majd téglából a látható vizesedés mértékétől függően 40-60 cm lábazat is készült. (41. kép) Ezt ugyanúgy bevakolták és fehérre meszelték, tehát a ház megjelenésén semmit sem változtatott.

Először a hátsó konyha szakaszán készítették el a hosszfalak alapjait, ahol vélhetően a pince betemetése is közrejátszott az épület süllyedésében. Az utolsó szakasz már az '50-es évek végén az első szoba hosszfala volt, aminek az alapozása lényegében az utolsó pillanatban történt: „*ott egyszer egy hatalmasat reccsent a tető, amikor a fal megmozdult alatta, szóval nagyon gyorsan kellett megcsinálni.*”⁴⁸ A tornácoszlopok is süllyedtek, így azok is téglalapozást kaptak.

Az aláfalazást előbb-utóbb szinte kivétel nélkül minden vályogházon el kellett végezni, ez azonban a vizsgált példánál mind a *Mayer-háznál* később, és egymástól is eltérő időpontban következett be. A *Bohner-ház* volt az egyetlen, amely már építéskor, 1940-ben megfelelő magasságú téglalapot és kátránypapír szigetelést kapott. Ennek ellenére a falak vizesedése egy folyamatos és a mai napig tartó probléma ennél az épületnél, így a tulajdonosok nem elégedettek ezzel a szigetelési megoldással. „*Itt mindig gondok vannak,*

⁴⁸ Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

ledobja a vakolatot meg ilyenek... Ha arra a kátránpapírra még egy réteg bitumin ment volna, ötször annyit bírna!”⁴⁹ A kátránpapír szigetelés lényegében megegyezik a mai vékonylemezes bitumenszigeteléssel, de ennek hordozórétege akkor még papír volt. Más házakban nem panaszkodtak rá a tulajdonosok, azonban az kétségtelen, hogy a korhadó hordozóréteg, amit a talajszintre fektettek, nem minden esetben bizonyult a legtartósabb megoldásnak, a falak vízterhelését azonban mindenképpen csökkentette.

A Huber-háznál a szomszéd felőli hosszú fal hamarabb alá lett falazva, mint a többi, ami elég gyakran megesett a faluban. Ennek oka lehetett, hogy az udvari oldallal ellentétben, ahol rendszerint a tornác volt, itt a falat közvetlenül érte az esőterhelés, ereszcatorna hiányában pedig a tető is a fal tövébe engedte le a csapadékokat. Emellett ez a fal könnyebben hozzáférhető volt a többihez képest, így az aláfalazási munkák nem zavarták a ház használatát. A Huber család a többi falat a '68-as beköltözés után falaztatta alá.

Az Ignéczi-háznál az *első* házrészt sose falazták alá, a nedvesedés okozta károkat a lábazati szinten több réteg agyagos föld tapasztásával próbálták megoldani, így a fal alsó része évről-évre egyre vastagabb lett. A *hátsó* háznak csak a szomszéd felőli hosszú fala kapott alapozást, már a '90-es évek elején. Ha ekkor az *első* házrész is még áll, feltételezhető, hogy annál is indokolt lett volna az alapok készítése. A Greksa-ház alapjait még ennél is később, a 2000-es évek elején csinálták, azonban ez az épület már az építéskor kapott pár sor téglalapot, ami késleltethette ennek a megerősítésnek a szükségességét. Lévé, hogy ezek a munkák ilyen későn történtek, a házak már korszerűbb műanyag fólia szigetelést kaptak.

1956 – ÁRVÍZI KÁROK

1956 tavaszán érte el utoljára a Duna Hajóst, azonban ez az árvíz is nagyon komoly károkat okozott. A folyó nyugat felől érte a települést, a beszámolók alapján a Rózsa utcán az emberek csónakkal tudtak csak közlekedni, majdnem 1 méter magasan állt a víz. A lakosok egy részét kitelepítették a falu dél-keleti felére, amit sikerült elzárni az ártól. A nyugati területen álló házaknak kb. a 40%-a szenvedett valamilyen károsodást, volt, amelyik teljesen megsemmisült. Az áradás után a javításokat a lakosság részben önerőből, részben a tanács által biztosított árvízi segélyből fedezte. A vizsgált házak közül a Greksa-ház érte komolyabb kár, az első oromfalat a víz annyira alámosta, hogy kidőlt. Az ár elvonulása után kisméretű téglából falazták újra, azonban a két régi hagyományos szobaablak helyett egy háromosztatú nagy ablakot építettek be, ami az újonnan épülő házakkal ekkortájt jelent meg a

⁴⁹ Idézet a Bohner-ház lakóival készített interjúból.

faluban. A *gangtir* helyére – amit ekkoriban már amúgy sem használtak – pedig az egyik hagyományos, spalettás ablak került. Az oromfal formájában és díszítettségében ugyanúgy készült, mint az eredeti, az új ablakok azonban teljesen más megjelenést kölcsönöztek a háznak. A vizsgált épületek közül ez volt az első példája ennek az új jelenségnek, ami később divattá válva átalakította az utcai homlokzatokat, itt azonban még részben a kényszer szülte megoldás volt.

A *Mayer-ház*at az alatta épített mesterséges feltöltésnek köszönhetően nem érte el a víz, azonban a házzal szemben lévő ólak jelentősen megrongálódtak; a nagymértékű átnedvesedés miatt az árvíz után jobbnak látták őket lebontani. Az ólak a hátsó udvarban épültek újra részben a korábban ott lévő deszka ólak helyén. A csirkeól a háztól 1 méter távolságot tartva, vele egy vonalban készült téglafalazattal, a disznóól pedig a kertkapuval szemben, a telek legvégén, deszkából. Az árnyékszék a csirkeól és a ház között kapott helyet, az ólak mögött pedig megszűnt a kiskapu a hátsó kis utca felé. Az új elrendezés egyrészről átalakította a telek képét, másrészről a két család kerthasználatát is új alapokra helyezte. Az új ólakat innentől kezdve közösen használták, az első udvar pedig egy területileg nagyobb házikert helye lett.

A hátsó udvar elrendezése ezzel nem vált véglegessé. A családnak még szüksége volt egy könnyebben használható füstölőre,⁵⁰ ugyanis 1955 óta a padláson füstöltek a szabadkémény megmaradt kürtőjében. Ekkor az árnyékszéket elbontották és a disznóól mellé helyezték át, a ház mögötti helyen pedig téglából kialakították az új füstölőt. (42. kép)

Az első ólak megszüntetése, illetve a hátsó udvarokba való áttelepítése szintén elterjedt átalakítás lett a faluban. A *Greksa-háznál* '60 körül, az *Ignéczi-háznál* akkor, amikor az egész telek az Ignéczi-családé lett, a *Bohner-háznál* '65 körül, a *Huber-háznál* pedig a család beköltözésekor épültek új ólak a telek hátsó részén. A vizsgált házak közül a *Szeitz-ház* az egyetlen, ahol az ólak a mai napig a lakóházzal szemben helyezkednek el. Az '50-es években az udvar fel volt osztva az ott élő három család számára, az utca felé nem volt kerítés sem, mert az *első ház* tulajdonosa nem tartott állatot, így nem volt erre szüksége. A *középső házzal* szemben baromfi- és disznóólak, valamint egy tehénistálló volt. Itt feltehetően azért nem kerültek máshová az ólak, mert a telek hármas felosztása ezt nem tette lehetővé, a hátsó rész hivatalosan is másik család tulajdonában volt. Ezenkívül a család eredetileg a *középső ház*részt birtokolta, így a hozzájuk tartozó ólak már így is tartottak némi távolságot az utcától. Mikor aztán a '70-es évek elején a Szeitz család a hátsó lakást is megvásárolta, valószínűleg már nem látta indokoltnak az ólak még hátrább helyezését. (43. kép)

⁵⁰ ld. pp. 24

1960-AS ÉVEK – TÉRNYERÉS

A Szauter család 1960-ban költözött el a *Mayer-ház*ból, amivel plusz egy szobát és egy konyhát engedtek át a Mayer családnak, valamint az udvart sem kellett már megosztani. A ház többé nem a szűkösség színtere volt, kényelmesen el lehetett férni. Ehhez az is hozzájárult, hogy az '50-es évek végén a legidősebb három gyerek elkerült otthonról, ketten továbbtanultak Budapesten, egy pedig Kalocsán kezdett dolgozni.

Ezt a hirtelen jött térnyerést a térhasználat és a helyiségfunkciók módosulása követte. Az elsőből a hátsó szobába került át az ágyak fele, ahol azután a még otthon lakó gyerekek aludtak, a szülők hálójelké továbbra is az első szoba volt, ami a generációk lakáson belüli szétválását jelentette. Ezek a szobák azonban továbbra sem számítottak lakószobának, csupán az alvás, pihenés funkcióját töltötték be. A legfőbb lakóhelyiség a '60-as évektől a hátsó konyha lett, ide került a nagy asztal, a kredenc és a sparhelt is az első konyhából, ez volt a főzés, az étkezés és a házban folyó élet helyszíne. Az első konyha lényegében funkcióját veszítette, egyfajta átjáró volt a szobák között. Az időnként hazajáró idősebb gyerekeknek az első és a hátsó konyhában volt elhelyezve egy-egy ágy. Hiába kezdett el a család hirtelen három szobát használni egy helyett, még nem merült fel a saját szoba lehetősége. A többi ház példája is igazolja, hogy ez csak akkor jelent meg a házakban, amikor már mindegyik gyereknek lehetett sajátja, előtte inkább – alvóhely tekintetében – kihasználatlanok maradtak a helyiségek. (44. kép)

Annak, hogy a két konyha közül a család a hátsót kezdte el használni, praktikus okai voltak. Egyrészt a hátsó szobában még ott állt a búboskemence, így a kenyérsütést egyszerűbb volt a hátsó konyhából végezni. Ami viszont ennél is lényegesebb volt, hogy a konyha így nem ékelődött többé a hálójelkések közé, vagyis a lakókonyha funkció és a hálójelké funkció térben jobban szétvált egymástól. Erre több ház is jó példa. A *Bohner-ház* 1940-ben már eleve úgy épült meg, hogy az első és a hátsó szoba közé egy ún. parádés konyha került, ahol lényegében piszkos munkát nem terveztek végezni. Talán, ha mai helyiségnévvel szeretnénk illetni, akkor a parádés konyha tulajdonképpen egy étkezőnek készült. Mivel azonban a paraszti hagyományban az étkezés egyértelműen a konyhafunkcióhoz kötődött, így ezt a parádés konyhát a lakók szinte egyáltalán nem használták, az élet a hátsó konyhában zajlott. A *Huber-ház*ban is két konyha volt eredetileg, amit a lakók az előzőekhez hasonlóan használtak. Az első konyha inkább egyfajta tároló, közlekedő volt, volt benne egy nagy háromajtós szekrény és egy komód is, a hátsó helyiség pedig konyhaként működött.

Az, hogy az addig szűkösen élő családok a '60-as évek küszöbén több lakótérhez jutottak, nem volt véletlen. A telepesek távozásával egyre több ház szabadult fel, melyeket a Tanács mindig kiutalt a túl zsúfoltan élő családoknak. Ahol már háromnál több fő élt egy szobában, ott már a Tanács közbeszólt. Aki nem akart régi házba költözni – mint a Szauter család – az spórolt és építkezett. Ez a nehezebb út volt, amit az is bizonyít, hogy a Szauter család háza közel egy évtized alatt készült el az anyagi és az építési nehézségek miatt. Mindkét út oda vezetett, hogy azok a porták, ahol korábban 2-3 család élt együtt, most egy család tulajdonába kerültek.

A Mayer-házon kívül jó példa erre az *Ignéczi-ház* is. Az *Ignéczi-házzal* kapcsolatban korábban már említettem, hogy kb. '40-től '57-ig az első lakásban, '57-től pedig a hátsó két lakásban éltek elég zsúfoltan az emberek. A legutolsó lakásból a '60-as évek elején költöztek el az ott lakók, így az Ignéczi családé lett az egész hosszú ház mind a három lakással, amiből az elsőt az idősek, a hátsó kettőt pedig a fiatalok használták. Ezen a ponton a három lakásból lényegében kettő lett, ezeket a beszámolókból átvéve *első és hátsó háznak* nevezem. Amikor az Ignéczi család megkapta az egész *hátsó házat*, a helyiségek használata itt is átalakult. Hasonló okokból a család itt is a hátsó konyhát kezdte használni és az első konyhából szoba lett. Itt a konyha és hálófunkció elkülönülése a térkapcsolatok átalakulásában is megnyilvánult, ugyanis az eredetileg a hátsó lakásban lévő belső ajtót (ami a szoba a konyha között volt) átrakták az új középső és a hátsó szoba közötti falra, tehát a konyha csak a tornácra vált megközelíthetővé; ez a *Bohner-háznál* is hasonlóképpen volt. Amiben az *Ignéczi-ház* példája eltért a többitől, hogy az első konyha, azaz a középső szoba elég sokat megőrzött lakószoba funkciójából, a hátsó konyhával együtt a mindennapi élet színtere volt.

(45. kép)

A térnyerés másik lényeges oka, hogy az '50-es, '60-es években megindult egy bizonyos szintű kivándorlás a faluból, ami elsősorban a továbbtanulókat és a fiatal munkavállalókat érintette. Míg korábban a falubeliek a hat elemi után rögtön munkába állhattak helyben, az '50-es évektől az alapoktatás már nyolc éves volt, illetve megjelent a szülők és a fiatalok igénye és lehetősége a továbbtanulásra. Mivel Hajóson csak általános iskola működött, ez az ingázók számát jelentősen megnövelte, a többség Kalocsára járt be gimnáziumba vagy szakmát tanulni, majd közülük sokan ott is telepedtek le. Eleinte még nem volt jellemző, de idővel több paraszti családból származó fiatalban merült fel a diplomaszerezés lehetősége, ők viszont ingázni nem tudtak, így lényegében elköltöztek a

településről.⁵¹ A 2. és 3. szektorban elhelyezkedő fiatal dolgozók tovább növelték az ingázók számát, eleinte leginkább csak Kalocsára, de később Bajára is egyre többen jártak dolgozni, akik közül többen a városokban alapítottak családot. Az ekkoriban felnőtt utódok így a korábbi tendenciával ellentétben nem maradtak a szülői házban, ami a lakószám csökkenésének másik oka volt.

AZ ELSŐ DIVATOK, AZ ELSŐ FEJLESZTÉSEK

Ahhoz, hogy a parasztház túlnőjön eredeti rendeltetésén és mai értelemben vett lakóházzá váljon, alapvetően két dolog kellett: új igények és anyagi lehetőségek. A '60-as évek pedig mindkettőt elhozta.

A TSZ-ek és állami gazdaságok megalakulása új helyzetet teremtett a munka világában. Az emberek ugyanis napi 8 órában dolgoztak fix bérért, ami azt jelentette, hogy a jövedelem már sokkal kevésbé függött az adott mezőgazdasági év alakulásától. A családok apránként ugyan, de tudtak végre spórolni és emellé a '60-as évektől megindult a tömeges hitelfelvétel. Kölcsönt lényegében mindenkinek adtak, aki igényelt, a lakásra vonatkozó hitelek pedig igen kedvezményesek voltak. A *Mayer-ház*ról készített interjú kis túlzással, de jól prezentálja, hogy ez mennyit számított: „*Mindent kölcsönből finanszíroztunk. Anyuka kaphatott pedagóguskölcsönt, mert dajka volt, és az árvíz után is kedvezményesen lehetett hitelt felvenni.*”⁵² A háború károsultjainak, akik megjárták a Szovjetuniót, emellett magasabb nyugdíj is járt.⁵³

A gazdaság növekedése a '60-as évektől általános életszínvonalbeli emelkedéshez vezetett. A mezőgazdasági munka társadalmi megbecsülése jelentősen nőtt, a paraszti családok igényei és életszínvonala a munkásosztályéval vált egyenrangúvá. A társadalombiztosítási- és a nyugdíjrendszert kiterjesztették, a családok jövedelme emelkedett, többet tudtak félretenni, amiből – igények és pénz függvényében – kisebb-nagyobb lépésekben folyamatosan fejleszteni tudták otthonukat, életminőségüket. A falvak fejlődése az '50-es években kezdődött, majd a '60-as évek közepétől a gazdaság élénkülésével felgyorsult, aminek következményeként a vidék egyre inkább felzárkózott a városokhoz.

Az apránként összegyűjtött pénz új lehetőséget jelentett az embereknek, akik ezt elsősorban az otthonuk korszerűsítésébe, fejlesztésébe fektették. A *Huber-ház*ban készült interjú is ezt támasztja alá: „...a '60-as évek közepétől kezdődött el ez a stukatúrozás meg az

⁵¹ Napi rendszerességgel a '70-es évekig csak Kalocsára járt távolsági busz.

⁵² Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

⁵³ A *Huber-ház* lakóinak beszámolója alapján.

*új fajta házak építése meg ezeknek a régi házaknak a toldása, mert addigra szedte magát úgy össze annyira a nép, hogy tudott már valamennyire építeni...*⁵⁴

A fejlesztések egyik iránya a ház karakterének, megjelenésének megváltoztatására irányult, melyben nagy szerepe volt a különféle divatoknak és máshonnan átvett mintáknak.

A Mayer-házban a '60-as évek elején bestukatúrozták a helyiségek födémét. Ez úgy történt, hogy a látszó födémgerendákra léceztet szögeltek, a lécezésre pedig nádpallókat, amit aztán sárral betapasztottak és lemeszeltek. Mindhárom szobában és a konyhában is „plafonoztak”, az alárendeltebb helyiségeket és a tornácot azonban nem érintette ez az átalakítás. Ennek nagy divatja volt a faluban, nem sok olyan ház áll ma, ahol a lakóhelyiségekben még látszógerendás födém van. A mintát a polgári építészetben szokásos sík mennyezet adta, illetve a '60-as évektől épülő új típusterves házak is már mind alul sík födémrel épültek. A divaton kívül azonban volt ennek egy praktikus oka is: a fafödémek, különösen, hogyha még meszelték is őket, állandóan peregték, ami koszolta a helyiség padlóját, bútorait. Mivel a házbelsőnek ekkoriban már kezdett egy otthon-karaktere lenni, ez egyre kényelmetlenebbé vált, a stukatúrozás viszont megoldotta ezt a problémát. A Mayer-házban később azonban már megbánták ezt a lépést: *„hülyeség volt, de akkor ez volt a divat”*.⁵⁵

A födém alsó betapasztása az összes vizsgált házat érintette, eltérés legfeljebb abban volt, hogy mikor és melyik helyiségekben csinálták meg. A Mayer-ház födéme ennek fényében elég későn készült el, a többi házban már mind voltak ekkora bestukatúrozott helyiségek. Ezek közül a Bohner-ház volt az, ami bizonyíthatóan már eleve stukatúrozott födémrel készült, itt is csak az alárendelt helyiségek, a kamra, a belső spájz és az istállók nem kaptak sík mennyezetet. Mikor a Bohner család a kitelepítés után, '63-ban visszatér házába, a spájz födémét is be akarták tapasztani, azonban a lécezés önmagában sokkal praktikusabbnak bizonyult, a mai napig ezen tárolják a kolbászokat, szalonnákat, így a nádpalló már nem került alá. (46. kép)

Ahol a szobában mestergerenda volt, ott az egész művelet ennek az eltávolításával kezdődött, vagyis „felhúzták a padlásra”. Ez azt jelentette, hogy a mestergerendát kibontották a falból és a padláson helyezték el, majd a födémgerendákat csavarozással függesztették fel erre. (47. és 48. kép)

Az Ignéczi-házban a hátsó házrész kilóg a sorból, ugyanis itt ma is láthatunk gerendás födémeket. A középső szobában a lakók stukatúroztak, azonban a többi három helyiségben nem.

⁵⁴ Idézet a Huber-ház lakóival készített interjúból.

⁵⁵ Idézet a Mayer-ház volt lakóival készített interjúból

A hátsó szobában lemeszelve az eredeti mestergerendás födém látható, az első szobában azonban a mestergerendát felhúzták a padlásra, a deszkázatot pedig vékony rétegben betapasztották – ezt valószínűleg a faanyag pergésének megszüntetése végett. Ezen a födémén nagyon nagy mértékű lehajlás figyelhető meg, aminek oka a mestergerenda hibás áthelyezése lehetett. A gerendát itt ugyanis nem kibontották, hanem feltehetően csak kivágták a falból, tehát a megmaradt rész nem volt már elég hosszú ahhoz, hogy a padláson áthidalja a helyiség teljes hosszát. Függesztés helyett így a mestergerenda itt csak növelte a födém terhét, ami komolyabb károsodást okozott. A fal és a födém csatlakozásánál észre is vehető ez a hibás kivitelezés. (49. kép)

A tornácok mennyezete egy ideig még megőrizte eredeti megjelenését. A vizsgált épületek közül a *Huber-házban* tapasztották be leghamarabb, 1968-ban, mikor tulajdonosváltás történt. A *Bohner-*, a *Szeitz-* és az *Ignéczi-házaknál* egy-egy későbbi átépítés idejéhez köthető a gang bestukatórozása,⁵⁶ a *Mayer-házban* pedig az 1970-es évek végén történt. Az *Greksa-ház* tornácán ma is látni az eredeti fa mennyezetet. (50. kép)

A kor jellemző divatja lett a falak díszítése is. A *Mayer-házban* a '60-as évek közepétől kezdték a falakat különféle mintákkal ellátni, amit hengerléssel vittek fel a meszelt felületre. Ezt pingálásnak nevezték és legtöbbször a pingáló asszonyok dolga volt, hogy házról házra járva elkészítsék a falakon a díszítést. Az összes lakófunkciójú helyiség falát és a gangot is pingálták, a minta helyiségenként változhatott. (51. kép) A hengernyomat kb. a mennyezet alatt 30 centivel ért véget, ahol körben egy csíkot festettek lezárásként. A *Mayer-házban* fehér alapon pingáltak általában sárgásbarna, esetleg zöld festékekkel, más házaknál azonban előfordult, hogy először valamilyen színező festékeport keverték a mészhez, azt felvitték a falakra, majd a mintát egy eltérő színnel hengerelték rá. Volt, aki maga csinálta ezt is, az *Ignéczi-házban* élő asszony sokáig maga pingálta házát. A legtöbb házban ez szokássá vált, a vizsgált épületek közül az *Ignéczi-ház* első része az, ami sose volt pingálva. A házak külső homlokzatát egy esetben sem érintette ez a fajta díszítés.

A pingálás elterjedésének oka a városi minták átvételén túl talán a parasztházak mai értelemben vett otthonná válásával magyarázható. Az egész díszítés kicsit ellene ment a korábban előtérbe helyezett praktikusságnak, azonban a parasztház ekkor már egyre kevésbé volt a mindennapi munka színhelye, az térben fokozatosan teljesen különvált a lakóháztól. Ennek a különválásnak az egyik megnyilvánulása az épületen, hogy a belső helyiségek tisztábbak és ezáltal igényesebbek lettek. Így válhatott ennyire népszerűvé ez az új szokás.

⁵⁶ ld. pp. 42

A pingálás nagyon sokáig divatban maradt, a *Mayer-ház* tornácát még a '90-es évek küszöbén is így díszítették. Egy idő után azonban a tulajdonosok vagy áttértek belül a tapétára vagy visszatértek az egyszerű fehér meszeléshez, de egy esetben, a *Szeitz-házban* már a '60-as években tapétázták a szobákat a pingálás mellett.

A fejlesztések egyik első és nagyon lényeges lépése volt a házakban a földes padlók megszüntetése. Persze ez sem egyszerre történt, sokszor évek vagy egy évtized is eltelt, mire minden lakóhelyiség padlóburkolatot kapott. A *Mayer-házban* az első két helyiség már eleve rendelkezett burkolattal, a többinél pedig a Szauter család elköltözése indította el ezt a folyamatot. Először a konyhába került mozaiklap burkolat, rögtön a '60-as évek legelején, majd pár évvel később a tornácról szedték fel a téglát és cserélték ki „cementlapra”. A lapokat egyszerűen a földre fektették, a hézagokat pedig habarccsal töltötték ki. A konyha és a tornác voltak a leginkább használt helyiségek, valószínűleg ezért kaptak először burkolatot. A hátsó szoba még 1973-ig földes maradt, akkor azonban már egy újabb divat szerint alakult át, így ezt később tárgyalom.⁵⁷

A többi vizsgált házban is ugyanezek a tendenciák figyelhetők meg, a konyhákban mozaiklap burkolat, a még földes szobákban hajópadló készült, de helyenként még maradtak döngölt padlójú helyiségek. A *Bohner-házban* is a '60-as évek végén cserélték le az eredetileg a konyhába épített régi hajópadlót mozaiklapra, ami jobban passzolt a konyha funkcióhoz. A kamrák burkolatában figyelhető meg némi eltérés, a *Mayer-házban* földpadló maradt, a *Greksa-házban* linóleumot fektettek a földre az egyszerűbb takaríthatóság végett, a *Huber-ház* kamrájában pedig hatszögű téglaburkolat készült. A kamrák esetében megfigyelhető egy későbbi burkolatváltás is, ami ahhoz köthető, amikor a kamra belső helyiséggé válik, ezt azonban szintén később mutatom be.⁵⁸

Az *Ignéczi-házban* a többinél jóval később kezdtek bele a földes helyiségek leburkolásába, az *első házban* az 1983-as elbontásig döngöltek maradtak a helyiségek. A *hátsó házban* a folyamatot az indította el, hogy az *első ház* helyén kezdődő építkezésből⁵⁹ maradt annyi pozdorjalap, hogy az első és a hátsó szoba padlóját megcsinálják belőle, a földre először fóliát fektettek, majd erre tették rá a lapokat. Ezután a középső szoba, a konyha és a tornác is mozaiklap burkolatot kapott, amit továbbra is csak egyszerűen a földre fektettek. Az, hogy ebben a házban a fejlesztések (stukatúrozás, padlók) a többinél ennyivel később következtek be, egyrészt a család szegényebb sorsának tudható be. „*Ahogy futotta a*

⁵⁷ ld. pp. 56

⁵⁸ ld. pp. 41

⁵⁹ ld. pp. 40

pénzből, ahogy kicsit össze lehetett kaparni... ahogy tudtuk, úgy csináltuk.”⁶⁰ A másik ok, hogy a ház feltehetően a többinél korábban vagy szegényesebb, archaizáló stílusban épült eredetileg, így lényegében lépéshátrányban volt a többihez képest. A nádtető cseréje, a tornác és a kamra hiányának pótlása mind olyan fejlesztések voltak, amik előbbre valók voltak a stukatúrozásnál és a padlóburkolatoknál, hiszen praktikus, lakáshasználati jelentőségük sokkal nagyobb volt. A család így elsősorban ezekbe a fejlesztésekbe fektette pénzét, a többi csak ezután következhetett.

TETŐK ÉS FEDÉSEK VÁLTOZÁSAI

A Mayer-házban az aláfalazások után, a '60-as évek további szerkezeti gondokat is hozott. Még az évtized elején a kamrát és a nyári konyhát fedő nádtető váratlanul beomlott. Mivel az építésnél a ház hátsó részén gyengébb minőségű faanyagot használtak, a cserépnél egyébként is súlyosabb nádfedés terhe túl nagy volt és a szarufák végül eltörték. A baleset szerencsére nem okozott egyéb károsodást, a földem és az oromfal sem sérült. A nádat ezután elbontották mindkét helyiség felett, a nyári konyhát pedig teljesen megszüntették, mivel használata az előző években amúgy is háttérbe szorult és szerkezetileg sem volt már elég stabil. Helyére egy kicsit kisebb, de hasonlóan félnyereg tetős kamra került, amiben az udvari munkákhoz szükséges eszközöket tárolták. (52. és 53. kép) A tetőszerkezetet aztán újjáépítették mindkét épületrész felett, rá pedig újabb fajta hódfarkú cserépfedés került. Akkoriban még mindig nehezen lehetett jó minőségű faanyaghoz jutni, ami meglátszik a tetőszerkezet ezen részének mai állapotán. (54. kép)

A nádtetők a legtöbb háznál nem maradtak meg ilyen sokáig, mint a Mayer-házon. Itt valószínűleg azért maradhatott, mert csak alárendeltebb helyiségek fedését képezte, máshol azonban, ahol tudták, már korábban elkezdték lecserélni cserépfedésre. A Szeitz-házban az '50-es évek elején már megtörtént a csere, az Ignéczi-házban csak az '50-es évek végén kezdték el. A nád leszedésének oka leginkább a karbantartás okozta nehézségekben rejlett, valamint tűzvédelmi szempontból sem volt megfelelő. Az Ignéczi család – lévén, hogy kamra nem tartozott a házhoz – a nádas padlást használta a húsok tárolására, mivel ott nyáron is viszonylag hűvös volt az anyag jó hőszigetelő képessége miatt. Így viszonylag nehezen váltak meg a nádfedéstől, mert ez a lakás egyfajta funkcióvesztését is jelentette. A hátsó házon pont ezért meghagyták addig, amíg nem épült kamra a házhoz,⁶¹ így ide csak '60 körül került

⁶⁰ Idézet az Ignéczi-ház tulajdonosával készített interjúból.

⁶¹ ld. pp. 40

cserépfedés. A csere a károsodott szarufák pótlásával kezdődött, ez esetben kb. minden második helyére új került, hogy a lehajlást kicsit vissza tudják fogni. A lécezést ezután kipótolták, majd felszögelték a cserepeket.

A *Mayer-ház*on a kamráig tartó fenyőből készített tetőszerkezeti résszel sosem volt komoly probléma, a fedélszék és a cserep a mai napig az eredeti, napjainkra azonban már meglátszik rajta a kor. A tető meggyengülése előbb-utóbb a vizsgált házak mindegyikét érintette valamilyen szinten, azonban az általánosságban elmondható, hogy a XIX. század végén épített fenyő tetőszerkezetek és cserépfedések alapvetően kiállták az idő próbáját, a többségnél csak a rendszerváltás után került sor valamilyen javításra.

A *Bohner-ház* volt az egyetlen, ahol már viszonylag korán visszafordíthatatlan károsodás következett be a tetőszerkezeten. A házból a telepések 1963-ban költöztek el, a Bohner család ezután vásárolta vissza házát. A beszámolók alapján a telepések távozása és az, hogy a család viszonylag könnyen visszakapta házát annak tudható be, hogy a tetőszerkezet már annyira veszélyes volt, hogy a ház lakhatósága kérdésessé vált. A II. világháborúban készült tető faanyaga igen rossz minőségű volt, a szarufák túlzott lehajlásán és a faanyag jelentős korhadásán túl a tető folyamatos beázása a vályogfalak állapotát is veszélyeztette.

A szerkezet cseréje azonnal szükségszerű volt, így a tulajdonosok lényegében azt építettek be, amit tudtak. Feldolgozott faanyagot csak keveset lehetett venni, így leginkább a hajósi erdő fái biztosították a fedélszék anyagát. Az akác egyébként sem a legjobb fedélszék-alapanyag, de a „horogfákat” sokszor még frissen kivágott állapotban, nem egyszer zölden építették be, így ezek jelentősen meggörbültek, a tető felülete hullámossá vált. Az eredeti cserepek kerültek vissza aztán az új tetőszerkezetre, azonban a tetőnek ezen szakasza a mai napig igen rossz állapotban van, a tulajdonosok félnek, hogy egy nagyobb hó könnyen tönkretelheti. (55. kép)

A nádtetőnél szükségtelen volt, a cserépfedéshez azonban kellett az ereszcsonna, ami szintén ekkortájt kezdett megjelenni a házakon. A *Mayer*-, a *Huber*- és a *Greksa-ház* eleve cseréppel készült, így itt már a korai időkben volt valamilyen ereszcsonna, ezt legfeljebb korszerűbbre cserélték, ha tönkrement. A *Szeitz*- és az *Ignéczi-háznál* az ereszt egyből a cserépfedés készítésekor felrakták. A *Bohner-ház*on az építés nehézségei miatt csak az udvari oldalra került esz, így a szomszéd felőli hosszfal a fokozott csapadékterhelés miatt jobban károsodott, a hiányzó csatorna pótlására csak 1963-ban, a visszaköltözéskor került sor.

SZERKEZETI MEGHIBÁSODÁSOK - OROMFALAK

1969-ben a *Mayer-ház*ban váratlan süllyedés következtében az első oromfal jelentősen megrogyott és komoly károsodásokat szenvedett. A fal vélhetően valahogy hosszában repedt el, mivel a beszámolók alapján az első szobában „*az ablakoknál a rés egyszer csak elkezdett nőni*”.⁶² Az okát egyértelműen nem lehet tudni, de elképzelhető, hogy a hibás vízelvezetés okozhatott ilyesmit. Egy nem megfelelő ereszcatorna miatt az oromfalak a falsarkoknál nagyobb vízterhelést kaphatnak, ami süllyedéshez vezethet. A tönkremenetel látványos volt, így a kidőlést el tudták kerülni azzal, hogy a falat azonnal lebontatták egy helyi kőművessel. A hiányzó falszakaszt kisméretű tömör téglából falazták fel újra, a régi ablakok azonban – a *Greksa-ház* árvíz utáni javításához hasonlóan – itt sem kerültek vissza. Az első szoba egy nagyméretű, háromosztatú ablakot kapott, a gangtírhelyére pedig egy ezzel egymagasságú, kétszárnyú ablak került. (56. kép) Az új ablak beépítését egyrészt az indokolta, hogy így a helyiség több fényt kapott, másrészt akkor ez az ablaktípus könnyebben és olcsóbban beszerezhető volt, mint a hagyományos. Nem utolsósorban az akkoriban már egyre nagyobb számban épülő kockaházak utcai ablakai is ilyenek voltak, ami egyfajta divatként a hagyományos parasztházakra is áttért. A ház lakóinak egy része sajnálta ezt a változtatást, amit az egyik beszámoló jól prezentál: „*nekem ezek az ablakok nem tetszenek, nem is illenek oda... sokkal szebb szoba volt úgy, mikor volt az a 3 kis ablak*”.⁶³

Az oromfal kibontása nem volt egyedi eset, ami arra enged következtetni, hogy ezek a szakaszok lehettek a falazat legérzékenyebb részei. A már említett első oromfal tönkremeneteleken kívül a *Greksa-háznál* és az *Ignéczi-háznál* a hátsó oromfalat kellett újrafalazni kisméretű téglából. A *Greksa-ház* esetében a meghibásodás oka egyértelműen tudható volt, a szomszéd telken épített melléképület az oromfal tövébe vezette le a csapadékot, ami a fal fokozott átázásával járt. Ez már a 2000-es évek végén történt, mikor a fal belső oldalán már egy újonnan készült, csempeburkolatú fürdőszoba volt. A falat így nem akarták teljes egészében kibontani, mivel az a fürdőszoba újraburkolásával járt volna, ami jelentős többletköltség. A megerősítés mellett döntöttek, ez pedig úgy történt, hogy az eredeti vályogfalat szakaszosan bontották ki, egy keskeny szerelőfal sáv meg hagyásával és kisméretű téglával falaztak hozzá 60 cm vastagságban. Szerkezetileg ez elég bonyolult eljárás volt, de az eredmények azt mutatják, hogy valószínűleg működött, a fal azóta stabilan áll.

⁶² Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

⁶³ Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

KÖZÖSSÉG ÉS CSALÁD – SZÉTHÚZÁS ÉS ÖSSZETARTÁS

Az '50-es években az írni-olvasni tudók aránya már közelített a 100%-hoz, az embereknek volt igényük a művelődésre, tájékozódásra. Az újságok, majd a rádió megjelenése új fejezetet nyitott a művelődésben és a közösségi életben. Rádiót eleinte kevés család engedhetett meg magának, ezek az ún. telepes rádiók voltak és nem csak a családot, de a tágabb falusi közösséget is képesek voltak összehozni, mintegy új aspektussal megtöltve a falusi szomszédolásokat. Az emberek előszeretettel hallgatták az akkor betiltott Szabad Európa Rádiót, rendszerint csukott ajtók mögött, valamelyik szoba mélyén.

A vizsgált házakban is előbb-utóbb megjelent a rádió, legkorábban már a '40-es években a *Szeitz-házban*, majd az '50-es évek közepén a *Mayer-ház* első konyhájában is helyett kapott egy néprádió. (57. kép)

A szocialista vezetés igyekezett az emberek szabadidejét is ellenőrzése alá vonni, vagyis próbálták megszabni a társasági élet milyenségét. A közösségi életet így valamennyiben meghatározta a faluban működő egyesületek és egyéb szocialista szellemű körök munkája, melyek folyamatosan toborozták az újabb tagokat, elsősorban az ifjúság köréből.⁶⁴

Az '60-as években azonban a szomszédi-rokoni vendéglátások is újra fénykorukat élték. Az '50-es évek végére, mire a sváb családok megtalálták helyüket a faluban és nagyjából talpra tudtak állni, rendszeressé váltak a fonók, mint a közösségi élet fő színterei. Az emberek egymáshoz jártak át az általában vasárnaponként tartott összejövetelekre, ahol a férfiak játékkal, borozással, rádióhallgatással töltötték az időt, míg a nők hozták a kötnivalójukat és együtt dolgoztak a konyhában vagy a tornácon. A szomszédi és rokoni kapcsolatok ekkor olyan szorosak voltak, amelyet ma már ritkán tapasztalni. A közös élményeken kívül a kölcsönös segítségnyújtás a nehéz időkben igazán közel hozta egymáshoz az embereket.

A *Mayer-ház* a '60-as évektől vált rendszeresen a vasárnapi fonók helyszínévé, előtte helyszűke miatt ez nem volt megoldható, így ők jártak el más házakhoz. Az asszonyok rendszerint a konyhában vagy rossz idő esetén a hátsó szobában a kemence körül kötögettek vagy beszélgettek, a férfiak a tornácon kártyáztak vagy a hátsó udvarban kugliztak. A vendéglátásnak egyéb formái is ismereteseek voltak ekkoriban a *Mayer-házban* is, és faluszerre is, az emberek jöttek segíteni a kukoricafosztásban, a szilvafejtésben és a lekvárfőzésben, vagy amiben épp lehetett; ez tulajdonképpen nem is munka volt, hanem szórakozás, az, amit ma szabadidőnek hívunk. „*Nálunk nyitott ház volt, ott volt az egész utca.*”⁶⁵ Ezeken kívül a

⁶⁴ ARANYOS 2009 pp. 185.

⁶⁵ Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

'60-as években nyitott a hajósi mozi, ami a modern értelemben vett szórakoztatás első létesítménye volt.

A '60-as évek közepén kezdett széles körben elterjedni a televízió a faluban, ami a rádióhoz hasonlóan eleinte a művelődés, a közösségi élet és a vendégvárás újfajta formája volt. A Mayer család 1964-ben vásárolta az első TV készülékét, részletfizetésre. A TV akkor igazi kuriózumnak számított, az első modernizációs eszköz volt, ami a Mayer család tulajdonába, illetve ebbe a házba került. Ezért kapott helyet az első konyhában, ami a Szauter család kiköltözése óta lényegében funkció nélküli helyiségnek számított, majd ezzel egyfajta TV szobává vált. A TV nézés a '60-as években még nem volt kifejezetten szűk családi, de főleg nem egyéni tevékenység, amihez az is hozzájárult, hogy akkoriban adás csak esténként, hétfőn és pénteken pedig egyáltalán nem volt. *„Egyáltalán nem az volt, hogy odaültünk és csak tv-ztünk volna.”*⁶⁶ A fonókat a TV után is, a '60-as évek végéig rendszeresen megtartották a *Mayer-házban*, ezekhez legfeljebb a rádió adta az aláfestést.

A többi házban is megjelent a TV, legkésőbb a '70-es évek elején. (58. kép) A készülék lakáson belüli elhelyezése házanként eltérő lehetett, mutatva ezzel a TV-zés mindennapokban elfoglalt szerepét az adott család életében. A TV-zés így – helyétől függően – összefonódhatott a vendégfogadással, családi élettel vagy hétköznapi tevékenységekkel is. Elsőként a *Greksa-házba* került, már 1961-ben, ami feltehetően az egyik első készülék lehetett a faluban, helye a szobában volt és van ma is. Az *Ignéczi-házban* a TV a középső szobában, a *Bohner-házban* pedig a hátsó konyhában került elhelyezésre, ami az előző példáknek ellentmondva nem egy kitüntetett helyiség, hanem a családi élet legfőbb színtere volt. Itt a TV nézés nem egy különleges tevékenységet, hanem a mindennapok megszínesítését jelentette, ami mellett ugyanúgy zajlott az élet a házban.

„A TV szüntette meg a vendégséget.” Ez a mondat az interjúkban sokszor elhangzott, azonban nem ilyen egyszerű a történet. A '60-as évek végén kezdett a TV-nek igazi kultusza lenni, amikor már a falubeliek nagy része beszerezte magának. Ekkor már nem a közösségi, hanem a családi élet eszközének számított. Mivel a háztáji földeket és a házikertet az emberek rendszerint a napi munka után művelték, a munkanapok jelentősen hosszabbá váltak, valamint az új rendszer propagálta a vasárnapi munkavégzést is, ezért a családi életre egyre kevesebb idő jutott.⁶⁷ A családi együttlétek egyik formája hagyományosan a közös munkavégzés volt, azonban a kollektivizált gazdálkodás, illetve az új üzemi munkahelyek megjelenése ezt a fajta családi időt már nem tette lehetővé. Az együttlétre viszont nagyon is volt igény, ami a

⁶⁶ Idézet a *Mayer-ház* volt lakóival készített interjúból.

⁶⁷ ARANYOS 2009 pp. 186

közösségi élet fokozatos háttérbe szorulását eredményezte. Az otthonok már nem a munkavégzés helyei voltak, hanem a nyugodt, családi együttléteké, amit sokszor a legújabb szokás, az esti TV-zés jelentett.

A házak fokozatosan elzáródtak a szomszédságtól, a vendégségnek egy új, intimebb formája volt kialakulóban, egy olyan fajta vendégség, ami a korábbival ellentétben nem hétköznapi, hanem ünnepi esemény volt. Ehhez az is hozzájárult, hogy a '70-es évekre a munka vagy továbbtanulás miatt a városba költözött családtagok általában csak ritkán jártak haza. (59. kép)

A '70-ES ÉVEK KÜSZÖBÉN – AZ EGYSZERŰ ÁTÉPÍTÉSEKTŐL A TELJES ÁTALAKULÁSIG

A parasztházak első változásai még nem igazán a térstruktúrát, inkább a térhasználatot érintették, elsősorban annak modernizálására, otthonossá tételére irányultak. Az eredeti térrendszerben azonban szinte mindig volt valami, ami az adott család igényeinek nem felelt meg. Ennek valószínű oka, hogy a világháború óta olyan ütemben és mértékben alakult át a hétköznapi élet, hogy a hagyományos igényekre szabott eredeti épület már nem tudta kielégíteni az új élet követelményeit. Ezt a különböző családok eltérő módon próbálták meg orvosolni, az azonban általánosan elmondható, hogy az emberek a '60-as évek végére kerültek olyan anyagi helyzetbe, hogy egy komolyabb átalakításba belevágjanak. A térstruktúra megváltoztatása, legyen szó akár milyen kis módosításról, mindenképpen építéssel és/vagy bontással járt, ami jelentősen több pénzt elvitt, mint a korábban említett földem- és padló-átalakítások.

A következő fejezetben az olyan átépítések típusát mutatom be, melyek érintették a vizsgált házakat és faluszerte gyakori jelenségnek számítottak. Egy házon többféle átépítést is végezhettek, ezek időben eltoltnak vagy egyszerre is történhetek. Az átalakításokat három csoportba soroltam, azonban elsőként meg kell említeni az átalakítások egy olyan típusát is, ami a hagyományos épületre nézve lényegében csak bontást jelentett. Ez az *Ignéczi-* és a *Szeitz-háznál* történt így, ahol mindkét esetben a telken lévő háromlakásos hosszúház első lakását bontották le a tulajdonosok.

A Szeitz család 1967-ben bontotta el az első házat, miután részletre megvásárolták azt a területet is. Helyére az új igényeknek megfelelő, korszerű helyiség-beosztású ház épült, ami viszont formájában és részben anyaghasználatában is még őrzött valamit a népi építészetből. A többi házrésznel magasabb új épület oromfallal csatlakozott a *középső házhoz*. Az új házat

az építkezés után a fiatalok vették használatba, a *középső házban* az idősek maradtak, a *hátsó házban* pedig változatlanul egy másik család lakott.

Az *Ignéczi-házban* lényegében ugyanez történt kb. másfél évtizeddel később. Az *első házat* 1983-ban bontotta el a család, miután az addig elől élő idősek a házhelyet az unokáknak adományozták. Az új ház ez esetben teljesen különálló, nem kapcsolódik a megmaradt *hátsó házhoz*. Az építkezés után az *első házat* szintén a fiatalabbak, a *hátsó házat* pedig az idősebb generációk használták. Itt az *Ignéczi-ház* esetében még megjegyezném, hogy a családban a fiatalabb generációk telken belüli vándorlása ismétlődő eset, 1957-ben,⁶⁸ majd 1983-ban is ez történt. Erre a telek és a rajta elhelyezkedett több lakásos hosszúház biztosított lehetőséget, ami mindenképp az ilyen kialakítás előnyének számított.

A három féle átépítés közül a legegyszerűbbek egy-egy probléma orvoslására irányultak és általában viszonylag kevés munkával, tervezés nélkül kivitelezhetőek voltak. Az *Ignéczi-ház* esetében a kamra hiánya volt az, ami a mindennapi életet megnehezítette. A kamra megléte a hagyományos épületekben szinte alapvető volt, itt valószínűleg azért nem épült, mert a hosszú ház több szoba-konyhás kislakásra volt beosztva, így a kamráknak már nem volt elég hely. A tárolás így mindig is gondot jelentett a családnak, többféle száraz élelmiszert a szobában, a zöldségeket pedig az ágy alatt helyezték el, ami egyrészt a szobai magasabb hőmérséklet, másrészt a rágcsálók odavonzása miatt nem lehetett tartós megoldás. Emellett a család szabadulni akart a nádtetőtől, ami a romlandó élelmiszereknek biztosított megfelelő hőmérsékletet a padláson.

Így, mikor már nem kellett más családdal osztozni a telken, a *hátsó házat* megtoldották egy keskeny kamrával, amit kisméretű tömör téglából falaztak hozzá a végfalhoz. A végfal alsó szakaszát meghagyták, az oromfalat azonban kibontották és továbbvezették a meglévő tetőszerkezetet. A kamra földeme a házzal megegyezően látszógerendás pórfödém, azonban a deszkázatot alulról itt is betapasztották. A bejárat a tornác végén nyílt, a kamra helyiséget pedig a ház hosszfalának vonalában kettéosztották, a két beépített ajtó feltehetően máshol elbontott melléképületekről vagy istállókról származik. Az átépítés módosította a padlásra való feljutást is, ami eddig a hátsó oromzaton kialakított kis padlásajtón keresztül történt. Miután ezt az oromfalat teljesen lebontották, már nem akarták, hogy a padlásfeljáró visszakerüljön a ház végébe, helyette az új kamrában kapott helyet. (60. és 61. kép) Ez egy általános tendencia volt a faluban: szinte minden házban, ahol eredetileg kintről lehetett feljutni a padlásra, a lépcsőt vagy a létrát behozták a kamrába. Ennek egyrésztől praktikus

⁶⁸ ld. pp. 23-24

okai voltak, mint a lépcső időjárás elleni védelme, másrészt viszont a házak és a lakók befelé fordulásának egyik jeleként is értelmezhető. A *Huber-házban* '68-ban a tornác födémén lévő lyukat is megszüntették, amin korábban a takarmányt húzták fel, pedig a családnak még volt földje és a padlást is használták még takarmánytárolásra. De a tornác megjelenésébe valószínűleg már nem illett bele a takarmányfelhúzó nyílás, így inkább a lépcsőn hordták fel ezután a terményt.

A *Huber-házban* emellett a beköltözést követően területnövelési céllal egy átépítési munka is történt. A család – másokhoz hasonlóan – a hátsó konyhát használta konyhaként, még akkor is, ha ez túl kicsinek bizonyult. A helyiség ugyanis nagyon keskeny volt, az ötfős család már eléggé szorongott egy-egy étkezés alkalmával, azonban a tulajdonosok mindenképpen ezt szerették volna lakókonyhaként használni. Így a konyha és a kamra közötti falat kibontották, majd kisméretű téglából felépítették bő 1 méterrel odébb. A konyha így elég széles volt már ahhoz is, hogy az ajtó mellett egy konyhaablak is beépítésre kerüljön. A megmaradt kamrát kettéosztották egy szintén téglából épített 12 cm vastag fallal és a hátsó részéből egy, a konyhából közvetlenül megközelíthető kiskamrát, spájzt hoztak létre. (62. kép) A vizsgált házak közül korábban csak a *Bohner-házban*, az építéskor készült ilyen spájz, ami szintén a kamrából lett leválasztva. A spájz – azaz a belső kamra – végül mindegyik vizsgált példában megépült előbb-utóbb. Egy darabig mindkét kamrát használták élelmiszertárolásra, a készételt a nagyobb tisztaság miatt viszont már mindig bent tárolták. Később gyakran a hűtőszekrényt is itt helyezték el. Végso soron ez a helyiség örökölte meg lényegében a nagy kamra élelmiszer-tároló funkcióját, a megmaradt kamrarész pedig már általában az udvar használatához kapcsolódó eszközök raktározására szolgált. Ez a funkcionális különválás a helyiségkapcsolatokban is megnyilvánul, a hagyományos értelemben vett kamraajtók a tornácra, a spájzajtók pedig a konyhára nyílnak.

Az itt felsorolt kisebb térstruktúra-változtatások általában egyedi igények rendezésére szolgáltak. Volt azonban a hagyományos parasztházaknál két olyan átépítési tendencia, amely az eddigieknél sokkal jelentősebb és látványosabb átalakulást eredményezett és egyfajta divatja is lett. Az egyik a gang befalazása, a másik pedig a hosszú ház elejének megtoldása még egy traktussal. Ez utóbbi első példái mintául szolgáltak a később tömegesen elterjedt kockaházakhoz, késői példáinál viszont már ezeknek a típusterveknek a visszahatása érvényesült.

A tornác vagy annak egy részének „becsukása” a vizsgált házak közül négynél is előfordul. Ebből a *Bohner-ház* gangjának beüvegezése egy lentebb tárgyalt nagyobb átalakítás részeként nyer értelmet, a *Mayer-ház* tornácának részleges befalazása pedig az átlagostól

eltérő és más, egyedi igények által vezérelt változtatás volt, így ezt mutatom be utoljára. A tipikushoz leginkább közelítő tornác becsukásokat a *Szeitz-ház* és az *Ignéczi-ház* prezentálja legjobban.

A két ház esetében a fent említett új építések ugyan fontosak,⁶⁹ de közvetlenül nem befolyásolták a tornácok befalazását, ez a tendencia sok olyan házon is megfigyelhető, ahol új házrészek egyáltalán nem épültek. A *Szeitz-ház*ban a tornácot a '70-es évek elején csukták be. Ennek legfőbb oka a ház térszervezésének átalakítása új – a tornácból kialakított – helyiségek létrehozásával, és ez esetben a térstruktúra átszervezésénél az új ház meglétét is figyelembe vették a tulajdonosok. A gang befalazása lényegében az épület kétraktusossá válását jelenti, azonban a tornácból keskenysége miatt nem lehet akármilyen helyiséget kialakítani. Itt a gang hátsó felén egy előszobával egybenyitott konyhát, első felén pedig a két házat összekötő zárt folyosót hoztak létre. Az új helyiségek miatt a meglévő lakás térkapcsolatai is megváltoztak. Az eredeti konyha így funkcióját veszítve lakószobává alakult, és az előszobával, valamint a másik két szobával létrehozott egy lakótér egységet, ami jobban különválik a konyhától. Ez tulajdonképpen ugyanaz a térstruktúrabeli átalakulás, amit korábban többek között a *Mayer-háznál* is láthattunk, de itt az átalakulás másképp jött létre, más formát öltött térben. (63. kép)

A *Szeitz-háznál* becsukott gang kívülről olyan, mintha az építkezés nem egy időben történt volna, ugyanis hiába zárták be az egész tornácot, a ház egységes képe teljesen megbomlott. Az első fele, ami funkcióban az új házhoz kötődik, nagyon szegényes eszközökkel, nagy faszerkezetű üveglablakkal és deszka lábazattal lett kialakítva, ami által ez a folyosó fényben igen gazdag. Az előszobát és a konyhát tartalmazó egység azonban tömör megjelenésű, kisméretű téglafalazattal és helyiségenként eltérő karakterű ablakokkal. Ez a helyiség, ami lényegében lakókonyhaként funkcionál, sokkal kevesebb fényt kap, ami bizonyos értelemben ellentmondásban áll a közlekedő folyosó jó megvilágítottságával. (64., 65. és 66. kép) A fénynél azonban fontosabb szerepe volt a meleg megtartásának, és lényegében ez volt az egész építkezés másik fontos mozgatója. A hagyományos egyraktusos épületek helyiségeinél a két vagy három külső fallal sok hő távozott, ami a ház nehezebb (és költségesebb) felfűtését eredményezte. A tornác befalazása elzárta a helyiségek egyik falát a külső tértől, amivel az adott helyiség hőtechnikailag kedvezőbb helyzetbe került. Ha a tornácon, mint itt is, konyhát hoztak létre, az a fűtés szempontjából még jobb volt, mivel a sparhelt így közvetetten a konyha melletti helyiséget is fűtötte.

⁶⁹ ld. pp. 40

Az *Ignéczi-ház*ban a '83-as építkezés után a tornác befalazását egészen hasonló okok vezérelték. Az *első ház* építésének ideje alatt az egész család, azaz kilenc lakó élt a *hátsó ház*ban, ami fokozta az igényt a belső tér növelésére. Az egész tornácot egységesen falazták be kisméretű tömör téglából, az oszlopok közé pedig a tsz-ben leselejtezett nagyméretű kertészeti üveglablakokat építettek, hogy a ház kapjon valamennyi fényt. A tornác elejéről itt is leválasztottak egy külön helyiséget, amit konyhának szántak, ezt azonban sose használták konyhaként. (67. és 68. kép) A helyiség lényegében kihasználatlan maradt 1991-ig, amikor fürdőszobát alakítottak ki belőle. Azt, hogy addig miért nem használták, nem tudni, de a *Szeitz-házzal* ellentétben itt már korábban létrejött a lakókonyha és a lakószobák térbeli különválása, így talán nem itt volt szükség különösebb térbeli átrendeződésre. Így ebben az esetben a meleg bent tartása indokolta leginkább a befalazást.

Mindkét esetben a tornác becsukásával együtt stukatúrozták annak födémét is, valamit utána kapott burkolatot a földes padló is. További közös vonás, hogy ugyan a *Szeitz-háznál* még törekedtek is a folyosó egy részének jó megvilágítására, a belső helyiségek megvilágítottsága ezzel igen rossz lett. Mindkét házban, a szobákban és a konyhában is az eredeti hagyományos ablakok és ajtók maradtak meg, melyek amúgy sem engedtek be túl sok fényt, így azonban a helyiségek lényegében teljesen sötétté váltak, ami ezeknek a típusú átépítéseknek talán a legnagyobb hátránya.

A *Mayer-ház* tornácának elejét 1989-ben falazták be, amikor a lakóház használati szempontból már egy egészen más periódusban volt, amit később fogok ismertetni. A tornác befalazásának oka itt részben a már ismertetett kedvezőbb hőtechnika, részben pedig az akkor már saját szobaként használt első konyha fokozottabb elkülönítése volt. A befalazásnál létrejött egy a *Szeitz-* és a *Bohner-ház* esetéhez hasonló belső folyosó, ahonnan a mögötte lévő két helyiséget – az első és a középső szobát – külön ajtón keresztül lehetett megközelíteni, ami az első szoba esetében egy ajtóbeépítéssel járt a még meglévő hagyományos ablak helyén. A két szoba közti átjárást ekkor végleg megszüntették az eredeti ajtónyílás felfalazásával. A tornác ilyen, elválasztó jellegű becsukására más házaknál nem volt példa. (69. kép)

Az átépítések harmadik típusába azokat az átalakításokat sorolom, melyek az akkori típustervek előképeként, majd annak mintájára, de nem azok alapján a meglévő hosszú ház utcai részét kéttraktusossá alakították, létrehozva ezzel egy 4-5 szobából álló négyzetes alaprajzú lakóteret. Ez eleinte bontással, majd jelentősebb mennyiségű építéssel járt, így az előző típusokkal ellentétben lényegesen nagyobb töke kellett ahhoz, hogy egy család belevágjon. Ez abban is nyomon követhető, hogy ezek az átalakítások a világháború után 20-

30 évvel éltek fénykorukat, akkor, mikor a családok már anyagilag stabilizálódtak és képesek voltak egy ilyen kiadásra. Az építkezést persze támogatták, különféle hitelkedvezményeket lehetett igénybe venni, ha valaki házépítésbe fogott.

Az igazi jövedelemforrás azonban a háztáji gazdaságokban rejtett. A TSZ-ek megalakulásakor a parasztság, főleg a szegényebb rétegek megszokták, hogy maguk felelnek az életükért, ezért az ő megnyerésükre az állam egy-egy hektár földet adott saját gazdálkodásra, rendszerint a falu határában. Ezután ez a kis föld komolyabb anyagi felemelkedés forrásává vált. Évről-évre volt valamilyen aktuális termés, aminek az eladásával egy kisebb vagyronra lehetett szert tenni,⁷⁰ volt, aki egy év alatt kereste meg egy új autó árát. Ennek megfelelően a családok az alapélelmiszerek helyett gyakran majorannát, bazsalikomot vagy paprikát termesztettek ezeken a földeken. Az emberek ráéreztek, hogy rengeteg munkával van lehetőség az előrelépésre, azonban ezért tényleg keményen meg kellett dolgozni. „*Munka volt akkor, munkalehetőség is volt, akkor nagyon sokat dolgoztunk, mire rendbejöttünk megint. Újra kellett kezdenünk... majdnem éjjel-nappal dolgozott az ember, hogy össze tudjon spórolni.*”⁷¹

Az átépítések harmadik típusa első ránézésre nem sokat hagyott meg az eredeti hosszú ház karakteréből, de általában az eredeti épület vagy teljes hosszában vagy csak a hátsó részén sértetlenül beleépült az új házba. Ez a fajta átépítés eléggé elterjedt megoldás volt a faluban. A '60-as évektől, akik csak tehettek, építkeztek, viszont sokan voltak, akik nem engedhettek meg maguknak egy teljesen új házat, ami az ilyen típusok kialakulásának elsődleges oka volt. Emellett közrejátszhatott még benne, hogy a lakóknak valamiért szükségük volt a régi házra is. Ennek oka lehetett például egy-egy idősebb családtag, aki megszokásból nem akarta elhagyni otthonát. Ezen kívül akkoriban minden új építés típustervek alapján történt, így az is elképzelhető, hogy bizonyos családoknak nem felelt meg egyik ilyen egyen-ház sem, így inkább a meglévő régit próbálták valahogy saját igényeiknek megfelelőre formálni. Akik például a '70-es években még aktívabb gazdálkodást folytattak a telken, azoknak nem volt praktikus egy új kockaház, hiszen annak nem volt olyan közvetlen kapcsolata a gazdasági udvarral, mint a hagyományos épületeknek.

A vizsgált házak közül a *Bohner-ház* 1969-ben, a *Huber-ház* pedig 1973-ban lett átépítve. A két építésben sok a közös vonás, azonban nagyon lényeges dolgokban különböznek is egymástól, így egymással összevetve mutatom be őket. Mindkettőre igaz, hogy ezzel az átépítéssel a ház lényegében elnyerte mai formáját, a *Huber-ház*on később még

⁷⁰ Hajós Város Önkormányzata, az Építési Hivatalvezető beszámolója alapján.

⁷¹ Idézet a *Bohner-ház* lakóival készített interjúból.

volt egy kisebb átalakítás, a *Bohner-ház*on azóta viszont semmi sem változott. Közös jellemző még, hogy mindkét család folytatott háztáji gazdálkodást a TSZ-től kapott földön, így ezzel a munkával több pénzt tudtak spórolni. Ez egy nagy lehetőség volt, ami sajnos az állami gazdaságban dolgozóknak nem adatott meg.

A *Bohner-ház*nál az átépítés legfőbb célja az volt, hogy több lakószoba létrehozásával a gyerekeknek saját helyet, a jövőre nézve pedig, ha valamelyikük már családot alapít, az új családtagoknak saját lakóteret hozzanak létre. Az utódokra akkoriban már egyre kevésbé volt jellemző, hogy házasság után az egyik fél szüleihez költöznek be családot alapítani, bizonyos családoknál azonban még egy darabig szükségszerűen élt ez a hagyomány és a *Bohner* család is ide tartozott.⁷²

Az építés előtt az első oromfalat és a tetőszerkezetből az első néhány szaruállást elbontották, majd az utcafronton egy második traktussal növelték meg az épületet, amiben egy nagyobb és egy kisebb szoba kapott helyet. Az új épületrész szerkezetében megegyezik a régivel, a falak kisméretű téglalapozással, kátránypapír szigeteléssel készültek, vályogtégglából. Ez feltehetően az anyag olcsóságának tudható be, hiszen ekkor már nem volt jellemző a vályog használata. Az új szobák felett is alul tapasztott hagyományos gerendás pórfödém épült, a nyeregtetőt pedig egyszerűen L-alakban befördítették, továbbvezetve a hátrébb használatos szarufás, torokgerendás fedélszéket. A szerkezeteken kívül az új épület megjelenésében is igyekezett alkalmazkodni az eredeti részhez, a falak egyszerű fehér meszelést kaptak, a tetőfedés pedig a meglévőekkel egyező cserepekkel történt. (70. kép)

Az ekkorra már réginek és korszerűtlennek számító szerkezeti megoldások alkalmazása érdekes, figyelembe véve a tulajdonosok korábbi véleményét a kátránypapír-szigetelésű vályogfalakról. A beszámolók alapján meg is bánták a falazatok ilyen jellegű kialakítását: *„Aztán egy évvel később jött a beton... nagyon bántuk, hogy nekifogtunk, bárcsak vártunk volna még egy évet, mert az a beton azért csak más, mint a téglalapozás. Más volna.”*⁷³

A *Huber* család ezzel szemben 4 évvel később már az akkor korszerű anyagokat és szerkezeti megoldásokat alkalmazta az átépítésnél. Az átalakítással mindenkinek saját szobát szerettek volna létrehozni egy lakóterületen belül. Az építés előtt pár hónappal hivatalos tervrajzok is készültek, végül azonban nem minden a tervek szerint valósult meg. Ilyen például, hogy a terveken az egyik új szoba konyhaként van jelölve, azonban a helyiséget sose használták annak. A beszámolók szerint viszont *„minden tervre kellett egy konyha”*,⁷⁴ ami

⁷² ld. pp. 65

⁷³ Idézet a *Bohner-ház* lakóival készített interjúból.

⁷⁴ Idézet a *Huber-ház* lakóival készített interjúból.

valószínűleg a típusterves építkezésből lett átemelve és itt így nem vette figyelembe a meglévő hosszú épület hátsó részét (a konyhával együtt). (71. és 72. kép) Az első oromfalat itt is elbontották a tetőszerkezet egy részével együtt, az új falak azonban kisméretű tömör téglából készültek 38 cm vastagságban, felette monolit vasbeton síkfödém és a meglévő tetőszerkezethez csatlakozó sátoztető épült. A hátsó hosszfal egésze, valamint az első keresztfal egy szakasza az eredeti vert fal maradt, ebbe kötötték be az új falakat.

A két épület az új nyílászárók kialakításában egyezett. Mindkét utcára néző szoba az akkor elterjedt és korábban már más vizsgált példákban is beépített háromosztatú, egyesített szárnyú ablakot kapta. A *Bohner-háznál* azonban az első szobából kibontott régi ablakokat nem dobták ki. Mintegy újrahasznosítva a szerkezeteket, mindhárom ablak beépült az épület különböző szakaszain: egy az új első szoba udvarra néző falában, egy a hátsó konyhában, egy pedig a megmaradt tehénistállóban kapott helyet. (73. kép)

A saját lakószobák kialakításán túl egyéb praktikus okai is voltak az építkezésnek, amiben szintén eltérő megoldások születtek. A *Bohner-ház* hátsó részét is érintette az átépítés, itt a kamrából hoztak létre új helyiségeket, az új és jövőbeli igényeknek megfelelően. Így a házban a fürdőszoba már 1969-ben, 6 évvel a vezetékes víz bekötése előtt elkészült. A kamrából megmaradt kicsiny területet pedig főzőfülkévé alakították, ami igazából nem számított új funkciónak, mivel a nyári konyha hiányát pótlóan a helyiséget már korábban is használták főzésre. A helyiség eredeti funkcióját ezzel teljesen elvesztette, a kamra funkció ezután az első istállóban kapott helyet, ahol akkor már jószágot nem tartottak. A funkció áthelyezésével a padlásfeljáró is ide került át.

A *Huber-házban* is megépült a fürdőszoba, mellette egy külön WC helyiség és egy kis spájz, azonban a *Bohner-házzal* ellentétben ezek a helyiségek is az új épületrészben kaptak helyet. Az egész ház térstruktúrája ezzel lényegében a korábbi sorolós kapcsolatokkal teljesen ellentétesen már egy központi tér köré szerveződött. A tornácra két bejárat nyílik, az egyik a hátsó konyhába a másik pedig az új épületrészben a hallba. A hallból lehet megközelíteni a többi helyiséget, így a szobák személyes jellege nem sérül és a térstruktúra is átlátható, tiszta maradt. Ez azonban azt jelenti, hogy a hallból összesen 8 ajtó nyílik, ami jelentősen megnehezíti annak bútorozhatóságát. A konyha az egyetlen helyiség, ami nincs közvetlen kapcsolatban a hallal, ezáltal lényegében teljesen különválik a többi helyiségtől, ennek ellenére központi szerepét megőrizte. (74. kép)

A *Bohner-házban* az első rész kizárólag lakószobákat tartalmazott, melyek azonban egymásból nyíltak, így ezek a szobák kevésbé minősíthetők privát személyes tereknek. A megközelítésben annyi szétválasztás történt, hogy a tornác egy részének beüvegezésével az új

traktus szobái egy zárt folyosóról érhetők el, emellett azonban az eredeti ház középső szobája felé továbbra is meghagyták a két traktus közötti kapcsolatot. A tornác beüvegezését ezen kívül a korábban említett hideg elleni védelem is indokolta. Emellett a hátsó konyhát is összenyitották a hátsó szobával. A végeredmény sok helyiség szövevényes, kissé átláthatatlan kapcsolatát jelenti, többféle átjárással. Az első szobáknak csak egy megközelítésük van, azonban a régi hátsó szobába kettő, a két középső szobába három-három, a konyhába pedig négy ajtó nyílik. (75. kép)

A *Huber-háznál* még meg kell említeni, hogy az átépítés megoldásai bizonyos szintű ellentmondást szültek az idősebb és a fiatalabb tulajdonosok között. Az egyik ilyen a vert fal meghagyása, a másik pedig az első szoba régi ajtajának további használata. A fiatalabb tulajdonos a minél magasabb szintű korszerűsítést, azaz a vert fal teljes cseréjét támogatta volna, azonban ez nem valósult meg végül. A szobaajtó esetében az idősebb tulajdonosok meghagyták volna a régit, ami viszont az új ajtókkal telerakott hallba nem illett volna, így végül ezt is kicserélték egy akkor divatos üvegajtóra.

Emellett az is érdekes, hogy az építkezés alapvető célja, vagyis hogy minden családtagnak legyen saját szobája, végül nem valósult meg. Az udvar felé eső első szoba ugyanis sose funkcionált lakószobaként, az idősebb lakók inkább továbbra is hárman aludtak együtt a hátsó szobában. Ennek oka ismeretlen, de valószínűleg a megszokásból ered.

A *Bohner-házban* az átalakítást követően egy pince is készült, az istállóba átköltöztetett kamra alatt. A pincét maguk ásták ki, a lejáratot téglával boltozták, a pincehelyiség födémét pedig betongerendák közé épített téglaboltívek adják. A pincére valószínűleg a volt kamra teljes megszüntetése miatt merült fel az igény, hogy a ház elvesztett tárolókapacitását valahogyan pótolják. A többi vizsgált épületben pince építésére nem került sor.

SAJÁT SZOBÁK

A kéttraktusos bővítések egyik elsődleges célja tehát a házon belüli önállósodás megteremtése, azaz saját szobák létrehozása volt. Ez az igény a legtöbb családnál megjelent a '70-es évekre, de nem mindenhol nyilvánult meg ilyen nagyobb mérvű lakásátalakításban. Aki tehette, inkább saját házat épített. Ez elsősorban a családot alapító utódokra volt jellemző, erre ad példát a *Szeitz-* és az *Ignéczi-ház*, ahol a többlakásos udvarban az *első ház* elbontásával teremtettek maguknak saját házhelyet, így a szülőktől még nem kellett teljesen elszakadni, de mégis egy teljesen önálló tér alakult ki az új család számára. Ez sem egyedi

eset a faluban, több helyen lehet látni az újabb építésű *első ház* mögött egy-egy hagyományos régi lakóházat, melyek feltehetően hasonló okokból maradtak fent.

A saját szoba igénye elsősorban a fiatalabb generációkat, a gyerekeket, illetve a fiatal dolgozó felnőtteket érintette, akik szüleik házában maradtak. Ennek több oka is volt. Egyrészt ezek a generációk már a háború utáni rohamosan változó korban nőttek fel, ami a fokozatos önállósodást hozta el a falvakba. A családi gazdaságok helyett az ember egyedül járt el dolgozni, és munkáját nem családi körben végezte. Míg korábban ez az egész napos összeczártság a családtagok között természetes volt, a '70-es évekre már egyre kevésbé volt az. Emellett a szocialista vezetés által az emberekre erőltetett kollektivista szellemmel szemben pedig sokaknak csak a saját szoba jelentette azt az életteret, ahol önmaguk lehettek. Az átalakult paraszti kultúrában a vagyontárgyak, ezen belül pedig a személyes tárgyak egyre nagyobb szerephez jutottak, ami a gyerekek körében a saját játékok birtoklását jelenti, a felnőtteknél pedig személyes tárgyak és idővel egy saját TV beszerzését. A gyerekek esetén persze meg kell említeni a divatot is, hiszen egyrészt, ha az utcában az egyik gyereknek már volt saját szobája, akkor már a többi is akart, másrészt a saját szoba biztosítása, azaz a gyerek igényeinek kielégítése a szülők részéről is egyfajta új szokás lett, aminek presztízsértéke volt.⁷⁵

A saját szoba lehetősége az átépítetlen hagyományos házakban is felmerült, erre jó példa a *Mayer-ház*. Itt csak a meglévő helyiségek funkcionális átalakulásával jöhetett létre önálló személyes tér, azonban a ház elrendezése és térkapcsolatai tényleges privát szoba létrehozására nem voltak igazán alkalmasak. Az első szoba itt hagyományosan a szülők hálójelölt helye volt, és, mint korábban említettem, a hátsó szoba az otthon maradt gyerekeké lett 1960-tól. A ház lakóinak száma persze folyamatosan csökkent az utódok kiköltözésével, 1970-ben azonban az egyik idősebb testvér visszaköltözött a szülői házba. Nála teljesen jogosan felmerült az igény egy saját szobára, így az akkoriban leginkább csak TV szobának funkcionáló középső szobát kapta meg. A vizsgált házak közül több esetben is megfigyelhető a volt első konyha saját szobává alakulása a '70-es években, a *Bohner-házban* és a *Szeitz-házban* azonban az említett átépítésekkel volt összefüggésben.

Az új funkcióból adódóan a helyiség berendezése is változott, a TV ekkor kapott helyet az első szobában, ami a konyhával párhuzamosan egyre inkább funkcionált már lakószobaként is a hálójelölt hely biztosítása mellett.

⁷⁵ HORTOVÁNYI 2009 pp. 311-312

A fiatal felnőttek otthon élése egyben azt is jelentette, hogy ők is teljes körű szerepet vállaltak a házzal kapcsolatos döntésekben, változtatásokban. Az ő jelenlétük egyfajta modern hozzáállást képviselt, ami előremozdította ezeknek a házaknak a fejlődését – de nem mindig a jó értelemben.

A HÁZTARTÁSI ESZKÖZÖK MEGJELENÉSE

A mindennapi életet megkönnyítő háztartási berendezések megjelenése a '60-as évektől kezdődő folyamat volt, ahol a folyamat kettős jelentéssel bír. Egyrészt a legegyszerűbb gépekből kiindulva egy-egy technológia folyamatosan fejlődött, újabb és újabb modellek jelentek meg, melyek mindig valamiben jobbak voltak elődeiknél. Másrészt a különböző családok más-más ütemben álltak át ezeknek az eszközöknek a mindennapi használatára, mára azonban jóformán nincs olyan otthon, melyben ne lennének jelen ezek a háztartási gépek.

Az olyan háztartási eszközök, mint a mosógép, jelentősen megkönnyítették a mindennapokat. Ahogy a nők is munkát vállaltak az '50-es évektől, úgy egyre kevesebb idejük maradt az otthoni teendők elvégzésére. Ha volt idősebb női családtag a házban, akkor ő komoly segítséget jelentett, de pont a mosás egy olyan tevékenység volt, melyet az idősödő emberek már egyre nehezebben végeztek. Emellett az egyre több tárgyat felhalmozó családokban a ruhaneműk és háztartási textíliák száma is növekedett, ami kézi mosás esetén lényegesen több munkát jelentett volna.

Az első mosógépek ugyan nagyon ritka esetben, de már a háború előtt megjelentek, ezek azonban még kézi hajtásúak voltak és tényleg csak nagyon kevés házban voltak jelen. A mai értelemben vett elektromos mosógép az '50-es évek közepétől került be a háztartásokba és a '70-es évekig nagyjából minden család be tudta szerezni. Rendkívül népszerű új eszköz volt, így a vizsgált példák mindegyikébe is viszonylag hamar megérkezett.

A *Mayer-házban* a mosógépet még a vezetékes víz megérkezése és a fürdőszoba kialakítása előtt vették a '60-as évek közepén. Ez egy ún. tárcsás mosógép volt, melyhez a vizet sparhelten melegítették, majd beleöntötték a gépbe. A víz elvezetéséről gondoskodni kellett, ezért ezeknek az első mosógépeknek rendszerint közvetlenebb kertkapcsolatra volt szükségük, így a *Mayer-ház* esetében a gépet ugyan a kamrában tárolták, de üzembe helyezésükor mindig kivitték a tornácra. Más házakban volt, hogy ott is tárolták.

A vizsgált házak közül a *Greksa-házba* került először mosógép, már 1955-ben. Ekkor még viszonylag nehéz volt hozzájutni egy újfajta géphez, azonban a '60-as években a vasbolt

megjelenésével mindenki számára könnyen elérhetővé váltak ezek a berendezések. Utolsóként az *Ignéczi-ház*ba érkezett a '70-es évek elején, ahol érdekes módon a konyhába került és nagyon sokáig ott is volt, így a vizet itt mosás után kézzel merték ki a nehezebb elvezethetőség miatt. Az *Ignéczi-ház* esetén még érdemes megjegyezni, hogy az *első ház*ba sosem került semmilyen modernizációs berendezés. Az elől lakó idősök mellett egyrészt nem volt egy olyan húzóerő, mint más házaknál az otthon élő fiatalabb családtagok, másrészt az Ignéczi család egyszerűen kevésbé volt fogékony a változásokra, mint a többi. Ennek anyagi okai is lehettek, valamint a már korábban említett lemaradás a többi épülettel szemben, illetve az idősök részéről a megszokás és a hagyományos életmódhoz való ragaszkodás is fontos tényező lehetett. Így ők kézzel mostak, amíg bírták, majd a '70-es évek közepétől a fiatalok segítettek nekik a mosógéppel.

A mosógépnél valamivel később, a '60-as évektől jelentek meg az első hűtők a háztartásokban. A *Mayer család* 1973-ban vásárolta az hűtőszekrényt, ami praktikusán egyből a konyhában kapott helyet. A hűtő elterjedésének oka a tárolás megkönnyítésében rejlett. Korábban a családok igyekeztek annyit főzni, amennyi el is fogy, ha pedig mégis adódott maradék, azt a kút vízszintje fölé lógatva hűtötték. A húsokat jellemzően füstöléssel, sózással vagy zsírban sütéssel tartósították és így tették félre a kamrában, egy-egy melegebb időszak vagy az állatok azonban így is kárt tehettek az élelmiszerben. Emellett, ahogy a fiatalok nagy része egész nap dolgozott, az idősebbeknek már egyre nehezebb volt egyedül elvégezni a napi főzést, így elterjedően volt az a szokás, hogy családok előre gondoskodnak több napi meleg ételről. A hűtő így nagyon praktikus volt, későbbi megjelenése ellenére valahova még hamarabb eljutott, mint a mosógép.

A *Mayer-ház*hoz hasonlóan a legtöbb helyen a konyhába került a hűtőszekrény, azonban ahol már megvolt a belső spájz, mint a *Huber-ház*ban, ott abban helyezték el, a *Bohner-ház* esetén pedig az újonnan kialakított főzőfülkében.

A hűtő után jó pár évvel jelentek meg a fagyasztóládák is háztartásokban, melyekre feltehetően azért volt szükség, mert az akkoriban még kis hűtőszekrények tárolókapacitása már nem volt elegendő. Akkoriban a disznótartás még általános volt, így a disznóvágáskor feldolgozott húsokat egyszerűen a fagyasztóban tudták tárolni. A fagyasztóládák elhelyezésében már nagyobb eltérések mutatkoznak. A *Mayer-ház*ban a '70-es évek közepén alakítottak ki egy belső spájzot – erről később lesz szó – minden esetre a fagyasztó ebben a helyiségben kapott aztán helyet. A *Huber-ház*nál először a hallban helyezkedett el, majd idővel átkerült a kamrába, a *Bohner-ház*ban pedig a zárt tornácon kapott helyet. Ezek rendszerint már igen nagyméretű ládák voltak, melyeknek érezhetően nem volt egy optimális

helye a lakáson belül. A *Greksa-ház*ban ezzel szemben egy kisebb jégszekrény volt, amit kényelmesen el lehetett még helyezni a konyhában a hűtő mellett. A hűtő és a fagyasztó megjelenésével a kamrában történő, azaz a lakáson kívüli ételtárolás lényegében megszűnt, legalábbis komolyan háttérbe szorult.

A harmadik ekkoriban elterjedő modernizációs berendezés a palackos gáztűzhely volt. Ezek a vezetékes gázt megelőzve már a '60-as évek végétől megjelentek a háztartásokban. A *Mayer család* is ekkoriban örökölt egy régi gáztűzhelyt, ami a konyhában kapott helyet a kamra felőli falon. (76. kép) A gáztűzhely megjelenése után a család még használta a sparheltet is, leginkább csak telente, ez aztán a vezetékes gáz és a konvektoros fűtés bevezetésével teljesen használaton kívül került és leselejtezték. A gáztűzhelyt egyrészt egyszerűbben lehetett kezelni, másrészt nem piszkolta össze annyira a konyhát, mint a sparhelt, ami gyakran a falakat is kormolta. Ezen kívül további lényeges előnye volt, hogy a nyári főzést is ugyanúgy lehetett a konyhában végezni, mert a gáztűzhely nem fűtötte fel a helyiséget.

A palackos gáztűzhely előbb-utóbb az összes vizsgált házba bekerült, legkésőbb az *Ignéczi-ház*ba a '80-as években, ahova akkor még nem volt bekötve a gáz. A sparheltet azonban a *Mayer-házzal* ellentétben a legtöbb helyen nem dobták ki, az *Ignéczi*-, a *Szeitz*-, a *Huber*- és a *Bohner-ház*akban a mai napig üzemel, a téli főzést legtöbbször ezen végzik a konyhában. (77. kép) A palackos gáztűzhelyt általában lecserélték vezetékes gázbekötésűre a hajósi gázhálózat kiépülése után, azonban ez nem mindig jelentette annak leselejtezését. A *Mayer-ház*ban ugyanúgy megmaradt a konyhában a vezetékes mellett, nagyobb családi ünnepeken vagy kinti főzéseknél a tornácon tudták használni. A *Huber-ház*ban a kamrába került át és a nagyobb kosszal járó főzéseket a mai napig ott végzik.

VEZETÉKES VÍZ ÉS FÜRDŐSZOBA

Hajóson 1972-ben létesült a községi vízmű, amely egy vízműkúttal látja el a települést egészen napjainkig.⁷⁶ Az üzembe helyezést követően megindult a vízvezeték-hálózat kiépítése. Az utcákon honvédségi árokások végezték a munkát és fektették le a fővezetékeket, 1973-tól pedig elkezdődhetett a hajósi ingatlanok bekötése a hálózatba. A telek, illetve a rajta lévő épületek vízzel való ellátásáról a tulajdonos maga gondoskodott. Az emberek a vezeték fektetéséhez szükséges árkot így maguk ásták ki, a szerelvényeket maguk szerezték be és a házakba való bekötést is szaksegítség nélkül oldották meg. A vízórát előírás szerint a telken, a

⁷⁶ HAJÓS 2008

kerítéstől úgy 1 méterre kellett elhelyezni egy betonaknában, ebben még segítséget nyújtottak a honvédségi szakemberek.

Vályogházak esetén a víz fokozott veszélyt jelent a meglévő épületre, így a vízvezetékek bekötését csak bizonyos szabályok betartása mellett lehet végezni. Ezek a korai vízbekötések általában semmilyen szabályt nem tartottak be, a falat egyszerűen megvették, amivel és ahol tudták és mindenféle szigetelőanyag alkalmazása nélkül keresztülhúzták rajta a csővezetékot. Az sem volt ritka, hogy a vezetékot a falba rejtették, ekkor legtöbbször a fali csempeburkolat takarta. Ez a szakszerűtlen közműbekötés komoly problémákat tud okozni, akár végérvényesen tönkretelheti a falazatot, a vizsgált hat esetben szerencsére azonban különösebb gondokat nem okozott a víz.

Sok házban az emberek már várták a vizet, ennek megfelelően a hálózat kiépítését megelőző néhány évben az épületek már fürdőszobával épültek. A már bemutatott *Bohner-ház* esetében a fürdőszoba 6 év után kapott először vezetékos vizet. A használata persze már a megépítését követően elkezdődött, de a vízvételés és a melegítés még hagyományos módszerekkel, a gémeskút és a sparhelt segítségével történt. Így ebben a házban volt egy viszonylag hosszabb átmeneti időszak a hagyományos paraszti kultúra tisztálkodási szokásai és a modern fürdőszoba használat között. Ennek az „átállásnak” egy időben eltolt, másik formája volt, amikor a vezetékos víz érkezésekor a vizet ugyan bekötötték a kertbe, de a házba csak később került, mint például az *Ignéczi-ház* esetében. Nagyon sok esetben azonban a vízbekötés és a fürdőszoba kialakítása egy időben történt.

A *Mayer-házban* a gémeskutat a víz bevezetése után már egyáltalán nem használták. Egy darabig még befedve megvolt, majd a '80-as évek elején a kutat betemették, a gémet és a kútkávét pedig elbontották. A Rózsa utca másik oldalán álló házakban a kútvíz nagyon rossz minőségű volt, így itt a vezetékos víz érkezése még sürgetőbb esemény volt. A kutakat itt már korábban is kivonták a forgalomból, legfeljebb öntözésre használták őket.

A *Mayer-házba* 1975-ben építették a fürdőszobát és elkészülte után rögtön be is kötötték a vizet. A fürdőszoba mellett egy spájz is készült, mindkét helyiséget a kamrából választották le kisméretű téglá falazattal, a fürdőszobához egy új téglakémény is épült. A spájzra a már korábban említett praktikus okokból volt szükség, az egyre kényelmesebb és egyre inkább befelé forduló életmóddal már nem volt összeegyeztethető, hogy mindenért ki kellett menni a kamrába. Mindkét új helyiség a konyhából nyílt, így annak bútorozhatósága kicsit kötöttebbé vált. (78. kép)

A fürdőszobába már '75-ben elhelyezték az összes ma is meglévő berendezési tárgyat, egy kádat, egy mosdót és egy WC-t építettek be, valamint a mosógépet is ide hozták át. A

falon egy gázbojler kapott helyet, amit a gáz megérkezéséig PB palackkal láttak el, aminek még épp hogy maradt hely a kis helyiségben. A fürdőszobát ekkor lebetonozták, csempeburkolatot csak pár évvel később kapott.

A vizet a fürdőszobába és a konyhába kötötték be, valamint egy kerti csap is készült a gang mellett hátul. A központi szennyvízrendszer előtt udvaronként külön ülepítő medencék készültek legkésőbb a vízbekötéskor, ennél is korábban csak az árnyékszékek alatt ásott gödör jelentette a szennyvízkezelést. Az ülepítő medence eleinte téglá, később pedig beton oldalfalakkal készült, kb. 1,8-2,0 m mély gödör volt, általában 1 m átmérőjű kör vagy 1,2 méter oldalhosszúságú négyzet alaprajzzal, tetejét betonlap fedte. (79. kép) Telkenként általában egy be tudta fogadni a ház összes szennyvizét, legfeljebb emellett meghagyták az árnyékszék régi gödrét is, ha azt nem akarták vagy nem lehetett máshol felépíteni, mint pl. a *Greksa-házban*. Korábban épített fürdőszobákhoz is megépítették általában az építéssel egy időben, de legkésőbb a víz bekötésekor; majd igénytől függően 1-3 havonta szivattyúzták ki. A vezetékek minden esetben a falak alatt futottak ki a házból, egy esetben, a *Bohner-házban* ez a pincében is látszik.

A fürdőszoba és a vízzel kapcsolatos berendezési tárgyak alapján változtatták meg az életet ezekben a házakban és ez a hatalmas változás nem minden esetben ment könnyen. Az egyik ilyen sarkalatos pontja a dolognak a benti WC használata volt. Ezt főleg az idősödő korosztálynak volt nehéz megszokni, így az angol WC mellett rendszerint meghagyták a kertben is az árnyékszéket. A *Mayer-ház* esetében először elbontották, mondván, hogy már úgyse lesz rá szükség, egy éven belül azonban inkább felépítették újra.

A többi vizsgált házban a vízbekötés és a fürdőszoba megjelenése eltér a *Mayer-ház* példájától. A *Bohner-* és a *Huber-ház*aknál a már említett építkezés során készült el a fürdőszoba,⁷⁷ ami a *Huber-ház* esetében kb. a vízbekötés idejére tehető, ugyanis a falu azon részén korábban elkészült a hálózat. Mindkét esetben a fürdőt azonnal csempézték, szigetelés nélkül és a vízvezetékek pedig a csempe mögött futottak a falban. A bekötés után fafűtéses bojler szereltek be, melyet mindkét házban a '80-as évek közepén cseréltek le gáztüzelésűre, ami kényelmesebb és tisztább megoldás volt. A *Huber-házban* érdekesség, hogy ez a fatüzelésű bojler olyan volt, amivel közvetlenül lehetett zuhanyozni is.

Ami sajnós mindkét esetre igaz volt, hogy a kéttraktusos átépítésekkel kialakított – tervezett méretű – fürdőszobák idővel túl kicsinek bizonyultak. A *Bohner-házban* a fürdőszoba elhelyezkedéséből adódóan csak komolyabb áldozatok árán lehetett volna ezen

⁷⁷ ld. pp. 46

módosítani, így ott a fürdő lényegében azóta is úgy maradt, emiatt azonban csak félautomata mosógép fér el benne. A *Huber-házban* a 2000-es évek végén döntöttek egy korszerűbb és nagyobb fürdő kialakításáról, de ezt később tárgyalom.

A *Mayer-házzal* ellentétben mindkét esetben a WC külön helyiségbe került, a *Huber-házban* a WC és a fürdő egy közös előtérből volt megközelíthető, a *Bohner-házban* viszont a nagyobb kötöttségek miatt ez a spájz végéből lett leválasztva és a főzőfülkéből nyílik.

A *Szeitz-* az *Ignéczi-* és a *Greksa-házakban* a vízbekötés eleinte nem érintette magát a hagyományos épületet. A *Szeitz-ház* esetében az új építésű *első házba* került először víz, majd a régi házba csak a '80-as évek elején lett bevezetve, amikor egy belső átalakítással kialakították a fürdőszobát is. Az átalakítás során a hátsó szobából választottak le két helyiséget, a meglévő félszobát pedig egy nagyméretű falmegnyitással összekapcsolták a tornácon korábban kialakított kis konyhával. (80. kép) Ez a második nagy átalakítás jót tett a háznak. Az addig rendkívül kicsi konyha így területileg megnőtt, a főzés helye azonban továbbra is távol maradt a lakószobáktól. A megnövekedett konyhából egy spájzot és egy fürdőszobát nyitottak újonnan, viszont a régi kamra a padlásfeljáróval szintén megközelíthető maradt a konyhából, csak a befalazott tornácon keresztül. A fürdőszobába itt is a mai napig meglévő berendezés és egy gázbojler került.

Az *Ignéczi-* és a *Greksa-házakban* a vizet először csak az udvarba vezették be, ahol egy-egy kerti csapot alakítottak ki, ami a vízvételzés itteni gondjait megoldotta, a házba való bekötés viszont csak később történt. (81. kép) A *Greksa-ház* esetében a '80-as években került vezetékes víz a konyhába, fürdőszoba azonban csak a 2000-es tulajdonosváltást követően készült, addig tovább éltek a korábbi hagyományos tisztálkodási szokások a házban. A fürdőt végül a *Mayer-házhoz* hasonlóan itt is a kamrából alakították ki egy spájzzal együtt, kisméretű téglafalazattal. Amiben ez az eset eltér, hogy itt a kamra, mint helyiség teljesen megszűnt, és a belőle kialakított helyiségek – főleg a fürdőszoba – elég nagyok lettek. Emellett a spájz a fürdőből közelíthető meg. (82. kép) Ez a fürdőszoba a későbbi építésnek köszönhetően már modernebb berendezésekkel van ellátva. Az *Ignéczi-házba* akkor került víz, mikor az *első házat* elbontották és újat építettek a helyén. Az új házba már az építéssel bevezették a vizet, majd a *hátsó ház* konyhájába ezután lett bekötve ugyanazzal a vezetékekkel. A fürdőszoba azonban itt is később, csak 1991-ben készült, a korábban a tornác elfalazásakor létrehozott keskeny helyiségben. Erre az ott élő idős lakó miatt volt szükség, akinek a mosakodás és a kinti árnyékszék használata egyre nagyobb nehézséget jelentett. Ez a helyiség azonban annyira kicsinek bizonyult, hogy csak a kád és a WC fért el benne, a mosdó helyett itt továbbra is lavórt használnak. (83. kép)

A víz érkezése a konyhák berendezését is módosította. A *Mayer-ház*ban a bekötésnél a család egy egészen egyszerű mosogatót helyezett el a konyhában, majd pár évvel később egy új bútorgarnitúrával a ma is meglévő kéttálcás mosogató a helyére került, a fürdőszoba felőli falon kapott helyet a gáztűzhely mellett. A többi vizsgált esetben még a *Huber-ház* konyhájába került a vízbekötésnél mosogató. A *Bohner-ház*ban a mosogató a főzőfülkében kapott helyet, a konyhába pedig a fürdő felőli falra egy kézmosót szereltek fel. Az *Ignéczi-* és *Greksa-ház*akban a vízbekötés eleinte csak a konyhát érintette. Mindkét konyhában falikutat szereltek a falra és a vízmelegítés továbbra is a sparhelten történt. (84. kép) A *Szeitz-ház* esete pedig nem csak a példák között egyedi, de talán faluszerte se találni már olyan lakást, ahol ne lenne a konyhába bevezetve a víz. Itt azonban nincs és ez feltehetőleg azért van így, mert a vízbekötésnél, illetve az új konyha tornácból való kialakításánál az új építésű *első ház* már állt, így a modernizáció leginkább azon keresztül érte el a családot. A középső hagyományos házrészen ezért nem volt erre olyan nagy szükség.

A vizsgált példákban ugyan nem szerepel, de mindenképp említésre méltó, hogy a fürdőszobák kialakításának volt egy ennél egyszerűbb és kevésbé igényes esete is. Ekkor külön helyiség nem készült, hanem csak a konyhából választottak le egy kis területet, amit általában csak egy függöny takart. Ez megoldás a hagyományos paraszti kultúrában a konyhában kialakított mosdó sarok továbbfejlesztett változata, amely fürdőkádat és bizonyos esetekben WC-t is tartalmazott.

A vízbekötéssel járó változások épületenként némileg különböztek egymástól. A vezetékes vizet általában egyből bekötötték a telekre, amint lehetett; azonban a házba volt, hogy csak később került. A fürdőszoba, azaz a vizes helyiség kialakulása ez esetben a vízbekötésnél későbbre tehető. Más esetben a fürdő már a víznél korábban létezett, ez főleg a bekötést megelőző nagyobb átalakításokra volt jellemző, ezeknél a példáknál a WC külön helyiségbe került. A korai fürdőkialakításoknál általában fatüzelésű bojler létesült, melyet később gázra cseréltek. Legtipikusabban a fürdőszobát a kamrából választották le, nem egyszer az elválasztó fal másik oldalán egy spájzot hoztak létre. A fürdőszobán kívül egy eset kivételével a konyhába is került víz, ebben azonban szintén lehettek lakásonként időbeli eltérések. Ahogy abban is, hogy míg a fürdők berendezése nagyjából azonos volt, a konyhában a vizes berendezési tárgy lehetett falikut, mosdó vagy mosogató is. A fürdőszobák megközelítése a *Huber-* és *Ignéczi-ház*on kívül a konyhából történik.

A HELYISÉGEK MAI MEGJELENÉSÉNEK KIALAKULÁSA

A '70-es évek elhozta a betont a falvakba, ami a legkorszerűbb építőanyag volt akkoriban. Ennek megfelelően az alapozástól kezdve a földemen át sok minden készült belőle, olyan is, amire nem volt alkalmas. A '70-es évek elején egyfajta divatként terjedt a hagyományos vagy átalakított parasztházakban még burkolat nélküli helyiségek lebetonozása.

A *Mayer-házban* 1973-ban a hátsó szoba padlóját, 1975-ben pedig az újonnan kialakított fürdőszobát és spájzot betonozták le. A hátsó szobában ezzel együtt elbontották a még meglévő búboskemencét is. A beton több szempontból nem volt a legjobb választás padlóburkolatként. A *Mayer-házban* leginkább azt nem szerették benne, hogy sokkal nehezebb volt tisztán tartani, mint a földpadlót, ugyanis ez „sokkal jobban porolt”, nem elégítette ki a tisztasági követelményeket. A betonpadlónak vályogházak esetén emellett van egy nagyon jelentős negatív hatása is: leginkább a beton minőségétől függően ez a fajta padló korlátozza a talajnedvesség elpárolgását a helyiség levegőjébe, ami így a falak felé távozik és komoly károkat tud okozni. A vizsgált házakban szerencsére ilyen eset nem történt, ami annak köszönhető, hogy a már korábban elkészült kátránypapír szigetelés alatt a nedvesség a külső tér felé áramlik tovább, így nem éri a falakat.⁷⁸

A *Mayer-házban* az első szoba kivételével az összes helyiség burkolatát a '70-es években alakították ki. Először a '70-ben saját szobává alakított középső helyiségbe került padlószőnyeg, ezt az eredeti kőburkolatra fektették, hogy a padló valamivel jobb hőérzetű legyen. Az 1973-as betonozást pedig még '77-ben követte egy több helyiséget is érintő burkolatváltás. A fürdőszobába ekkor került fel a mai padló és csempeburkolat, szigetelés nélkül. A konyhában a fokozatos süllyedés miatt tönkrement burkolatot kicserélték, a hátsó szobába pedig a betonra kiselemes parkettát fektettek. Ezzel a parkettával aztán állandóan problémák voltak feltehetően a fektetés rossz kivitelezése és az alatta lévő beton miatt.

A *Bohner-házban* az új építésű kisháló mozaiklap burkolatot kapott, majd arra linóleumot fektettek. A padló így nem volt képes a levegőzésre, minek következtében a víz felgyülemlett a két burkolati réteg között és a falak tövében megindult a penészképződés. A linóleum különösen előnytelen padlóburkolat, ugyanis teljesen zárt felületet képez, így alatta a hideg kövön könnyen kicsapódik a nedvesség. Ezt az előnytelen kétrétegű burkolatot így teljesen fel kellett szedni, ezután ezt a szobát is lebetonozták és szőnyeget terítettek rá. A linóleum a veszélyei ellenére más vályogházban is előfordult, ott azonban nem volt vele probléma. Még házon belül sem, ugyanis a *Bohner-házban* a konyhában is ugyanígy a

⁷⁸ MEDNYÁNSZKY 2005 pp. 97, 136

kőburkolatra lett ráfektetve. A '70-es években kezdett terjedni használata, a konyhákban vált népszerű burkolattá, gyakran hasonló módon, mint a *Bohner-házban*. A vizsgált házak közül még a *Greksa-házban* alkalmazták az előzőekhez hasonlóan a konyhában, illetve a kamrában terítették a földpadlóra, de végül ezt is leváltotta a beton a 2000-es évek elején. (85. kép)

Az *Ignéczi-házban* a fürdőszoba helyiségét csak '91-ben kövezték le, itt ekkor is csak egyszerűen a földre fektették a burkolóelemeket, fali csempe nem készült. A vizes helyiségek szigetelése csak két esetben valósult meg, mindkét háznál az ezredforduló utáni átalakításról van szó. A *Greksa-házban* a tulajdonosváltást követően elkészült fürdőszobában és a konyhában kialakított új mosogató körüli csempe alá került vízszigetelés, a *Huber-házban* pedig a 2010-ben átalakított új fürdőszobába és WC-be.

A '80-as években egy újfajta divat hódított a faluban, minek következtében a házak helyiségei sok esetben álmennyezet burkolatot kaptak. Az álmennyezeteknek a parasztházak esetén az esztétikum mellett volt egy praktikus oka is. A födémeket ugyan több helyen korábban stukatúrozták, ami megoldást jelentett a faanyag pergésére, de ekkor a mennyezet lényegében a falakkal azonosan tapasztott, meszelt felületté vált. A felület így időnként karbantartást igényelt, ugyanúgy tapasztani, javítani kellett, mint a falakat, azonban itt lényegesen kellemetlenebb művelet volt. A *Bohner-háznál* különösen a mennyezetben húzott villanyvezetékek környékén potyogott le a tapasztás.

A *Huber-* és *Bohner-házakban* bizonyos helyiségekre így lécvázaz, kazettás álmennyezet került, amit utólagosan már mindkét helyen megbántak, karaktere ugyanis teljesen elűt a helyiségektől. (86. kép) Az *Ignéczi-házban* a konyhába került álmennyezet, amit kb. 10 éve szerelt fel a tulajdonos. Itt azért volt rá szükség, mert ez a helyiség korábban nem lett stukatúrozva és a födém ugyanúgy koszolta a helyiséget még mindig. A látszógerendák között először egyszerűen papírral próbálták meg kitakarni, majd miután ez a módszer se eredményes, se szép nem volt, a gerendákra szegezett lécezésre furnérlemez lapokat rögzítve alakították ki a mai álmennyezetet. A *Greksa-ház* konyhájában is készült korábban egy hasonló furnér-álmennyezet. Itt a többi helyiségben azonban csak 2000 után változott a mennyezet, a szobában az egészet polisztirol lapokkal burkolták le, a kamrában és a fürdőben pedig a látszógerendák között töltötték ki ugyanilyen elemekkel. A tornác még eredeti állapotában meglévő födémén is elkezdtek felrakni ezeket a lapokat, félúton azonban a tulajdonos meggondolta magát, viszont az eltakart födémrészt azóta se tették újra láthatóvá.

A falak esetében a pingálás után sokan visszatértek a hagyományos fehér meszeléshez, ami leginkább az egyszerűbb kivitelezhetőség miatt történt. Hengerminta ma már egyáltalán nem készül, azonban helyenként még látható, a *Mayer-ház* '89-ben befalazott

tornácszakaszán, illetve a *Szeitz-ház* első szobájában még a régi pingált faldekoráció látható. A belső falakon megjelent a tapéta, ami egyedi ízlés szerint alakítható és otthonos belsőt kölcsönöz a szobáknak, így ennek volt és van is még egyfajta divatja. A *Greksa-* és az *Ignéczi-ház* kivételével mindenhol alkalmazzák, ebben a két példában azonban sose volt és a mai napig hagyományosan meszelik a belső helyiségeket is.

A '70-es évektől elterjedt egy nagyon problémás megoldás is. A falakra kb. 1 méter magasságban alul lambéria burkolatot szereltek, amivel leginkább a fal állandó potyogását és az ezzel járó javítgatást próbálták elkerülni. Ilyen burkolat készült 1974-ben a *Huber-házban* a régi első és hátsó szobában, valamint a tornácon is. A lambéria egy darabig jól bírta, de lényegében csak elodázta a problémát. A vályogfalakat ugyanis nem tanácsos burkolni, főleg nem tömörebb anyagokkal.⁷⁹ A fa még határeset, talán ezért is nem lett komolyabb baj, de a burkolat egy idő után kipúposodott és tulajdonképpen leesett, ahogy az alatta felgyülemplő pára miatt a fal „ledobta magáról”. Ennek a megoldásnak további hátránya, hogy nem csak elősegíti, de el is takarja a falak esetleges meghibásodását, ami a probléma súlyosbodásához vezethet. A *Bohner-házban* a beépített tornácrészen és az egyik új szobában készült ugyanilyen, ezzel egyelőre nincs gond. A *Mayer-házban* pedig már 2009 után raktak fel egy hasonló falburkolatot a tornácon, ez esetben azonban műanyagból, ami vélhetően sajnos a jövőben károkat fog okozni.

A KEMENCÉTŐL A KONVEKTORIG

Mint már szó volt róla, a hagyományos tüzelőket, a kemencéket legkésőbb a '70-es években elbontották a házakból. A mai fűtési rendszer kialakulása azonban ennél később történt, a köztes időszakban pedig többféle fűtőeszköz és tüzelőanyag elterjedté vált faluszerte. A fűtési rendszer módosítása leginkább a helyiséghasználat változásával volt összefüggésben, de szerepet játszott benne a modernizációs igény, az anyagi helyzet és egyéb személyes indokok is.

A *Mayer-házban* az eredeti két búboskemencéből egyet már az '50-es évek elején lebontottak, ekkor egy Jancsi-kályha került a helyére. A hátsó szobát azonban még sokáig a kemence fűtötte, majd a '60-as években egy vaskályha is helyet kapott mellette. A vaskályha a gyorsabb felfűtés és az egyszerűbb kezelhetőség miatt bizonyos szempontból praktikusabb volt a kemencénél, így végső soron az „ófa” a '60-as évek végén leginkább már csak a kenyérsütés miatt maradt meg. Jelentőségét akkor nyerte vissza, mikor 1970-ben a középső

⁷⁹ MEDNYÁNSZKY 2005 pp. 135

szobába visszaköltözött az egyik idősebb testvér. Ezután a szoba fűtését gazdaságosan a már meglévő vaskályhával oldották meg, ami kikerült a hátsó szobából, így újra a kemencét használták 1973-ig.

A kenyérsütésről egyébként sokáig nem mondtak le az emberek, a '70-es években azonban már létezett egy hajósi pékség, ahol szívesen kisütötték bárki kenyerét,⁸⁰ így az emberek az otthon megdagasztott tésztákkal már gyakran ide jöttek át. Ebből a szempontból külön érdekesség a *Szeitz-ház* esete. 1967-től már a Szeitz családé volt a telek első és középső része is, majd a '70-es években a hátsó házat is megvették maguknak. Ebben a lakásban akkor még állt a búboskemence az első szobában, innentől kezdve tehát ezt a lakást lényegében csak kenyérsütésre használták. A ház hátsó két helyiségét ekkor lebontották, csak egy szobakonyha maradt meg belőle, ennyire volt szükség.

A *Mayer-házban* a kemence '73-as elbontásának oka leginkább a körülményes használhatóság és a túl nagy kiterjedés volt, emellett a család már nem süttött kenyeret otthon, így ez sem indokolta a megtartását. Nem utolsó sorban, a konyhában is jól jött volna több tér, miután már a két új helyiség – egy fürdő és egy spájz – is onnan nyílt, valamint bekerült a palackos gáztűzhely is, a kemence szája előtt azonban kihasználatlan terület volt.

A búboskemencék után a vaskályhák kora érkezett el, a vizsgált házak mindegyikét is ezzel fűtötték. A vaskályháknak többféle típusa és formája létezett, ilyen volt például a már említett Jancsi-kályha és bátyai kályha, lehetett zománcozott, díszített vagy egyszerű megjelenésű is, mindenesetre mindenki megtalálta a neki legjobban tetsző változatot. (87. kép) A vaskályhák a vizsgált házakban is egy darabig párhuzamosan működtek a kemencékkel, de végül teljesen kiszorították őket.

A fűtőanyag sokáig kizárólag fa volt, majd a '60-as évek végétől olcsóbban beszerezhető szén is népszerűvé vált, a vizsgált házak közül négyben is használták. A fűtőanyag tárolásáról mindkét esetben gondoskodni kellett. A hagyományos fatárolási módszereket követően több helyen épült külön erre a célra a ház végében egy fészker, ami általában ólakkal kombinált kialakítású volt. Ilyen látható ma a *Bohner-* és a *Huber-házban*. (88. kép) Az *Ignéczi-házban* is külön tárolók épültek a régi ólak helyén az első házzal szemben, ezekben szenet és fát is tároltak. De ahol volt rá lehetőség, ott a meglévő építményekben oldották meg a tárolást. Sok házban a '70-es évekre az udvarban történő állattartás már jelentősen visszaszorult, így ezekben az esetekben a megüresedett ólakat vagy takarmánytároló helyiségeket tudták így újrahasznosítani. A *Greksa-házban* eleinte az elől

⁸⁰ A *Greksa-házban* készült interjú alapján.

megüresedett disznóól volt a fatárolás helye, majd idővel a hátul használaton kívül maradt tyúkólak lettek tárolók, amivel az első disznóól már másodlagos szerepét is elvesztette, így lebontották. Ez a tendencia megint csak tipikusnak mondható, eleinte ugyanis minden háztartásból a nagyobb állatok tűntek el, először a ló és a tehén, majd idővel a disznó is. A baromfitartás még sokáig jellemző volt, sőt valahol még ma is életben van. Ahol viszont már nincs, ott jellemzően a már hátul lévő ólakat – többek között tűzifa – tárolásra használják. A *Mayer-ház*ban pedig a nyári konyha helyén épített kamra szolgált a fűtőanyag raktározására.

A '70-es években az olajfűtéses kályhák is megjelentek, ezek azonban nem terjedtek el olyan mértékben, mint a hagyományosabb tüzelőanyaggal működők. A vizsgált épületek közül csak a *Greksa-ház*ban és az *Ignéczi-ház*ban használtak ilyet, az előbbi példánál kimondottan az egyszerűbb kezelhetőség miatt. Ezek aztán hamar kimentek a divatból, esetenként – mint például az *Ignéczi-ház*ban – visszatértek a szén- és fatüzelésű kályhákhoz. Az olaj tárolását a többi anyaghoz hasonlóan az udvari építményekben oldották meg.

A vaskályhák a konvektorok megjelenésével egy csapásra eltűntek a házakból. A gáz lényegesen olcsóbb fűtőanyag volt akkoriban, így aki csak tehette áttért a gázfűtésre.

A *Mayer-ház* az egyetlen példa, ahol cserépkályha is készült. '73-ban a kemence lebontását követően annak helyére, illetve az első szobába máshonnan elbontott cserepekből készült két cserépkályha. Ez a búboskemence egyenletes melegét tudta biztosítani, de mégse foglalt annyi helyet, ráadásul a szobából tudták közvetlenül fűteni, így ezután már csak a közepső szobában használták tovább a vaskályhát. A két cserépkályha ma is megvan, ugyan a konvektorok megjelenésével jelentősen háttérbe szorultak, azonban nem mentek ki teljesen a használatból. (89. kép)

A kemencék használaton kívül kerülésében már részben megnyilvánult, azonban a palackos gáztűzhelyek széles körű elterjedésével vált egyértelművé a főzés és a fűtés eszközeinek szétválása. Ennek első jele volt a konyhának, azaz a főzés helyének a lakótérből való kiszakadása a hátsó konyhák megjelenésével. A modernizáció aztán lehetővé tette, hogy ne kelljen minden főzésnél fűteni is, aminek a kényelmi szempontok mellett gazdaságossági okai is voltak. A történet azonban fordítva is igaz, az új életvitellel járóan már nem minden esetben főztek maguknak naponta az emberek, viszont a szobák kényelmes felfűthetősége továbbra is fontos szempont maradt.

A konyhákban a gázfűtés megjelenéséig a sparhelt biztosította a meleget, ezért a palackos gáztűzhelyek megvétele után se került ki onnan, hideg időben továbbra is azon főztek. A vezetékes gáz bekötésekor aztán aki le akarta selejtezni, az megtehetette. A *Mayer-* és a *Greksa-ház*ból ekkor tűnt el a sparhelt, a két konyhába konvektor került. A többi épületben

azonban megmaradt a sparhelt és csak egy esetben, a *Huber-ház*ban építettek be mellette konvektort is. Az itteni beszámoló szerint a sparhelt itt már csak a fűtés eszköze, főzésre már nem használják.

VEZETÉKES GÁZ

A vezetékes gáz 1983-ban érkezett Hajósra Hild irányából. A községi hálózat kiépítése a vízhez nagyon hasonlóan zajlott, a főnyomó-vezeték lefektette a szolgáltató vagy az egyik helyi TSZ brigád, a portákat pedig az emberek maguk kötötték be a rendszerbe. Először a Sallai utcában készült el a hálózat, majd a munkák bő egy évre leálltak, így a falu többi részén csak 1985-ben készültek el a gázvezetékek. A vezetékes gáz akkor még nagyon kedvező áron volt, így aki csak tudott, áttért a gáztüzelésre. A gázkészülékek, mint a gáztűzhely vagy a gázbojler megjelenése már ennél hamarabbra tehető, ezeket PB palackokkal látták el, majd a vezetékes gáz érkezésekor rendszerint bekötötték őket a hálózatba. A PB palack leginkább a tartály miatt drágább volt, így ezután már a mindennapi használata nem volt jellemző.

A *Mayer-ház*ba '85-ben érkezett a gáz, egy ütemben kötötték be a spájz és a kamrák kivételével az összes helyiségbe. A fővezeték a tornácra kötötték be, a helyiségekbe pedig a falak megfúrásával és azokon való keresztülhúzásával került a gáz. A vezetékek mindenhol a helyiség légterében futnak a mennyezet alatt, ebbe kötötték be az egyes gázkészülékeket.

A konyhában a meglévő palackos gáztűzhelyt megtartották, csak helyét átadta a vezetékes tűzhelynek, az meg átkerült a spájzajtó melletti sarokba, a sparhelt ekkor már jó ideje nem volt meg, szóval bőven elfért a két gáztűzhely. (90. kép) A fürdőszobában a meglévő bojler rákötötték a hálózatra, így a palack eltűnésével még némi hely is felszabadult. A gázbojler kéménye már a fürdő kialakításakor megépült.

Az összes szobában beszereltek egy-egy gázkonvektort, melyek közül a középső szobában lévőt kötötték rá a meglévő kéményre, a többi az utca légterére csatlakozott. Ez nagyon általános jelenség volt, a konvektorok kivezetője sok ház utcai homlokzatát csúfítja el ma is, akkor azonban a kéményrendszer módosítása sokkal problémásabb és költségesebb lett volna, így ez tűnt az egyszerűbb megoldásnak. Komolyabb szerkezeti változtatás így nem történt a házon, a konvektorok kivezetésénél volt szükség csak nagyobb falátvágásra, szerkezeti károkat azonban ez sem okozott.

Idővel kötelezővé vált a gázkémények bélelése, azonban tudomásom szerint ez ebben a házban sosem történt meg. Sajnos ez is egy általános jelenség a településen, a gázkéményeket

gyakran csak sokadik felszólításra béleltetik ki a tulajdonosok, aminek feltehetően anyagi nehézség az oka.

A vizsgált épületek többségébe a *Mayer-ház*hoz hasonlóan egyből bevezették a gázt, amint lehetett. A *Greksa-ház*ban már a gáz érkezésének hírére beszerelték a konvektort, aminek akkoriban az egész utca a csodájára járt, az volt az egyik első készülék a faluban. Az üzembe helyezéssel végül várni kellett '85-ig. A *Bohner-ház*ban a spájz és a konyha kivételével az összes helyiség kapott gázt, a gáztűzhely így itt nem a konyhában, hanem a főzőfülkében üzemel a mai napig, a konyhában csak sparhelten főznek. A *Huber-ház*ban szintén minden szobába és a konyhába is bekötötték a vezetéket, érdekes módon azonban az újabb építésű első szobában a konvektort sose helyezték el. Ez az a helyiség, amit ugyan saját szobának szántak, de a '73-as építkezés óta sosem használták lakószobaként, a vezeték bekötésével azonban a jövőben még meghagyták ennek lehetőségét. Mindkét ház esetén a fürdőben lévő fafűtéses bojler a '80-as évek közepén cserélték le gázra. A gázbojlerek az összes példában nagyon tartósnak bizonyulnak, a beszerelés óta legfeljebb egyszer kellett javítani, de lényegében mindenhol azóta is üzemel. A *Szeitz-ház* esetében ez a váltás még később, csak a '90-es évek elején következett be, a *Greksa-ház*ba pedig gázbojler csak a 2000-es években, a fürdő kialakításakor került.

A példák közül csak az *Ignéczi-ház*ba nem került azonnal vezetékes gáz, később is csak az első két szobába került, ahol egy-egy gázkonvektor kapott helyet. A vezeték csak 1993-ban lett hátravezetve a hátsó házba az első új épületből. Ez a módszer azért sem volt jó, mert mikor ott 2000-ben tartozás miatt kikapcsolták a gázt, az a hátsó ház ellátását is elvágta. A tulajdonos így nem sokáig használta a vezetékes gázt, a konyhában ma palackos tűzhely, a fürdőben pedig villanybojler van.

AZ UTOLSÓ FEJLESZTÉSEK

A '80-as évekig a mezőgazdaságot és a paraszti társadalmat a viszonylagos fejlődés és felemelkedés jellemezte, az életmód, az életkörülmények és velük a lakóház rohamosan közelített a polgári, városias mintákhoz, a modernizáció pedig az új életmódot [szolgáltatta ki](#). A helyiek közül sokan úgy gondolják, hogy ez a pár évtized volt a vidék aranykora, mindenesetre a fellendülést és a virágzást zuhanás követte. Az mezőgazdaság hanyatlása, a munkahelyek megszűnése és a tömeges elvándorlás mélyen érintette a falvakat, a falusi családokat és ezzel a lakóházakat is.

A falusi lakóházak modernizációjáért tett utolsó nagy fejlesztés a szennyvízhálózat kiépülése volt. Ez Hajóson a '90-es évek közepén kezdődött, majd '97-ben üzembe helyezték a helyi szennyvíztisztító telepet, ami kifejezetten Hajós szennyvizének fogadására épült.

A házakban a szennyvízelvezetés korszerűsítésében nem igazán volt eltérés, időben is csak minimális. Ez egyrészt igazolja a fejlesztés fontosságát, másrészt pedig a ház értéke jelentősen csökken, ha az nincs rákötve a központi szennyvízhálózatra, így a biztosításkötés is problémásabb lehet.

A házak bekötését a hálózatba ez esetben már szakemberek végezték, a '90-es évek végéig a legtöbb házban megoldódott a szennyvízelvezetés. A többinél kicsit később csak a *Greksa-ház*ban kötötték be, ezt az új tulajdonos intézte 2002-ben.

A szennyvízrendszer kiépülése után a korábban e célra épített ülepítő medencéket a legtöbb esetben már nem használták, csak akkor maradt meg, ha az árnyékszék miatt erre még szükség volt, ilyen a *Bohner-* és a *Huber-ház* esete is. Itt a tulajdonosok a mai napig nem álltak át teljesen a lakáson belüli WC-használatra, így az ülepítő szennyvizét még mindig a „szippantós” kocsi szállítja el. Ahol az ülepítő medence használaton kívül került, ott rendszerint betemették, nem egyszer építési és egyéb törmelékkel dobálva bele.

A '90-es évektől a modernizációt elsősorban az információs technológia terjedése jelenti, ami a falvakat aránylag megkésve érte el. Az első ilyen rendszer, a telefonhálózat Hajóson a környező településekhez képest kicsit későn épült ki. A mai készülékek elődje, a „kapcsolós” telefon a '80-as évek végére az épületek közel 60-70%-ában jelen volt már, a korszerű crossbar rendszert csak 1992-ben alakították ki, a legtöbb háztartásba ekkortájt már be is kötötték. A '90-es évekre már nagyon sokan költöztek el a faluból, ami a korábban összetartó családok szétszakadását jelentette. A telefon talán ezért is volt ennyire népszerű, mert át tudta hidalni a családtagok közti távolságot, a gyakran egyedül maradt szülőknek fontos eszköz volt. A *Greksa-ház*ban emellett azt is megemlíti, hogy a telefont az egyedül élő volt tulajdonos azért köttette be nagyon hamar, már a '80-as években, hogy tudjon segítséget hívni, ha szükséges. A telefon így rendszerint valamilyen központi helyre, a hátsó szobába vagy a konyhába került, hogy minden esetben hallható és elérhető legyen, idővel pedig hasonló okokból több készülék is helyett kapott egy házon belül. A vizsgált példák közül csak az *Ignécsi-* és a *Szeitz-ház*ba került később, a 2000-es évek elején a telefon, ezekben az esetekben az első új építésű házban élő családtagok jelentették a tulajdonosoknak a kapcsolatot és a biztonságérzetet, nem a készülék.

A telefont már jóval később a kábel TV követte, amit a vizsgált házak mindegyikébe az elmúlt 6-7 évben kötöttek be. Ma már a TV rendkívül fontos szerepet tölt be ezekben az

épületekben, rendszerint épületenként nem is egy van belőle. A *Bohner-ház* esetén minden használat alatt álló helyiségbe került már egy TV, de általában, ahol egynél többen élnek, ott már egynél több TV is van. A TV a *Mayer-házban* '90-ben a hátsó szobába került, előtte pedig egy tipikus TV-néző bútorcsoport lett kialakítva, amivel a helyiség egy mai értelemben vett nappali szobává alakult át.

A nappali szoba a hagyományos parasztházban, mint funkció sose létezett, hiszen alapvetően a ház nem a napközbeni tartózkodásért volt. Ahogy a munka fokozatosan különvált a háztól, illetve a családdal töltött idő jelentősége felfokozódott, úgy az élet egyre inkább beszorult a házba. A modernizáció eszközei is elősegítették ezt a folyamatot, a kényelmi berendezések és újfajta bútorok növelték a bent tartózkodás értékét. A nappali funkció azonban csak akkor és ott alakult ki, ahol a megfelelő helyiség erre rendelkezésre állt. A *Mayer-ház* esetében a ház megüresedése során válhatott a hátsó szoba nappalivá, ami egyben a konyha mellett a családi ünnepek és a vendégség helyszíne is lett. Habár a nappali ma már a legtöbb háznak része, a vizsgált példákban ilyen helyiségszintű megjelenése nem igazán jellemző. A *Greksa-házban* az egyetlen szoba ugyan hasonló berendezésű, de másik szoba híján ez hálóként is funkcionál, az *Ignéczi-házban* pedig már korábban a volt első konyha jutott egyfajta nappali szerephez is, mikor a konyhafunkciót elvesztette.

A legújabb eszközök, mint a számítógép és a hozzá hasonló modern technológiák egyik példában sem találhatók meg, sőt, a mobiltelefont is csak két helyen, a *Huber-* és a *Bohner-házban* használják. Ez jól prezentálja, hogy milyen korosztály él ma ezekben a régi épületekben, az idősödő tulajdonosok már nem fogékonyak az új eszközökre, így egyáltalán nem érzik igényét ezek beszerzésének sem. Az egyetlen példa, ahova került számítógép, az a *Mayer-ház* volt, azonban itt se tulajdonos, hanem inkább a távol élő család kérésére. A számítógép a hálósobában kapott helyet, azonban jóformán sose volt használva.

A MEGÜRESEDETT PARASZTHÁZ

A '90-es évektől az építési kedv jelentősen lecsökkent, előtte azonban nagyjából a '80-as évek közepéig rengeteg új ház épült, így jóformán aki költözni akart, az megtette addig. Sok esetben a régi parasztházakban felnőtt fiatalabb generáció tagjai városokba költöztek vagy más településekre házasodtak, de persze akadtak bőven olyanok is, akik a faluban építkeztek. Mindegyik út a szülői házak megüresedéséhez vezetett.

Az új értékrend és életforma a korábban együtt élő generációk különválásához vezetett. Ez legegyszerűbben lakáson belül történt, azonban a '60-as évektől kezdve, aki tehette,

szívesen építkezett faluszerte. A '80-as évek végére a fiatal családtagok elköltöztek, míg az idősebb generáció tagjai a már megszokott régi házban maradtak, ami tulajdonképpen egész életük munkája volt. A fiatalok elvándorlása mellett a legidősebb családtagok elhalálozása is hozzájárult ezen régi házak lakóinak fogyásához. A '90-es évekre így jellemzően a korábban nyüzsgő parasztházakban már csak 1-2 ember élt, akik addigra már nyugdíjas korukban jártak. Több esetben előfordul, hogy 1-1 gyerek az idős szülőkkel marad, azonban ez sem növeli túlságosan a házban élők számát, a lakáshasználatot azonban mindenképp befolyásolja a saját szoba szükségessége miatt.

A vizsgált példák közül csak a *Bohner-ház* esete tér el ettől, ott ugyanis, ahogy korábban említettem, tovább élt a nagycsalád együttélésének hagyománya. A '90-es években így a házban 4 generáció, összesen 9 lakó élt, a '69-es építkezés a sok lakó ellenére lehetővé tette ilyen sok fő együtt lakását. Az igény azonban itt is megvolt a fiatalabb család különválására, de sokáig az anyagi helyzet ezt nem tette lehetővé. A rendszerváltás után ugyanis a mezőgazdaság hanyatlása különösen sújtotta a Bohner családot, akik egész életükben a földön és az állatok körül dolgoztak, a falusi üzemi munkahelyek megszűnésével pedig a fiatalabb családtagok se kaptak már biztos állást. A család 1993-ban belefogott ugyan az építkezésbe, elköltözni azonban csak 2002-ben tudtak. Ezután már ez a ház is a többihez hasonló helyzetbe került.

A *Mayer-házban* 1991-től a tulajdonos egyedül élt, ami a térhasználatot is befolyásolta. A hátsó szoba a TV-vel ekkortájt vette fel a nappali funkciót, a középső szoba a tulajdonos saját szobája (hálósobája) volt, az első szoba azonban megürült és teljesen használaton kívül került. Ez a szoba innentől kezdve lényegében vendégszobaként élt tovább, aminek egyébként már korábban is használták. A helyiségben négy ágy volt, így a nagy család érkezésekor sok ember tudott itt éjszakázni. (91. kép)

A szobák ilyen jellegű megüresedése, azaz használaton kívül kerülése általános jelenségnek számít. A használatlan helyiségek megjelenése elsősorban a '80-as, '90-es évekre tehető, azonban az *Ignéczi-ház* esetében már jóval korábban kialakult egy ilyen helyiség. Az eredeti első házból az '50-es évek körül a fiatalabbak a hátsó házba költöztek, illetve a másik háztartást képző hátsó szoba is megüresedett a lakók távozásával. A szülők így ugyan nem maradtak egyedül, de a két szobás első házat lényegében egyedül használták tovább. A lakáshasználati szokásokon azonban ez semmit sem változtatott, a hátsó szoba ettől kezdve lényegében kihasználatlan helyiség volt, amit legfeljebb a ritkán elővett holmik és régi bútorok tárolására használtak.

A 3-4 évtizeddel később megüresedő lakószobák esete ehhez teljesen hasonló, talán a *Bohner-ház* prezentálja legjobban a jelenséget. Itt jelenleg az öt szobából a tulajdonosok kettőben laknak. A másik 3 szoba tulajdonképpen tárolóként funkcionál, azonban van egy lényeges különbség köztük. A konyhával közvetlenül kapcsolatban lévő üresen maradt hátsó szobában a lakók a mindennapi életvitelhez szükséges tárgyakat, eszközöket tárolják, így a süteményes tálon keresztül a disznóölő sokkolóig ez a helyiség tényleg mindent tartalmaz, ami csak nekik kell. A helyiség megjelenése igen zsúfolt és igazából nem is jelenthető ki, hogy használaton kívüli szobáról van szó, hiszen nap, mint nap cserélődnek itt a tárgyak. Az első két szoba ezzel ellentétben szinte érintetlen területnek hat, itt kaptak helyet a különleges alkalmakhoz szükséges dolgok, pl. a legszebb ruhák és a karácsonyfa is. A helyiség falain és polcain rengeteg családi kép és dísz tárgy található, ami egyfajta emlékszoba-jelleget kölcsönöz a szobáknak. Ezek az első szobák afféle mai tisztaszobaként funkcionálnak, prezentálják a család értékeit (ami ma leginkább a családi fotókon jelenik meg), és ahogy régen, úgy ma se látogatja őket jóformán senki. (92. és 93. kép)

Egyedi esetként jelennek meg a Huber-házban a kamra falain a családi fotók. Ezt a szokatlan elhelyezést azzal indokolták a tulajdonosok, hogy a képeket már máshol nem tudták elhelyezni, emellett azonban a helyiség napi szintű használatának is szerepe lehetett abban, hogy a pótolhatatlan régi fotókat ide függeszték ki. (94. kép)

Az elől és hátul elhelyezkedő megüresedett szobák közti ilyen jellegű különbség sok háznál előfordul a településen és mutatja, hogy a régi házak használata, akár átalakított, akár nem, alapvetően még mindig a konyhára és a körülötte lévő helyiségekre összpontosul. A konyha az, ami állandónak bizonyult ebben a hosszú és sokrétű változási folyamatban. Miután a '60-as években levált a lakótérről, nem vesztette el jelentőségét, továbbra is a családi élet legfőbb színtere maradt és ez az összes vizsgált példánál igaz. „*Egy családnak a lelke a konyha, a mai napig is.*”⁸¹ A konyhának gyakran a bútorozása is régies maradt, amit a sparhelt megtartása mellett a régi kredenc és az asztal megléte is igazol. Ilyen hagyományos elemekkel berendezett konyha látható a *Bohner*-, a *Greksa*- és az *Ignéczi-ház*akban. (95. kép)

Egy esetben osztozott a konyha ezen a kitüntetett szerepen: az *Ignéczi-ház*nál a konyhafunkció hátrakerülése után a család a középső szobát is hasonló intenzitással használta. Ez is inkább értelmezhető azonban úgy, hogy a volt első konyha, mint helyiség nem tudta elveszteni központi szerepét, ezért a hátsó konyhával együtt vált az élet fő területévé.

⁸¹ Idézet a *Greksa-ház* lakójával készített interjúból.

A használt szobáknál fontos szempont a fűtés kérdése. A rendszerint már nyugdíjas korú lakók igyekeznek minél kevesebb helyiséget felfűteni, így általában a kisebb és beljebb elhelyezkedő helyiségek szolgálnak hálósobaként. A ritkán érintett első szobákat általában egyáltalán nem fűtik.

A kiüresedés nem csak a házban, de a melléképületekben is tetten érhető. Ahogy már korábban említettem, a gazdasági udvarban az állattartás a '70-es évektől fokozatosan visszaszorult, és napjainkra szinte már teljesen eltűnt az portákról. Már csak az ólak és egyéb gazdasági építmények emlékeztetnek a hátsó udvar egykori funkciójára. Az állattartás megszűnését több tényező is elősegítette, de legjobban talán a lakószám csökkenésével magyarázható. Az állattartás még plusz feladatként volt jelen a gazdaságban és esetenként a háztáji földeken végzett munka mellett, így jól jött a segítség. Az '60-as évektől az elvándorlás elsősorban a fiatalabb generációt érintette, ezután a házban maradó idősödő tulajdonosok egyedül már egyre nehezebben tudták ellátni a gazdasági udvar teendőit. Emellett egyre több mindenhez lehetett könnyedén hozzájutni boltban, így már nem volt szükség arra, hogy az emberek sokkal több munkával maguk gondoskodjanak a család élelmiszerellátásáról. Először a nagyobb állatok tartása szűnt meg, az ezekhez tartozó építményeket vagy lebontották, vagy ha az épület részét képezték – mint például a *Bohner-* és *Huber-házak* istállói – funkciót váltottak. Mindkét példában az istállókat kamraként vagy takarmányraktárként használták tovább. A sertéstartás a '90-es évektől szorult vissza, ma már csak a *Bohner-házban* foglalkoznak vele. A baromfitartás pedig napjainkban kezd megszűnni, a vizsgált épületek közül már csak a *Bohner-*, a *Huber-* és a *Szeitz-házakban* tartanak tyúkokat. A megüresedett gazdasági épületeket ma tüzelőanyag- vagy szerszámtárolásra használják leginkább, vagy ha már végképp semmire nem lehet hasznosítani, lebontják. (96. kép) Az újrahasznosítás egyik jó példája a *Greksa-ház* esete. Az '50-es években hátul felépített téglalátra a 2000-es tulajdonosváltást követően már nem volt szükség, azonban az ólak anyaga nagyon jól jött az aláfalazásokhoz, így lényegében az egészet beépítették a lakóházba.

A gazdasági udvar használatához szorosan kapcsolódó padlás funkciója is megváltozott. A padláson történő takarmánytárolás szintén a fiatalok távozása miatt már egyre nehezebb feladat volt. Ezt helyenként, pl. a *Mayer-* és a *Bohner-házakban* a hátsó udvarban épített góréval oldották meg. Az állattartás visszaszorulásával azonban már erre se volt szükség, így a *Mayer-ház* góréja már nem is áll. A padlás ma leginkább lomtárolóként funkcionál, az emberek nehezen válnak meg régi tárgyaiktól, így ezeket rendszerint itt halmozzák fel.

A megüresedett helyiségek fokozatos kialakulása sok esetben a parasztház tényleges megüresedéséhez vezetett. A *Mayer-ház* utolsó lakója ott maradt, idős lakója 2009-ben elhunyt, így az épület lakatlanná vált. Azóta két lakó fordult meg benne, de egyik sem tartózkodott ott sokáig, így a ház leginkább csak tovább amortizálódott, majd 2013-ban az elhagyatott házak sorsára jutva kifosztották és lényegében teljesen tönkretették. Ma az illegális lakásfoglalóké a terület, ami a jogi és erkölcsi problémákon túl rengeteg kérdést vet fel a még álló hagyományos parasztházak értékmegőrzésével kapcsolatban.

MA ÉS HOLNAP

A még ma is álló hagyományos parasztházak jövőjére vonatkozóan a következtetések nem túl jók. Egyfelől, ha a vizsgált épületek példáját nézzük, egy bizonyos ponton túl már nem fejlődésről, hanem hanyatlásról beszélhetünk. Az igazán lényeges, a lakáshasználatot is mélyen érintő változások zöme a '80-as évek közepéig lezajlott, azóta a szennyvízbekötésen és egy-egy egyedi kisebb átalakításon túl tulajdonképpen a modernizációs eszközök térnyeréséről beszélhetünk csak. Mivel az erre való fogékonyság az ezekre a házakra jellemző idősebb lakóknál alacsonyabb, ezért ez lényegében a fejlődés megállását jelenti.

A legtöbb esetben ma csak a legszükségesebb felújításokat végzik el, rosszabb esetben még azokat sem. Az *Ignéczi-házban* tavaly a megöregedett és veszélyessé vált tetőszerkezetet kellett megerősíteni, idén már a kéményeket kellene, erre azonban sajnos már nem futja. (97. kép)

Az ezredforduló után fejlesztésről csak két ház esetében beszélhetünk. A *Huber-háznál* a már korábban említett fürdőszoba-bővítést 2010-ben csinálták. Ekkor megszűnt a WC helyiség melletti második spájz, aminek léte amúgy sem volt igazán indokolt, és az így nyert területen már egy nagyobb, komfortosabb vizesblokkot tudtak kialakítani. Emellett a helyiségeket tapétázták, illetve a tornácon a lambéria burkolat helyén téglaburkolat készült. Ezek kizárólag egyéni ízlésből fakadó változások, nem nevezhetők általánosnak.

A *Greksa-ház* 2000-től kezdődő felújításában azonban fellelhető egy nem olyan gyakori, de mégis országszerte létező általános jelenség. A *Greksa-házban* 2000-ben tulajdonosváltás történt, aminek következtében a ház volt lakója több, mint 40 év távollét után visszaköltözött régi otthonába. Ebben egyrészt felismerhető az a korábban említett jelenség, hogy a háború után elkerült hajósiak visszaköltöznek a településre, másrészt megfigyelhető egy tulajdonosváltást követő intenzív fejlesztés is, ami általában megtörténik ilyen esetekben.

A *Greksa-ház* esetén a szükséges szerkezeti javításokkal kezdték a felújítást, melyek közül az alapozás például más házakhoz képest kifejezetten későn történt. A tetőszerkezet ekkor már több mint 100 évet megélt, így elkerülhetetlen volt annak megerősítése, a tönkrement szarufákat és léceket ott cserélték, ahol kellett, a cserép az eredeti maradt. Az egyetlen kéményt a tulajdonos lebontatta mondván, hogy már úgyse fog fával fűteni. Szintén kicsit megkésve, de ekkor alakították ki a modern vizesblokkot is a házban, aminek következtében az addig a tornácon üzemelő árnyékszék funkcióját veszítve átalakult raktárhelyiséggé. Emellett ahol kellett, ott nyílászárókat és burkolatokat cseréltek, egyszóval a felújítás teljes körű volt, a szerkezeti gondoktól kezdve az egyedi igényekig mindent figyelembe vett.

A ház ennek köszönhetően igen jó állapotban van és tökéletesen megfelel a mai igényeknek amellet, hogy nagyon sokat megőrzött eredeti állapotából.

Ezen régi parasztházaknak az ilyen továbbélése lenne a legjobb, azonban sajnos ritkaságszámba megy, hogy valaki egy régi épületbe fektesse pénzét, ugyanis ha még olcsón meg is lehet venni, a felújítása már annál többbe kerül.

Amikor a tulajdonosokat a ház jövőjéről kérdeztem, általában egyféle válasz érkezett: „*még mindig lenne mit csinálni, de most már abbahagyjuk.*”⁸² Az idős tulajdonosok koruknál és anyagi helyzetüknél fogva már nem győzik tovább „gondozni” a házat, a fiatalok pedig már rég nem érdeklődnek iránta. Rendkívül szomorú módon ezekben a házakban gyakran már a tulajdonosok sem látnak értéket, annak ellenére, hogy sokszor egész életüket arra áldozták, hogy otthonukat fenntartsák, fejlesztgessék. A régi parasztházak megítélése igen rossz a településen és általánosságban is, a köztudatban gyakran egyet jelentenek a szegénységgel, elmaradottsággal. Pedig a *Greksa-ház* példája igazolja, hogy ez lehet másképp is, ha tesznek érte!

Ma becslések szerint Hajóson közel 40 régi parasztház áll lakatlanul, ezek nagy részét az önkormányzat vagy a tulajdonosok árulják bőven ár alatt, azonban így se veszi meg senki. Egy idő után ezek a házak a *Mayer-ház*hoz hasonlóan vagy lakásfoglalók kezére kerülnek vagy a rendszerint már nem is a településen élő tulajdonosok megunják a vesződést és elbontják őket.

Az önkormányzat sajnos egyelőre nem tudott stabil megoldást találni erre a problémára, azonban kezdeményezések vannak. Az egyik ilyen, hogy ezeket a házakat olcsón felajánlják a nevelőotthon éppen nagykorúvá váló lakóinak, amivel néha élnek is. A *Mayer-ház* legutolsó

⁸² Idézet a *Bohner-ház* lakóival készített interjúból.

tulajdonosa is így jutott az épülethez, azonban ottlétével sajnos csak a ház amortizációjához járult hozzá, nem a fenntartásához.

A fenntartás és a megőrzés kérdése tehát még nyitott a településen, de az érzékelhető tendenciák egyelőre nem túl biztatóak. Az emberek értékrendjébe ma nehezen fér bele egy ilyen sokat megélt ház megőrzése és alapjában véve ennek kellene másképp lennie. Az újrahasznosítás a jövőben már az épületek szintjén is elkerülhetetlen lesz, így az igen nagy számú megmaradt hagyományos épületállományt minél előbb újra hasznossá, de mindenekelőtt mindenki számára elfogadottá kell tenni.

ÖSSZEGZÉS

A hagyományos parasztházak mai állapotának kialakulását nagyon sok apró tényező befolyásolta az egyes esetekben, azonban kutatásomból kiderül, hogy a különböző épületek fejlődéstörténete számos ponton összekapcsolódik, ami a változásokat életre hívó körülmények azonosságában rejlik. Az átalakulás legfontosabb ütemeiben megállapítható – kérdéskörtől függően – egy vagy több fejlődési irány, ami a tulajdonosok társadalmi és anyagi helyzetétől függetlenül minden házban érvényesült. Persze minden esetben vannak a tipikustól eltérő példák is. A változást előremozdító legfontosabb tényező a gazdasági növekedéssel jött anyagi stabilitás és vagyonszerzés, aminek lehetőségével korábban sose szembesült a paraszti társadalom. Emellett az új életmódból adódó új igények, a divatok hatásai és egyéni tényezők is hatással voltak a változásra, koronként és esetenként különböző mértékben.

A következő alfejezetekben foglalom össze a hagyományos parasztház átalakulásának legfontosabb jelenségeit.

A térhasználat fejezetei

A háború utáni időszakot komoly nehézségek és szegénység jellemezte. Az idegen betelepítések, majd az elüldözött svábok visszatérése következtében a lakosságszám ugrásszerűen megnőtt az épületállomány változatlansága mellett. A falura és az egyes portákra jellemző túlszűfolttság volt az első körülmény, ami elindította a házakat a változás útján.

A lakosságnak, nehéz anyagi helyzetéből kifolyólag ekkor építkezésre még nem igen futotta, a problémás lakáskörülmények enyhítésére a parasztházak meglévő, eredeti

térstruktúrájának újszerű használatával és apróbb változtatásokkal próbáltak megoldást találni. A zsúfoltság enyhítésére így sok házban elbontották az aránylag nagy helyet foglaló búboskemencéket, helyükön megjelentek az első vaskályhák. Emellett korszerűtlensége és térigénye miatt mindenhol megszüntették a szabadkéményt, a konyha így egy zárt légterű, lakókonyhaként is kedvezőbben használható helyiséggé vált. A szabadkémény megszűnése a füstölés helyének változását is magával hozta, de több helyen a tornác vagy a ház végében alakítottak ki zárt füstölőt, valahol azonban már egyáltalán nem füstöltek inntől.

A '60-as évekre a telepések elköltöztetésével és a kezdődő elvándorlással a lakosságszám csökkent, az épületállomány viszont növekedésnek indult a lakosság anyagi stabilizálódásának következtében. A változások egyik legfontosabb következményeként, a '60-as években egy házat, és legtöbbször egy telket (akár azon több lakással) már csak egy család birtokolt, ami a térhasználat megváltozását eredményezte. Ez az addig szerves egységként működő lakás- és családegység kétféle szeparálódásához vezetett, ami egyrészt – mivel több szoba állt rendelkezésre – a generációk lakáson belüli szétválásában nyilvánult meg, másrészt a családok a hátsó konyhát kezdték lakókonyhaként használni, amivel a mindennapi munka és élet színtere különvált a most már 3 összenyíló helyiségből álló lakótértől. Az addig használt első konyha ezzel funkció nélküli helyiséggé vált, amiből később számos használati lehetőség nőtt ki: esetenként lehetett belőle saját szoba, nappali vagy előszoba is.

A hagyományos parasztházak fejlődésének a '60-as évek végéig tartó első szakasza, nagyjából ugyanazokat a tendenciákat hozta el minden épületben. Az egyéni ízlés és igények szerepe, de főleg az egyéni anyagi helyzetek közti különbségek a '60-as évek közepétől kaptak szerepet a fejlődésben, minek következtében az épületek többféle módon is változhattak. Kemény munkával nagyot lehetett ekkor előrelépni és szinte mindenki a házába fektette pénzét.

Az átépítéseknek alapvetően négy tipikus iránya adódott, melyek a tulajdonosok térigényétől és leginkább anyagi helyzetétől függően alakultak ki.

A legegyszerűbb esetben az átépítés kis mértékű volt és a ház külső megjelenését alapvetően nem befolyásolta. Sok esetben egyéni problémák megoldásáról van szó, de vannak általános jelenségek is, mint a konyha melletti kamra két részre osztása, minek következtében kialakult egy, a konyhából megközelíthető spájz, ami idővel teljesen átvette a kamra élelmiszertároló szerepét. Ebből következően a kamra ezután főleg az udvarral kapcsolatos holmik tárolására szolgált, majd végső soron az gazdasági udvar funkcióvesztésével lomtárrá alakult.

A külső megjelenést már lényegesen megváltoztatta a tornác teljes vagy részleges befalazása, ami elterjedt átépítési tendencia volt, és sok ház eredeti karakterét tüntette el. Ennek két jellemző oka volt: egyrészt így a tornácból újabb helyiségeket lehetett kialakítani, amik egyes térstruktúrabeli problémákra megoldást nyújthattak, másrészt a belső lakóhelyiségek hőtechnikailag jobb helyzetbe kerültek. A ház lényegében így kéttraktusossá vált, azonban a térkapcsolatok általában kedvezőtlenül alakultak, sok helyiség nyílt egymásba és a belső szobák rendkívül kevés fényt kaptak. A tornácon többféle helyiség, például konyha, előszoba vagy fürdőszoba is kialakulhatott, ám legtöbbször csak egyszerű fűtetlen belső folyosóként funkcionált.

Az utolsó tipikus átépítési forma, és egyben a legelterjedtebb is, hogy a hosszú házat elől kéttraktusossá alakították. Ehhez általában már tervek is készültek és alapvetően kétféle formája volt. Az egyiknél az eredeti hosszú épület végig megmaradt, lényegében csak befordították elől. Ez valahol a kockaházak formai előképének is tekinthető. A másik változat már a kockaház típusterveket használta mintául és az eredeti épületet csak az utca felőli második helyiségtől hátrafele hagyta meg. Mindkét verzió célja leginkább a több lakótér biztosítása, a saját szobák kialakításának lehetősége volt. A helyiségszám így erre megfelelő volt, azonban térkapcsolati szempontból csak a második típus bizonyult megfelelőnek, a hagyományos lakóházra jellemző helyiségsorolásos kapcsolat ugyanis kevésbé alkalmas privát terek létrehozására.

A saját szobára való igény persze az átépítetlen házakban is megjelent, azonban itt lényegesen nehezebb volt kialakítani, így leginkább a hosszú házban csak akkor alakult ki saját szoba, amikor az már kezdett megüresedni.

A házbelső fontossága

A házakat érintő első átalakítások még kisebb mértékűek voltak és leginkább csak a helyiségbelsőket érintették. Az új életformával párosuló új lakáshasználat a lakásbelső megjelenését is átalakította. A parasztház többé már elsősorban nem a munka, hanem a családi élet színtere volt, praktikus élettérből otthonná kezdett válni. Ez egyrészt a fent említett lakáson belüli funkcionális szétválásban is megjelent, másrészt a helyiségek tisztábbak, igényesebbek lettek.

Az átalakításokhoz a mintát leginkább a polgári, városi építészet adta. Az egyik ilyen, minden házat érintő változás az eredeti látszógerendás pórfödém stukatúrozása volt, ami – mestergerendás födémek esetén – a mestergerenda padlásra történő felhúzásával kezdődött. A

stukatúrozást valahol már a háború előtt megcsinálták, de napjainkra már szinte egy régi házban se látszik az eredeti pórfödém. Először, az '50-es, '60-as években csak a lakóhelyiségekben volt divatja, az alárendeltebb helyiségeket nem érintette. Idővel a tornácra is áterjedt, ezt sok esetben annak belső helyiséggé válása indokolta. A divat mellett a stukatúrozásnak praktikus okai is voltak a helyiség tisztántartásával kapcsolatosan.

A födém mellett a falak is megújultak, ekkor kezdett elterjedni a pingálás, azaz hengermenta-festés, ami már egyértelműen az esztétikumot a praktikum elé helyezte.

Szintén a '60-as években kezdték tömegesen leburkolni az addig földpadlójú helyiségeket. A szobák jellemzően hajópadlót, a konyhák és a tornácok mozaiklap burkolatot kaptak, a kamra burkolatában azonban sokféle megoldás született a téglától egészen a linóleumig. Később a kamra belső helyiséggé válásával már csak a mozaiklap burkolat fordult elő itt is.

Hagyományos szerkezetek tartóssága, problémái

A belső terek változásán kívül a háznak voltak megkerülhetetlen szerkezeti problémái, melyek azonnali javítást követeltek. Tipikusan ilyen volt az alapozás hiánya, ami a vályogfalak fokozott nedvesedését idézte elő. Az utólagos szakaszos aláfalazásokat minden vályogháznál elvégezték, és ezzel valószínűleg nem tudatosan, de megelőzték a később elterjedő tömör padlóburkolatok káros hatásait a falazatokra. Az aláfalazások és általában a szerkezetjavítások akkor történtek, amikor már az épület állékonysága komoly veszélybe került, ezáltal a különböző épületeknél ez más-más időpontban következett be, az alapozások esetében akár az '50-es, akár a 2000-es években is történhetett.

A szerkezetileg problémás részek közé sorolhatók még az oromfalak, melyeket több esetben kellett különböző okok miatt újralfalazni. Ez általában magával hozott egy újabb, látványosabb változást is, a gangtír megszűnése mellett az utcai homlokzatra új, nagyobb ablakok kerültek, melyek alapvetően megváltoztatták a ház megjelenését.

A hagyományosan nádtetővel épült házak fedését már az '50-es években elkezdte leváltani a cserép, amit a kerámia tartósságán túl a nádtető tűzveszélyessége és karbantartási nehézségei idéztek elő.

Maga a régi tetőszerkezet ezzel szemben rendkívül tartósnak bizonyult, ami a jó minőségű fának és a magas szintű kivitelezésnek köszönhető. Ez a '30-as évek után épített vagy javított tetőkre már nem volt igaz, a rosszabb minőség miatt ezek hamar tönkrementek vagy többszöri javítást igényeltek, ami általában a szarufák erősítésével és a lécezés teljes

cseréjével jár. Általánosságban megállapítható, hogy az I. világháború előtt épült fedélszékek az újabbakkal szemben jobbnak bizonyulnak, a cserépfedés minden esetben tartós.

Az udvar változása

Az gazdasági udvar átalakulása lényegében egyetlen hosszú periódus, amit a lakóházzal szemben nem a fejlődés jellemzett. Az új munkahelyek és munkalehetőségek háttérbe szorították a ház körüli gazdálkodást, aminek először az állattartás esett áldozatul, időben azonban ez is egy hosszú folyamat volt. A háború utáni években elindult az a tendencia, hogy a hagyományosan elől elhelyezkedő ólak a hátsó udvarban, a ház mögött épültek fel újra. Ezzel a ház előtti telekrész részben függetlenedett a gazdálkodástól, később pedig már a házi kert és a többi építmény is hátrébb került, lényegében a házi gazdálkodás az idővel fizikailag is háttérben szorult. A '80-as évek végétől teljesen megszűnt az állattartás, az üresen maradó ólakat és takarmánytárolókat tüzelőanyag tárolásra és egyéb leselejtezett holmik tárolására használták. Amit már nem tudnak hasznosítani, azt inkább lebontják, így az udvarokat ma a megüresedés jellemzi leginkább.

Modernizáció a lakásban

A modernizáció először a TV-vel jelent meg a parasztházakban, amely komoly változásokat eredményezett. A TV eleinte a vendégség, később pedig a családi élet eszköze lett, végső soron pedig sajnos az elidegenedésé. A modernizációs eszközök a '60-as évektől terjedtek el, könnyítve a megváltozott életmód terhein. A mosógép az első vizes berendezés volt a házakban, a hűtő és a fagyasztó pedig végső soron véglegesítette a lakáson belül történő ételtárolást, még inkább háttérbe szorítva a korábbi kamrákat és füstölőket. A palackos gáztűzhely megjelenésével pedig különvált a főzés és a fűtés eszköze, ami a lakóterek további differenciálódásához vezetett.

A vezetékes víz megjelenése ismét új fejezetet jelentett a parasztházak fejlődésében. A vízbekötés rendszerint a fürdőszoba kialakítását is magával hozta, ez történhetett a víz érkezése előtt is, de akár évtizedekkel utána is. A fürdőszobát a legtipikusabb esetben a kamrából választották le, ez gyakran a spájz kialakításával párhuzamosan történt, ez esetben mindkét helyiség a konyhából közelíthető meg. A vízhez kapcsolódó berendezési tárgyak a konyha berendezését is módosították, igénytől és anyagi helyzettől függően általában mindenhol létesült falikút vagy mosogató. Mindenhol kialakították a lakáson belüli WC-t is,

ahol a hely lehetővé tette, ott külön helyiségben, azonban az árnyékszék használata megszokásból még a legtöbb helyen tovább élt egy darabig.

A vizet nem sokkal a vezetékes gáz bevezetése követte, ami alapvetően módosította a fűtés- és kéményrendszert. A gáz kedvező ára miatt aki tehetett, azonnal bekötötte. Az összes lakószobába, gyakran a konyhába is került ekkor parafakonvektor, ami a mai napig a jellemző fűtőeszköz ezekben a házakban. Az olaj- és szénfűtés ideiglenes térnyerését követően ma már gázzal fűtenek jóformán mindenhol, de napjainkban kezd újra népszerűvé válni a fával való fűtés, így sok helyen a sparthelt még ma is ott van a konyhában. Már a rendszerváltást követően épült ki a szennyvízelvezető rendszer, ami ma már minden házban be van kötve.

A '90-es évektől a parasztházak fokozatosan megüresednek az elvándorlás és a természetes népességfogyás következményeként. Ma már csak idősek lakják, akik koruknál fogva már nem tudják úgy karbantartani otthonukat, mint régen, ami végső soron súlyos amortizálódáshoz vezet. Az ezredfordulóra a hagyományos parasztházak lényegében megálltak a fejlődéssel, csak egyedi esetekben történik napjainkban jelentős felújítás vagy átalakítás. Ezen házak megítélése és a megőrzésükre való hajlandóság sajnos nem sok jót ígér ezeknek az épületeknek. Mindenképpen a közeljövő feladata egy, a településnek is kedvező értékmentési stratégia kidolgozása, mielőtt a hagyományos parasztházak végleg eltűnnének.

IRODALOMJEGYZÉK

ARANYOS 2009

ARANYOS SÁNDOR: *A modernizáció problematikája Mezőpetriben*. In: Vidéki életmódváltozások a 20. században. Cseri Miklós, Sári Zsolt (szerk.), Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2009. pp. 175-190

BÁRTH 1996

BÁRTH JÁNOS: *Szállások, falvak, városok: a magyarság települési hagyománya*. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 1996

DORGAI 2010

DR. DORGAI LÁSZLÓ: *Vidéki térségeink jellemzői és a változások irányai a rendszerváltást követően*. 2010

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_VTEF6/ch01.html

GRUBER 2005

GRUBER ANIKÓ: *Hajós a várossá válás útján*. (szakdolgozat, PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskolai Kar), 2005

GYÖRFFY

GYÖRFFY ISTVÁN: *Az alföldi parasztház*.

<http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/GyorffyAlfoldiParaszthaz.pdf>

HORTOVÁNYI 2009

HORTOVÁNYI PIROSKA: *Neked volt gyerekszobád?* In: Vidéki életmódváltozások a 20. században. Cseri Miklós, Sári Zsolt (szerk.), Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2009. pp. 307-322

MEDNYÁNSZKY 2005

MEDNYÁNSZKY MIKLÓS: *Vályogházak: építés, korszerűsítés, átalakítás*. TERC Kiadó, Budapest, 2005

KSH 2011

Népszámlálás 2011. Központi Statisztikai Hivatal internetes adatbázisa

www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/03/03_4_1_1_1.xls

HAJÓS 2008

Várossá nyilvánítási kezdeményezés. Hajós Község Önkormányzata, Hajós, 2008

INTERJÚK (anonim)

A Mayer-ház négy volt lakójával

A Greksa-ház jelenlegi tulajdonosával

A Bohner-ház tulajdonosaival

A Huber-ház két lakójával

Az Ignéczi-ház tulajdonosával

A Szeitz-ház egy lakójával

A Hajósi Önkormányzatnál az Építési Hivatalvezetővel

A hajósi Tájház gondnokával